

2012

www.kitabxana.net – Milli Vitual Kitabxana

Ətriyyatçı. Bir qatilin tarixçəsi..

Roman və hekayə

Patrik Züskind

www.kitabxana.net

Milli Virtual Kitabxananın
Təqdimatında

Tanınmış alman yazarının azərbaycanca nəşr
əsərlərindən ibarət ibarət e-toplusu...

YYSQ - Milli Virtual Kitabxananın
e-nəşri N 05 (2012)

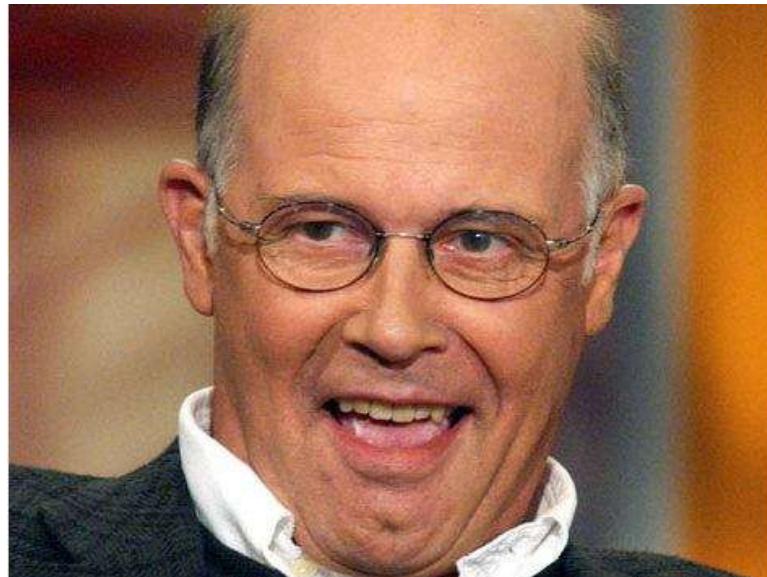
Redaktoru və e-nəşrə hazırlayıcı:
Aydın Xan (Əbilov) - yazar-kulturoloq
YYSQ - Milli Virtual Kitabxana
Bakı - 2012

Patrik Züskind. Ətriyyatçı. Roman

Patrik Züskind

Ətriyyatçı

Bir qatilin tarixçəsi

Roman

“DƏRİNLİK HƏSRƏTİ”

Hekayə
(Bir hekayənin iki fərqli tərcüməsi)

www.kitabxana.net

Milli Virtual Kitabxananın Təqdimatında

Elektron kitab

Tanınmış alman yazarının azərbaycanca nəşr
əsərlərindən ibarət ibarət e-toplusu...

YYSQ - Milli Virtual Kitabxananın
e-nəşri N 05 (2012)

Redaktoru və e-nəşrə hazırlayanı:

Aydın Xan (Əbilov) - yazar-kulturoloq

YYSQ - Milli Virtual Kitabxana

Bakı - 2012

Patrik Züskind

Vikipediya, açıq ensiklopediyadan info

Almanca Patrick Süskind.

Patrik Züskind (alm. Patrick Süskind) - Müasir alman yazarı, dramaturqu və ssenaristi.

Patrik Züskind 26 mart 1949-cı ildə Ambaxtda Ştarnberq gölünün yaxınlığında doğulub.

Holtshausendə böyüüb və ilk təhsilini orada alıb. Məktəbi bitirib və orduda xidməti başa vurduqdan sonra bir il "Aix-En-Provence" leksiyalarda iştirak edib, öz biliklərini fransız dili və mədəniyyətinin öyrənilməsinə sərf edib.

Züskind sonralar ssenarilər yazmaqla pul qazanmağa başlayıb. O, rejissor Helmut Dilti ilə məhşur "Kir Royal", "Monako Frans" və "Rossini və ya kim kim ilə yatdı" adlı televiziya filimlərinə ssenari yazıb.

Teatr səhnəsində Züskind ilk nailiyyətini "Kontrabas"ı yazmaqla qazanıb. Sonra ona dünya şöhrəti gətirən "Ətriyyatçı" (1985) romanı, "Göyərçin" (1987) və "Cənab Zommerin tarixi" (1991) novellalarını yazıb.

Hal-hazırda gizli şəkildə fasılərlə gah Münhendə, gah Fransada əsasən də Mansardanda yaşayır. Özünün gizli həyat tərzi ilə əlaqədar müsahibələri, rəsmi görüşləri təxirə saldığına görə alman mətbuatı onu "əyləncəli alman ədəbiyyatının kabusu" adlandırır.

2006-cı ildə "Ətriyyatçı" romanı ekranlaşdırılıb.

Roman və povestləri

Ətriyyatçı. Bir qatilin hekayəsi (Das Parfum), 1985

Göyərçin (Die Taube), 1987

Cənab Zommerin hekayəsi (Die Geschichte von Herrn Sommer), 1991

Pyesləri

Kontrabas (Der Kontrabass), 1981

Kir Royal (Kir Royal), 1986

Monako Frans (Monaco Franze), 1982

Rozini və ya kim kim ilə yatdı (Rossini – oder die mörderische Frage, wer mit wem schließt),
1997

Patrik Züskind

“DƏRİNLİK HƏSRƏTİ”

(Hekayə)

Yaxşı rəssam olan şutqartlı gənc bir qadının ilk sərgisində heç bir pis niyyəti olmayan, onu ürəkləndirmək istəyən bir tənqidçi dedi:

- Gördüyünüz iş istedadla, zövqlə görülüb, amma hələ sizdə dərinlik çatışdır.

Cavan qadın tənqidçinin nəyi nəzərdə tutduğunu bilmədi, tezliklə onun iradını unutdu.

Amma bir gün sonra qəzətdə elə həmin tənqidçinin resenziyası çap olundu, məqalədə deyilirdi:

“Gənc rəssam çox istedadlıdı, əsərləri də ilk baxışdan kifayət qədər cəlbedicidi; təəssüf ki o əsərlərdə dərinlik çatışdır”.

Belə olanda gənc qadın düşüncələrə daldı. O öz rəsmərinə baxmağa, köhnə qovluqlarda eşələnməyə başladı.

Qadın bütün rəsmərinə, indiki məqamda çəkdiklərinə təzədən baxdı.

Sonra tuş bankalarının ağızını bağladı, peroları sildi, hava almağa çıxdı.

Həmin axşam o, qonaq dəvət olunmuşdu.

Adamlar deyəsən, tənqidçinin dediklərini əzbərləmişdilər, yeri gəldi-gəlmədi, rəssamın böyük istedadından, onun tablolarının əlbəəl gözə dəyən cazibəsindən danışındılar.

Amma gənc qadın ikinci plandakı piçiltiya, arxası ona sarı duranlara diqqətlə qulaq assayıdı, ayırd eləyərdi:

- Onda dərinlik yoxdu. Bax məsələ bundadı. İstedadı olmasına var, amma dərinliyisə təəssüf ki yoxdu.

***

Bütün sonrakı həftəni gənc qadın heç bir şey çəkmədi.

O dinməzə çarpayısında oturub özü barədə düşüncələrə dalmışdı, başında dərin sualtı burulğan kimi bütün başqa fikirlərini bürüyüb-udan tək bircə fikir əl çəkmədən fırlanırdı:

“Məndə niyə dərinlik yoxdu?”

İkinci həftə qadın təzədən çəkməyə cəhd elədi, amma yöndəmsiz cizgilərdən başqa bir şey alınmadı.

Bəzən hətta xirdaca cizgini də çəkə bilmirdi.

Axırda əli elə möhkəm titrəyirdi ki, daha peronu tuş bankasına batıra bilmədi.

Onda ağlamağa başlayıb qışqırdı:

- Bəli, hamısı düzdü, məndə dərinlik yoxdu!

Üçüncü həftə incəsənətə dair cildləri nəzərdən keçirməyə, başqa rəssamların əsərlərini öyrənməyə, cidd-cəhdlə qalereyalara, muzeylərə getməyə başladı.

O, təsviri sənətin nəzəriyyəsinə dair kitabları da oxuyurdu.

Kitab mağazasına gedib satıcıdan rəflərində olan ən dərin kitabı soruşdu.

Qadın tanımadığı Vitgensteynin əsərini aldı, amma ondan heç cür istifadə eləyə bilmədi.

Şəhər muzeyindəki “Avropa rəsminin 500 illiyi” sərgisində o, bədii tərbiyə müəlliminin zallarda gəzdirdiyi bir məktəb sinfinə qoşuldu.

Gözlənilmədən Leonardo da Vinçinin rəsmlərindən birinin qabağında irəli çıxıb soruşdu:

- Bağışlayın, mənə deyə bilərsinizmi, bu rəsmidə dərinlik var, ya yox?

Müəllim istehzayla üzünə gülüb dedi:

- Hörmətli xanım, əgər mənimlə zarafat eləmək istəyirsinizsə, səhər tezdən qalxmalısınız – Sinifdəkilər də ürəkdən qəhqəhə çəkib güldülər.

Gənc qadınsa evə gedib acı-acı ağladı.

***

Həmin vaxtdan gənc qadın get-gedə daha da qəribə olurdu. O öz atelyesində demək olar ki, çıxmırıldı, amma bununla belə işləyə bilmirdi.

Gümrah qalmaq üçün həblərdən istifadə eləyirdi, amma gümrahlığın ona nədən ötrü lazımlığı olduğunu bilmirdi.

Yorulanda öz stolundaca yatırıldı, çünki dərin yuxu qarşısında dəhşətdən çarpayıya uzanmağa qorxurdu.

O həm də içməyə başladı, bütün gecəni də işığı yanılı qoyurdu.

Qadın daha çəkmirdi.

Berlindən bir əntiqfürüş zəng vurub onun üçün bir neçə eskiz çəkməyi xahiş eləyəndə dəstəyə qışqırıldı:

- Məni rahat buraxın! Məndə dərinlik yoxdu!

Arabir plastilindən nəsə düzəldirdi, amma bunlar qeyri-müəyyən, mənasız şeylərdi.

O yalnız barmaqlarının ucunu plastilinlə batırır, ya da ondan xirdaca kürəciklər düzəldirdi. Zahiri görkəmi get-gedə pintiləşirdi.

Daha paltarına fikir vermir, mənzilini yiğişdirmirdi.

Qadının dostları narahat oldular. Onlar deyirdilər:

“Ona kömək eləmək lazımdı, indi böhran zolağına düşüb.

Bu böhran ya insani, ya da yaradıcılıq böhranıdı, ya da maliyyə böhranıdı.

Birinci halda bizlik heç nə yoxdu, ikinci halda böhrandan özü çıxmalıdı, üçüncü halda biz onun üçün vəsait yiğilmasını təşkil eləyə bilərik, amma bu, şübhəsiz, onun xoşuna gəlməyəcək”.

Beləliklə də dostları onunla kifayətləndilər ki, onu dəvət eləməyə - nahara, yaxud ziyafətlərə çağırmağa başladılar.

Qadın hər dəfə işlərinin başından aşdığını bəhanə gətirib imtina eləyirdi.

Amma qətiyyən işləmirdi, yalnız otağında oturur, gözlərini yerə dikir, plastilini əzişdirirdi.

***

Bir dəfə qadın öz-özlüyündə elə ümidsizliyə qapılmışdı ki, axır ki bir dəvəti qəbul elədi.

Ondan xoşu gələn bir cavan oğlan gecə başa çatandan sonra məlum məqsədlə yanında qalmaq üçün onu evə aparmaq istəyirdi.

Qadın dedi, şübhəsiz bunu eləyə bilər, çünkü oğlan xoşuna gəlir; düzdü, oğlan onda dərinliyin çatışmadığına hazır olmalıdır.

Cavan oğlan bunu eşidib öz niyyətindən əl çəkmək qərarına gəldi.

Bir vaxtlar çox yaxşı rəsm çəkən qadın indi günlərlə yox, saatlarla süqut eləyiridi.

O daha heç yerə çıxmırıldı, daha heç kəsi qəbul eləmirdi, hərəkətsizlikdən kökəlmüşdi, alkoqoldan, həblərdən qeyri-adi sürətlə qocalırdı.

Mənzili çürüməyə başlamışdı, özündən kif iyi gəlirdi.

Bir vaxtlar ona otuz mun marka miras qalmışdı.

Həmin pula üç il yaşadı. O müddətdə bir dəfə Neapola səyahət elədi, necə səyahət elədiyi kimsəyə məlum deyil. Onunla danışan cavabında yalnız dolasıq donqultu eşitmişdi.

Pul tükənəndə qadın bütün rəsmələrini doğrayıb-deşdi, televiziya qülləsinə qalxıb 139 metr hündürlükdən aşağı atıldı.

Amma həmin gün güclü külək əsdiyindən, qüllənin dibindəki asfalt meydançasına düşmədi, külək onu bütün çəltik tarlasından keçirib meşənin lap kənarına apardı, burada küknar ağaclarının başına atdı.

Buna baxmayaraq qadın elə dərhal yerindəcə öldü.

***

Bulvar mətbəati həmin hadisəni minnətdarlıqla qapdı.

Bu cür ölüm, ucuşun maraqlı trayektoriyası, söhbətin bir vaxtlar böyük ümidi lər verən, üstəlik yaraşıqlı görkəmi olan rəssam qadın barədə getməsi – bütün bunlar yüksək məlumat dəyərliliyinə malikiydi.

Onun mənzili elə faciəli vəziyyətdəydi ki, fotoqraflar orda bədii fotolar çekə bildilər: minlərlə boş şüşə, hər yerdə dağıntı izləri, cırıq-cırıq edilmiş tablolar, divarlarda plastilin yumruları, hətta künclərdə çürüntülər.

Qəzetlər daha bir qoşa səhifə verdilər, üçüncü səhifədə yeni məlumat dərc elədilər.

Ədəbiyyat əlavəsində əvvəl xatırladığımız tənqidçinin qeydləri yerləşdirilmişdi, həmin qeydlərdə o, cavan qadının bu cür dəhşətli üsulla intihar etməsiylə əlaqədar kədərləndiyini yazırı.

“Bir daha, - o qeyd eləyirdi, - belə hadisə bizim, sağ qalanların başına gəlir – biz gənc, istedadlı insanın öz dairəsində özünü təsdiq eləyə bilməməsinin qeyri-iradi şahidi oluruq.

Söhbət ilk növbədə insan sahəsində himayədarlıqdan, bədii sahədə ağıllı yaradıcı yardımından gedəndə təkcə dövlətin köməyi, şəxsi təşəbbüs yetərli deyil.

Düzdü, burda demək lazımdı ki, bu halda belə faciəli sonluğun rüşeymləri şeydən əvvəl hər halda fərdi fərdiyətdədi.

Çünki onun ilk, hələ sadəlövh görünən əsərlərindən artıq özünəməxsus, məxsusi bir effektin əldə edilməsinə, tonların qarışdırılması texnikasına yönəldilmiş, həmin daxilə istiqamətlənmiş, spiralşəkilli canına işləmiş o qorxuducu ikiləşmə, eyni zamanda son həddəcən duyğularla dolu, amma yaradıcı adamın öz şəxsi qaranlıq “mən”inə qarşı açıq-aydın əbəs etiraz gözümüzə görünmürmü?

Həmin məhvədici, az qala demək istəyirəm, dərinliyə amansız meyli görmürük mü?”

*Tərcümə: Nəriman Əbdürəhmanlı
“Novella və hekayələr” tərcümə toplusundan*

Tanınmış yazıçı Patrik Züskindin bu maraqlı və maraqlı olduğu qədər də önəmli hekayəsini tərcümə etməkdə məqsədim pis niyyətli, axmaq adamların tənqidlərindən sarsılan; müxtəlif uğursuzların, bədxahların səviyyəsiz internet şərhlərindən usanan və yaradıcılıq əzmi tükənən, özünə inamını itirən gənc qələm sahiblərinə, istedadlara dəstək olmaqdır.

Oli Ökbər

Patrik Züskind

Dərinliyə meyl

Şutqartlı gözəl və gənc rəssam qadının sərgisinə gələn bir tənqidçi xoşməramlı niyyətlə, sırf qızı dəstək vermək üçün dedi:

- Cox istedadlısınız. İşləriniz də olduqca gözəldi. Lakin sizdə dərinlik çatışır.

Tənqidçinin nə demək istədiyini başa düşməyən gənc qadın, bir azdan onun sözlərini tamam unutdu. Lakin bir gün sonra, qəzətdə həmin tənqidçinin məqaləsi dərc olundu. Tənqidçi yazırıdı: “Gənc xanım rəssam parlaq istedadada malikdir, ilk baxışdan əsərləri insanı valeh edir, amma təəssüflər olsun ki, onda dərinlik çatışır”.

Bu yerdə, gənc qadını fikir apardı. Bir-bir öz rəsmlərinə baxmağa, köhnə qovluqlarda eşələnməyə başladı. Hazırda üstündə işlədiyi rəsmlər də daxil olmaqla, bütün tablolarına göz gəzdirdi. Sonra boy aqabalarının qapaqlarını möhkəmcə bağladı, fırçaların ucunu sildi və təmiz hava qəbul etmək üçün küçəyə çıxdı.

Axşam onu qonaqlığa çağırmışdılardı. Sanki bütün qonaqlar tənqidçi məqaləni əzbərləmişdilər - rəssam qızın parlaq istedadından, əsərlərinin insanı ilk baxışdan cəlb etməsindən danışındılar.

Lakin rəssam qız arxa plandakı piçiltiləri, kürəyini ona çevirən qonaqların söhbətlərini də eşidirdi:

- Məsələ orasındadı ki, dərinliyi yoxdur. İstedadı var, amma təəssüf ki, dərinlik yoxdur.

Növbəti bir həftə boyunca gənc qadın heç nə çəkmədi. Mənzilində səssiz oturmuşdu, dərin düşüncələrə dalmışdı. “Niyə dərinliyim yoxdur?” - bütün fikirləri, düşüncələri beynində dolaşan bu əzablı sualın burulğanına qapılmışdı.

İkinci həftə başlayanda, qadın bir daha nəsə çəkməyə cəhd etdi, amma yönəmsiz qaralamadan başqa heç nə “yarada” bilmədi. Hətta kiçik bir ştrixi belə çəkə bilmirdi. Axırda elə möhkəm titrəməyə başladı ki, fırçanı boyanın içində salmaqdə çətinlik çəkirdi.

- Düz deyirlər də! Dərinliyim yoxdur! – hayqıraraq ağladı.

Üçüncü həftə o, incəsənət haqqında cild-cild kitablarla maraqlanmağa, başqa rəssamların işlərini öyrənməyə, sərgi salonlarını və muzeyləri gəzməyə başladı. Təsviri incəsənət nəzəriyyəsi haqqında kitablar oxudu. Kitab mağazasına gedərək, satıcıdan dükandakı ən dərin kitabın hansı olduğunu soruşdu və Vitgenştayn adlı bir adamın kitabını aldı. Lakin bu kitabda da, özünə faydalı heç nə tapa bilmədi.

Şəhər muzeyində keçirilən “Avropa rəssamlığının 500 ili” sərgisinə gələn qadın, rəsmxət müəllimi ilə zalları gəzən məktəblilərin dəstəsinə qoşuldu. Şagirdlər Leonardo da Vinçinin bir əsəri qarşısında ayaq saxlayanda o, qəfildən qabağa atılıb müəllimdən soruşdu:

- Bağışlayın, sizcə bu əsərdə dərinlik var ya yox?

Müəllim ona güldü və dedi:

- Xanım, məni dolamısız? Deyəsən gecə pis yatmışız.

Bütün şagirdlər ürəkdən qəhqəhə çəkdilər. Gənc qadın isə evinə qayıdır, için-için ağladı.

Günlər keçdikcə, qadın qəribə hallara düşündü. Emalatxanaya getmirdi, amma evində də işləyə bilmirdi. Daha çox oyaq qalmaq üçün həblər içirdi, amma bilmirdi oyaq qalmaq onun nəyinə

lazımdı? Yorulanda da oturduğu stulda yuxuya gedirdi, çünki çarpayıya uzanıb dərin yuxuya dalmaqdan qorxurdu. İçkiyə də qurşanmışdı. Gecələr işığı söndürmürdü. Artıq heç nə çəkmirdi. Əntiq dükan işlədən Berlinli tanışı ona zəng edib bir neçə eskiz xahiş edəndə isə:

- Əl çəkin məndən! Mənim dərinliyim yoxdur! – qışqırılmışdı.

Hərdən plastilindən nəsə yapsa da qeyri-müəyyən, mənasız fiqurlar alınırdı. Barmaqlarının ucunu plastilinə batırır, balaca toplar düzəldirdi. Pəjmürdə hala düşmdüşdü - üst-başına fikir vermir, mənzilini də yiğisdiirmirdi.

Dostları çox əndişəli idilər: “Böhran keçirir, ona kömək etməliyik. Bu, ya emosional böhrandır, ya yaradıcılıq böhranıdır, ya da ki, maliyyə problemləri var. Birinci halda, ona heç cür kömək edə bilmərik. İkinci halda da gərək vəziyyətdən özü çıxsın. Üçüncü variant isə belədir ki, öz aramızda atışib onun üçün pul yıga bilərik. Amma bu da onun xoşuna gəlməyəcək”.

Beləliklə, dostlarının diqqət və qayğısı onu nahara, ya da şam yeməyinə dəvət etməklə məhdudlaşındı. Qadın isə bir qayda olaraq işlərinin çoxluğunu bəhanə gətirib, bu dəvətləri redd edirdi. Halbuki işləmirdi, mənzilində tək-tənha oturmuşdu və gözlərini qeyri-müəyyən nöqtədən ayırmadan, plastilinlə oynayırdı.

Bir gün elə bir ümidsizliyə qapıldı ki, fikrini dağıtmak üçün təkliflərdən birini qəbul etməli oldu. Ziyafətdə ona gözü düşən bir oğlan, axşam rəssam qadının evinə getməyi və məlum məqsədlə gecəni onunla keçirməyi təklif etdi. Qadın, “Əlbəttə, bizə gedə bilərik. Elə sən də mənim xoşuma gəlirsən. Amma nəzərə al ki, mənim dərinliyim yoxdu” deyəndə, oğlan niyyətindən daşınmışdı.

Bir zamanlar gözəl əsərlər yaranan gənc qadın artıq günbəgün yox, saatbasaat tənəzzülə uğrayırdı. Heç yerə getmirdi, evinə də heç kəsi qəbul etmirdi. Hərəkətsizlikdən kökəlmışdı, içki və siqaretə qurşanmışdı, sürətlə yaşlanırdı. Mənzili çürüməyə başlamışdı, özü isə kif iyi verirdi.

Ona miras qalan otuz min mark pulla üç il dolandı. Hətta bir dəfə, gözlənilmədən Neapola səyahət etdi. Bu haqda onunla söhbət edən tanışlarını isə, qeyri-müəyyən mizildənma ilə yola vermişdi.

Pulları qurtaranda qadın bütün rəsmələrini kəsib doğradı və teleqülləyə dırmaşaraq, 139 metr hündürlükdən özünü aşağı atdı. O gün güclü külək əsirdi deyə, qadın qüllənin ətəyindəki asfalt

meydançaya çırpılmadı. Külək onu yulaf zəmisi üzərindən uçurdub, düz meşənin kənarına gətirdi və küknar ağaclarının təpəsinə tulladı. Buna baxmayaraq, qadın yerindəcə keçindi.

Bulvar mətbuatı, bu xəbərə dərhal maraq göstərdi. İntihar faktı, ucuşun maraqlı trayektoriyası, mərhumun bir zamanlar hamının böyük ümidi ləbəslədiyi rəssam, eyni zamanda gözəl qadın olması –hadisənin informasiya dəyərini artırırırdı. Onun mənzili elə bərbad gündəydi ki, fotoqraflar xeyli sayıda maraqlı fotolar çəkmişdilər: minlərlə boş butulka, hər tərəf viranlıq, cırılmış rəsmlər, divarlarda plastilin kündələri, hətta otağın künc-bucağında nəcislər! Üçüncü səhifəsində bu haqda məlumat gedən qəzətdə, ayrıca yarım səhifəlik yazı da çıxmışdı.

Ədəbiyyat əlavəsində isə, həmin tənqidçinin yazısı dərc olunmuşdu. Gənc qadının faciəli ölümündən sarsıldığını qeyd edən tənqidçi yazırırdı: “Gənc, istedadlı bir insanın öz çevrəsində təsdiq tapa bilməməsinin şahidi olmuşuq. Artıq neçənci dəfədir ki, biz dirilər məşum gerçəklilik olan bu kimi hallarla rastlaşıraq. İnsanları himayədən, incəsənət sektoruna məqsədyönlü, ölçülüüb-biçilmiş yaradıcılıq dəstəyindən söhbət gedirsə, burada təkcə dövlət dəstəyi, hansısa özəl təşəbbüs'lər kifayət eləmir. Düzdür, onu da qeyd etməliyik ki, bu faciənin kökündə ola bilsin tamam başqa səbəblər dayanır. Bəyəm mərhum rəssamın, ona lazım olan effekti əldə etmək üçün məqsədli şəkildə, şiltaqlıqla tonları qarışdırığıni, əsərə spiralvari nüfuz edən, eyni zamanda emosiyalarla bəs deyincə zəngin, lakin açıq-aşkar və mənasız şəkildə öz qaranlıq “Mən”inin əleyhinə çıxan, ilk baxışda sadəlövh kimi görünən də, ziddiyətli ikiləşməsi ilə adamı vahiməyə salan əsərlərini görməmişikmi? Onun dərinliyə olan bu cür öldürücü meyli, amansız arzusu nəyə lazım idi?”

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=280090685368352&set=a.280090622035025.74956.158776707499751&type=3&theater>

Ətriyyatçı

Bir qatilin tarixçəsi

Roman

Orijinaldan tərcümə edən: Yusifli Cavanşir

Birinci hissə

1

On səkkizinci əsr də Fransada dahi və mənfur insanlarla bol olan bu dövrün ən dahi və ən mənfur fiqurları cərgəsinə daxil olan bir insan yaşayırırdı. Söhbət elə onun haqqında olacaq. Onun adı Jan-Batist Qrenuy idi, bu ad de Sad, Sən-Jüst, Fuşə, Bonapart və s. bu kimi digər dahi yırtıcılardan fərqli olaraq indi büsbütün unudulubsa da, bu, təkcə ona görə baş verməyib ki, Qrenuy bu zülmət sakinlərindən təşəxxüs və təkəbbürdə, əxlaqsızlıqda, bir sözlə allahsızlıqda geridə qalırdı, ona görə ki, onun dahiliyi və şöhrət düşgünlüyü tarixdə iz qoymayan sahələrdən biri olan ətriyyat səltənəti ilə məhdudlaşırırdı.

Həmin dövrün şəhərləri sizin, müasir insanların təsəvvür edə bilmədikləri dərəcədə üfunət qoxuyurdu. Küçələr peyin qoxuyurdu, həyətlərdə sidik iyi baş çatdadırırdı, pilləkənlər çürümüş ağac və siçan nəcisi qoxuyurdu, mətbəxlərin küncündən qoyun qığının pis qoxusu gəlirdi; havası dəyişdirilməyən, hava dəyməyən qonaq otaqlarında yıpranmış toz iyi qalırdı, yataq otaqlarında çırkli mələfələrin, nəm pərqu döşəklərin və gecənin bir çağında çölə atılan qarşokların iyi baş çatdadırırdı. Sobalar kükürd iyi verirdi, dabbaqxanalarda qələvi iyi aləmi başına götürmüdü, qaramal kəsilən salsaqxanalardan qan iyindən adamları quşmaq tuturdu. İnsanlar tər və illər boyu yuyulmamış paltar qoxuyurdu; onların ağızlarından çürümüş dişlərinin pis iyi səni qaçmağa məcbur edirdi, qocalanda bədənləri köhnə pendir və çürümüş süd qoxuyurdu, dəriləri şişib irin bağlamış suluqlarla doluydu. Kəndlilərdən də,

rahiblərdən də pis qoxu gəlirdi, bütün dvoryan təbəqələri, müxtəlif peşə sahibləri – ustalar da, onların şagirdləri də iyələnirdi. İşə bax – kraldan da iyə gəlirdi – bu adamın üstündən yırtıcı heyvanın qoxusu gəlirdi, kraliçadan isə qış-yaz qocalıb əldən düşmüş keçinin iyə gəlirdi. Çaylardan, meydanlardan, körpülərdən, küçələrdən iyə qalxırıldı. On səkkinci əsrədə bakteriyaların pozucu fəaliyyətinin qabağı alınmamışdı, elə buna görə də həm yaradıcı, həm də dağdırıcı insan fəaliyyəti, bətnində həyat əlaməti olan hər şey – qoxuyurdu, iyə verirdi.

Görünür, Fransada ən böyük şəhər olduğuna görə ən dəhşətli üfunət mənbəyi də elə Parisdə idi. Parisin özündə O-Fer və Ferronri küçələri arasında Günahsızlar Qəbristanlığı adı ilə tanınan bir yer var idi ki, buranın üfunəti lap cəhənnəm qoxuyurdu. Səksən il dalbadal bura Otel-Diyödən və qonşuprixodlardan meyit daşınmışdı, səksən il ara vermədən bura əl arabasında onlarla üst-üstə qalanmış cəsədləri daşıyır, onları ağına-bozuna baxmadan uzun xəndəklərə quylayırdılar, səksən il idi ki, onları üst-üstə qalayır, skelet skeletin üstünə minir və beləliklə ailə və qardaşlıq məzarları yaranırdı. Yalnız böyük bir müddət keçdikdən sonra, fransız inqilabı ərəfəsində, çox böyük təhlükə törədən qəbirlərin uçmasından sonra ağızına qədər dolu qəbristanlıq ətrafda yaşayan sakınların təkcə etirazına səbəb olmadı, onlar sözün əsl mənasında üsyana qalxdılar, yalnız bundan sonra qəbristanlıq bağlandı, dağdırıldı, milyonlarla sümük və kəllə Monmartr katakombasına atıldı, elə buradaca bazar tikdilər.

Bax elə burda, krallığın ən üfunətli yerində 17 iyul 1738-ci ildə Jan-Batist Qrenuy dünyaya gəldi. Bu, ilin ən isti günlərinin birində baş vermişdi. İsti qəbristanlığın üzərindən qurğuşun kimi asılıb qonşu döngələrdə çürük qarpız və ütülmüş buynuz iyini ətrafa yayırdı. Qrenuyun anası sancılar başlayanda, O-Fer küçəsində balıq piştaxtasının arxasında durub vedrədən çıxardığı balıqları təmizləməklə məşğul idi. Səhər Sena çayından tutulmuş balıq günün bu vədəsində elə iyələnirdi ki, onun iyi cəsədlərin iyini də susdurmuşdu. Ancaq Qrenuyun anası nə balıq, nə də cəsədlərdən gələn iynə fərqində deyildi, çünkü onun iyə duyğusu bütün qoxuları duymamaq mənasında elə yüksək səviyyəyə qalxmışdı ki, bundan da başqa, onun qarnındakı sancının yaratdığı ağrı bütün hissiyyatı və qıcıq instinctini daxildən məhv etmişdi. İstəyirdi ki, bu ağrı dayansın və mənfur doğuş tezliklə arxada qalsın. O, artıq beş qarın doğmuşdu. Bütün doğuşlar elə burada, balıq piştaxtasının arxasında baş vermişdi, bütün uşaqlar ya ölü, ya da yarımcən doğulmuşdular, çünkü sancı ilə bayırə çıxan qan kütləsi təmizlədiyi balıqların içalatından bir o qədər fərqlənmirdi, bu uşaqlar nəfəs alıb-verincə dünyadan köçür və ətrafdakı adamlar həmin uşaqları kürəklə birlikdə əl arabasına qoyub ya qəbristanlığa tullayır, ya da çay aşağı axıdırlar. Bu gün də belə bir hadisə baş verməli idi, Qrenuyun hələ canıslulu olan anası (bu gün onun iyirmi yaşı tamam olurdu) gənc idi, bütün dişləri yerində idi, saçının azca tökülməsini, indiyə qədər

keçirdiyi podaqra, sifilis və yüngülçə baş gicəllənməsini nəzərə almasaq, elə bir ciddi xəstəliyə tutulmamışdı və uzun bir ömür yaşamaq, bəlkə də on-on beş il artıq ömür sürmək, imkan düşərsə ərə getmək, bu dəfə dünyaya əsl uşaqlar gətirmək ümidində idi... Qrenuyun anası bütün varlığı ilə arzulayırkı ki, sancılar tez qurtarsın. Ağrı güclənəndə yiğilib-açılan stolun altına uzandı və uşağın cift ciyəsini balıq bıçağı ilə kəsdi. Yalnız bundan sonra, havadan qurğuşun kimi asılan, heç cürə dözə bilmədiyi bürkü və üfunətin səbəbinə huşunu itirdi, elə bil ki, birdən-birə böyük bir zanbaq vadisinə düşmüşdü, yaxud dar bir otağa çoxlu nərgiz gətirmişdilər, – bu qədər qoxuya davam gətirməyib huşunu itirdi, stolun altından yumbalanıb küçənin ortasına düşdü, orada əlində bıçaq uzalı vəziyyətdə qalmışdı.

Bundan sonra, hamı ona tərəf axıṣdı, hamı bir ağızdan qışqırmağa başladı, qışqırıq kəsildikdən sonra polis çağırıldılar. Əlində bıçaq küçənin ortasında uzanmış qadın yavaş-yavaş özünə gəlirdi.

Hamı bir-birindən bu qadına nə olduğunu, nə baş verdiyini soruşurdu.

– Heç nə olmayıb.

Bıçaqla nə edirdi ki?

– Heç nə.

Bəs tumanındakı qan nədir?

– Balıq qanıdır.

O isə ayağa qalxır, bıçağı bir tərəfə tullayıb üst-başını yumağa gedir.

Burada, gözlənildiyinin əksinə olaraq stolun altındaki uşaq bağırmağa başlayır. Hamı başını qışqırıq gələn tərəfə çevirir, içalatla kəsilmiş balıq başları arasında uzanmış körpə qışqırmasayıdı, burada kimsənin olduğuna heç kəs inanmazdı və yalnız bundan sonra onu qaldırıb Allahın işığına tərəf çəkirlər. Polis körpəni götürüb əmizdirmək üçün dayəyə verir, anasını isə həbs edirlər. Qadın heç nəyi inkar etmədən, artıq bir söz belə danışmadan bu düdəməni acıdan öldürmək niyyətində olduğunu etiraf edir, yeri gəlmışkən o, dörd uşaqla elə belə də etmişdi, buna görə onu məhkəməyə verirlər, məhkəmədə həmin uşaqları qətlə yetirdiyi üçün günahkar bilinir və bir neçə il keçidkən sonra Qrev meydanında qətlə yetirirlər.

Həmin tarixə qədər uşağı üçüncü dayəyə vermişdilər. Dayələrin heç biri onu öz yanında bir neçə gündən artıq saxlamaq istəməmişdi. Deyirdilər ki, uşağın gözü doymur, iki nəfərin süd payını sömürür, beləliklə də başqa körpələrin də süd payını, yəni həyatını mənimseyirdi: bir tərəfdən baxanda, bir körpəni yedizdirməyin özü də heç bir dayəyə əl vermirdi. Küçələrdə necə gəldi doğulan körpələrin işi ilə məşğul olan polis zabiti Lafoss adlı bir kəs nəhayət dözmədi, səbr kasası daşdı, körpəni Sənt-Antuan küçəsindəki yetimxanaya göndərmək qərarına gəldi, buradan belə körpələri hər gün Ruana yollayırdılar. Ancaq

uşağıın yola salınmasını hamballar icra etdiyinə görə daşınma xərclərinə qənaət etmək üçün onları ağaç liğindən hazırlanmış səbətlərə doldururdular; elə buna görə də ölüm hallarının faizi durmadan yüksəlirdi; elə bu səbəbdən hamballar yalnız xaç suyuna çəkilmiş körpələri götürməyə, özü də müvafiq yol vərəqinin verilməsi şərtilə razılıq verirdilər, ancaq həmin sənədlərə ruanda möhür vururdular; Qrenuy isə nə xaç suyuna çəkilmişdi, nə də ki, adı yox idi, onun üçün hansı yol kağızının veriləcəyi də naməlum idi. Bir cəhət də var idi ki, hələ ad verilməmiş körpəni adı çəkilən idarənin qapısı ağızında atıb getməyin özü polislərə şərəf gətirmirdi, ancaq belə olsaydı, onların canı da bütün rəsmiliklərdən birdəfəlik qurtarardı... Bürokratik xarakterli, körpələrin köçürülməsi ilə bağlı bir sıra məsələlər meydana çıxmışdı, bundan başqa vaxt da gözləmirdi, polis zabiti Lafoss ilkin qərarından imtina etməli oldu və uşağı imza edərək hansısa kilsəyə təhvıl vermək üçün göstəriş verdi, qoy elə oradaca onu xaç suyuna çəksinlər və gələcək taleyini müəyyənləşdirsinlər. Körpəni Sən-Marten küçəsindəki Sən-Merri monastrına verdilər.

Xaç suyuna çəkilərkən ona Jan-Batist adını verdilər. Həmin gün priorun (katoliklərdə kilsənin başçısı) ovqatı yaxşı olduğuna və onun xeyriyyə fondlarının dibinə hələ daş atılmadığına görə uşağı Ruana göndərmədilər, onu monastrın hesabına böyütmək qərarına gəldilər. Elə bu məqsədlə də onu Sən-Deni küçəsində yaşayan Janna Büssi adında dayəyə verdilər, bu gün əmək haqqı kimi ona həftədə üç frank verəcəklərini vəd etdilər.

2

Bir neçə həftə keçdikdən sonra dayə Jan Büssi uşağı səbətə qoyub monastrın qapısına gəldi və qapını onun üzünə açan daz, əlli yaşı olar-olmaz monaxa dedi ki, götürün, bu sözlər ağızından çıxandan sonra səbəti kandara qoydu.

– Bu nədir? – Terrye soruşdu və səbətə tərəf əyilib burnunu çəkdi, elə bil ki, səbətin içində yeməli nəsə olmalıdır.

– O-Fer küçəsindəki uşaq qatilinin düdəməsidir!

Pater barmağının ucu ilə səbətin örtüyünə toxundu, şirin yuxuda olan körpənin çöhrəsi göründü.

– Yaxşıdır, kökdür, göz dəyməsin...

– Olar da, az qalib iliyimi də sorsun. Daha sormağə da bir şey qalmayıb. Bəsdi daha. Görürün onu, bilmirəm, keçi südü iləmi, sıyıqlamı, şalğam suyu iləmi, nə ilə istəyirsiniz yedizdirin, özünüz bilərsiniz. Bu düdəmə əlinə keçəni yeyib qurtarır.

Pater Terrye yumşaq xasiyyətli adam idi. İslədiyi uzun müddət ərzində monastrın xeyriyyə fondlarına rəhbərlik etmiş, kasıb və səfalət içində yaşayarlara pul paylamışdı.

Ömrü boyu gözləmişdi ki, bu xidmətinə görə ona sağ ol deyəcək və onu başqa işlə yükleməyəcəkdir. Bu işin texniki tərəfləri heç də xoşuna gəlməzdi, çünki məhz hər bir işin texniki tərəfi çətinlik törədir, çətinlik isə onun könül rahatlığını əlindən alırdı, buna isə sözün açığı, dözməyə nə səbri, nə də tabanı qalmışdı. İndi qapını açlığına görə özü-özünə açıqlanmışdı. Ürəyindən keçirdi ki, nə ola, bu qadın rəhmə gəlib səbəti götürə, geri qayda, onu rahat buraxa. Yavaş-yavaş qəddini düzəltdi, burnunda süd qoxusunu qoyun yununun iyini duydu. Xoşhallandı.

– Nə istədiyini bilmirəm axı. Həqiqətən anlamırıam, bununla nə demək istəyirsən. Ancaq bunu təsəvvür eləyə bilərəm ki, bu körpəyə bir müddət döş versən, dünya dağılmaz ki.

– Dünya dağılmaz, – Janna dedi, – mən məhv olaram. Üç nəfərin payını yesəm də, bu günlər ərzində az qala funt çəki salmışam. Nəyə görə, ona görə ki, həftədə üç frank qazanacağam.

– Hə, başa düşdüm, – Terrye rahat nəfəs alaraq dedi, – başa düşdüm nə demək istəyirsən: söhbət bu lənətə gəlmış puldan gedirmiş.

– Yox! – dayə dedi.

– Boynuna al! Pul elə şeydir ki... Bu qapını görürsən, kim onu döyürsə, pul üçün döyür. Çox istərdim ki, bir gün bu qapını başqa bir şeyə görə də döyen tapılsın. Məsələn, bu qapının yanından keçən kimsə birdən istəsin ki, ayaq saxlayıb bizə baxsın. Deyək ki, bir az meyvə, yaxud qoz gətirsin. Bu qapının yanından keçən şəxslərin buraya gətirəsi şeylər azdırımı. Məsələn, gül-çiçək. Lap elə bunlar da olmasın. Ayaq saxlayıb desin: Terrye ata Allah sənə kömək olsun. Ancaq belə sözləri mən yəqin ki, eşitməyəcəyəm. Qapı döyülürsə, kiminsə ehtiyacı var ki, döyür, bu, kasıb-kusub deyilsə də, tacirdir, yaxud pinəcidir, bu adam mərhəmət diləyirsə, əvəzində nəsə etmək lazımdır. Küçəyə çıxmaga aman yoxdur. Küçəyə çıxıb üç addım atdırımı, hamı üstünə yürüür, hamı istəyir ki, cibinə pul qoyasan.

– Bu sözlərin mənə dəxli var, – dayə səsini qaldırdı.

– Qulaqlarını yaxşı-yaxşı aç, eşit: buprixodda sən yeganə dayə deyilsən. Burada yüzlərlə öz işini gözəl bilən dayə var ki, bu düdəmə dediyin uşağa döş vermək müqabilində ayda üçcə frank qazanmaq arzusundadır, süd də olmasa, sıyıq, şirə, nə olur-olsun...

– Mən də elə onu deyirəm də, götür, həmin adamların birinə ver!

– ...Ancaq digər tərəfdən uşaqla belə rəftar eləməzlər. Kim bilir, başqa ananın südü ona düşəcəkmi? Bu körpə axı sənin dösünün qoxusuna, sənin ürəyinin çırıntısına öyrəşib.

Bu sözləri deyəndən sonra, dayənin bütün vücudunu sarılmış qoxunu burnuna çəkdi, ancaq sözlərinin təsir oyatmadığını görüb əlavə etdi:

– İndi isə uşağı götür, birbaşa evə get. Mən bu məsələni priorla müzakirə eləyərəm. Xahiş eləyərəm ki, bundan sonra sənə həftədə dörd frank ödəsin.

– Yox, dayə dedi.

– Dörd olmasın, beş olsun!

– Yox, olmaz.

– Bəs nə qədər istəyirsən? – Terrye bağırdı. – Beş frank sənin gördüğün iş üçün, uşaq əmizdirmək üçün blırsən nə qədər puldur!

– Mənə pul-filan lazım deyil, – dayə dedi. – Bu dündəməni evimdə saxlamaq istəmirəm!

– De görək nəyə görə əzizim? – Terrye dedi və barmağı ilə səbəti yoxladı. – Uşaq gözəl uşaqdır. Necə də kökdür, heç ağlamır da, gör necə sakit yatır.

– Şeytandır.

Terrye cəld barmağını səbətdən çəkdi.

– Ola bilməz! Heç ola bilməz, əmzikli uşaq şeytan olsun. Körpələr insan deyil, hələ onların qəlbi biz təsəvvür elədiyimiz həddə gəlib çatmayıb. Elə buna görə də şeytanın onunla nə işi var ki? Bəlkə demək istəyirsən ki, o, artıq danışır? Bəlkə qıcolma hallarını görmüsən? Bəlkə evinin əşyalarını alt-üst edir? Bəlkə üstündən pis iy gəlir?

– Ondan ümumiyyətlə heç bir iy gəlmir.

– Bax gördün! Gördün ki. Şeytanın onda gözü olsaydı, üstündən iy gələrdi.

Dayəni sakitləşdirmək və bir növ gücünü nümayiş etdirmək üçün Terrye səbəti qaldırıb burnuna tutdu.

– Qəribə heç nə yoxdu, – dedi, bir neçə dəfə burnu ilə iylədi, – doğrudan heç bir iy gəlmir. Ancaq mənə elə gəlir ki, bu körpənin öz iyi var. – Bunu deyib, səbəti bir də qaldırdı ki, dediyi sözləri təsdiqləsin.

– Mən bunu demirəm, – dayə sərt şəkildə etiraz etdi və səbəti özündən kənara çəkdi. – Mənim qundağınan bir işim yoxdur. Onun çırkı qundağından yaxşı iy gəlir. Söhbət onun özündən gedir. Bu adam heç nə qoxumur.

– Ona görə ki, sağlamdır, – Terrye dedi, – sağlamdır ki, heç nə qoxumur! Hamı bilir ki, yalnız xəstə uşaqların üstündən iy gəlir. Körpə su çıçayına tutulubsa, üstündən at peyininin iyi gəlməlidir, skarlatinə tutulubsa, çürük alma qoxumalıdır, vərəmdirsə, soğan iyi. Bu uşaq sağlamdır. Nəyə görə onun üstündən hansıa iy gəlməlidir? Sənin uşaqlarının üstündən nə iy gəlir?

– Yox, – dayə dedi. – Mənim uşaqlarımın üstündən insan övladının iyi gəlir.

Terrye səbəti ehmalca yerə qoydu, hiss elədi ki, bu qadının tərsliyi onun əsəblərini korlamağa başlayır. Bunu da istisna etmək olmazdı ki, çək-çevirin davam edəcəyi sonrakı müddət ərzində hər iki əlini işə salacaq, bununla da körpənin özünə xətər yetirə bilərdi.

Doğrudur, əvvəlcə əllərini arxasında möhkəmcə daraqladı, qarnını qabağa, dayəyə tərəf verdi və sərt şəkildə soruşdu:

– Demək sən bilirsən ki, insan övladının, hər bir körpənin üstündən hansı iy gəlməlidir, icazə ver yadına salım ki, xaç suyuna çəkilmiş hər bir uşaq Allah bəndəsidir?

– Bəli, bilirom, – dayə dedi.

– Sonra, sənin dediyinə görə bu uşaqdan heç bir iy gəlmirsə, sənin, Sən-Deni küçəsində yaşayan Janna Büssinin fikrincə, bu uşaq şeytan övladıdır?

Sol əlini bir balaca boşaltdı və şəhadət barmağını yavaş-yavaş əyərək sual işarəsi kimi onun burnuna sarı gətirdi. Dayə fikrə getdi. Söhbətin birdən-birə məcrasını dəyişərək dini mövzuya keçməsi heç onun ürəyindən deyildi, çünki məğlub olacağı gün kimi aydın idi.

– Mən heç də belə demək istəmirdim, – dayə itaətlə dedi. – Şeytanın burada nə işi var, Terrye ata, bu məsələni özünüz həll edin, mənə dəxli yoxdur, mən yalnız bir şeyi bilirom: bu uşaq məni dəhşətə gətirir, onun üstündən bütün körpələrdən fərqli olaraq heç bir iy-filan gəlmir.

– Aha, – Terrye özündən razı halda dedi və əlini təzədən belində daraqladı. – Demək, şeytan məsələsini qatlayıb qoyuruq bir kənara. Yaxşı, indi isə zəhmət olmasa mənə izah elə görüm, süd əmən uşaqlardan hansı iy gəlir, yaxud hansı iy gəlməlidir, hə?

– Yaxşı iy gəlir, – dayə dedi.

– Necə yəni yaxşı? – Terrye səsini qaldırdı. – Nə olsun ki, yaxşı iy gəlir. Lavanda dəstəsindən də yaxşı iy gəlir. Ət şorbasından da yaxşı iy gəlir. Ərəbistan bağlarından da yaxşı iy gəlir. Mən bilmək istəyirəm ki, bu körpədən nə iy gəlir?

Dayə bir an tutuldu, cavab verə bilmədi. Əlbəttə, o bilirdi ki, körpə uşaqlardan hansı iy gəlir, bunu çox dəqiq bilirdi, çünki indiyə qədər neçə-neçə körpəni əmizdirmişdi, oynatmış, bağırna basmış, öpmüşdü... Bu iyi gecə saat neçədə yerindən oyatsaydın dəqiq deyərdi, elə indi də həmin iylər burnundadır, ancaq bu hissini heç vaxt sözlə ifadə edə bilməmişdi.

– Nə oldu? – Hövsələsiz halda barmaqlarını oynatdı.

– Nə bilim, – dayə sözə başladı, – bilirsiniz... onların iyi bir-birinə bənzəməz, hamisindən yaxşı qoxu gəlsə də, müqəddəs ata, başa düşürsünüz, bax, onların ayaqlarından isti, hamar və balaca, yumru daşların iyi gəlir... Yox e, dibçək demək istəyirdim... bəlkə də kərə yağının, bəli, bəli təmiz krə yağının iyi gəlir. Vücudlarından isə, südə batırılmış qalet iyi gəlir. Başlarından, müqəddəs ata, bax, saçın burulduğu peysərdən, öz başınıza baxın, o yerdə ki, heç nə qalmayıb, dazlaşıb, bax buradan dünyanın ən gözəl iyi gəlir. Buradan biyan iyi gəlir, bu elə möcüzəli, necə deyim, elə şirin iyidir ki, müqəddəs ata, təsəvvür edə bilməzsınız. Bu qoxu burnuna çatdımı, – dəxli yoxdur, özünün, ya özgəsinin olsun, həmin

Körpəni sevməlisən. Körpə uşaqlardan mən dediyim bu iylər gəlir, başqa heç nə. Onlardan iy gəlmirsə, bax mənim dediyim yer heç nə qoxumursa, soyuq havadan başqa bir şey burnuna gəlib çatmırsa, bax bu dündəmə kimi, demək... Müqəddəs ata, necə istəyirsiniz izah edin, mən, – o, əllərini sinəsinə çarpzıladı, nifrətlə ayaqlarının arasındaki səbətə baxdı, elə bil ki, orada qurbağa balası oturmuşdu, – mən, Janna Büssi bunu öz evimdə bir daha görmək istəmirəm.

Pater Terrye başını yavaşça qaldırdı, əlini bir neçə dəfə daz başına çəkdi, elə bil ki, saçlarını qaydaya salmaq istəyirdi, sonra barmağını burnuna tərəf qaldırdı və iylədi.

– Karamel kimidir? – təzədən səsin tonunu ciddiləşdirməyə çalışaraq soruşdu. Karamel! Axi sən nə bilirsən karamel nəmənədir? Heç yemisən?

– Belə də, nə deyim... – dayə dedi. – Bir dəfə Sənt-Onore küçəsində yerləşən böyük mehmanxanada olarkən onun qovrulmuş qənd və qaymaqdan necə hazırlanlığının şahidi olmuşdum. Elə gözəl qoxuyurdu ki, illər keçsə unutmaram.

– Bax, bax. Terrye dedi və cəld barmağını burnunun altından çəkdi. – Sən allah ağızını yum! Bu səviyyədə səninlə söhbət eləmək mənə baha başa gəlir, ağlım başımdan çıxır. Təsdiq edirəm ki, sən hansı səbəblərə görəsə sənə verilmiş körpə Jan-Batist Qrenuyu əmizdirməkdən imtina edirsən. İndi də gətirib onu müvəqqəti qəyyuma – Sən-Merri monastrına qaytarırsan. Bu çox qüssəli bir hadisə olsa da, əlimdən nə gələr ki. Hesab elə ki, daha işləmirsən.

Bu sözləri deyəndən sonra səbəti qaldırdı, bir daha istiyə qarışan, yun bürüncəkdən qalxan süd qoxusunu aldı və qapını çırpıb getdi, sonra isə kabinetinə üz qoydu.

3

Pater Terrye təhsil görmüş adam idi. O, təkcə teologiyani öyrənməmişdi, fəlsəfəni də oxumuşdu, yeri düşəndə botanika və əlkimya ilə məşğul olmuşdu. Bütün gücünü toplayıb özünə tənqidi düşünmək vərdiğini aşılamaq istəyirdi. Doğrudur, Allahın yaratığının üstünə heç nə qoymaq olmazdı. Yəni o da bu mənada Müqəddəs Yazı mətnlərini, möcüzəsini və həqiqiliyinə bir çoxları kimi şəkk eləməkdən uzağa gedə bilməzdi, – hətta bu mətnlər müəyyən məqamlarda məntiqə yatmasayırlar belə və hətta birbaşa olaraq bu məntiqin əksini sübut etsəydi lər belə. O, belə problemlərə toxunmamağa üstünlük verirdi, çünki belə şeylər onun ürəyinə yatmırıdı və uyusaydı, həmin sualların ucbatından əzablı şəkk-şübəhəyə məruz qalardı, həyəcandan it kimi yorulardı, çünki öz ağlından istifadə etmək istəyən insan hər şeydən qabaq əzabı yox, sakitlik istəyir. Ancaq o, sadə xalqın düşüncəsinə hakim kəsilən mövhumatla qəti şəkildə mübarizə aparırdı. Sehrbazlıq və kartla fal açma, boynuna amulet

salmaq, bəd gözdən qorunmaq, ruhların lənətlənməsi, bədirlənmiş ay altında göstərilən fokuslar... Bu adamlar daha nə ilə məşğul olmurdular! Xristian dininin min ildən çox hökmran olduğu müddət ərzində bu tipli bütpərəst adətlərin hələ də kökünün kəsilmədiyi onu narahat edirdi. Bəli, əksər hallarda iblisə uyma və çox yaxın məsaflədən şeytanla «ilişkilər» yapmaq özlüyündə mövhumatla dolu bir tamaşa idi. Doğrudur, şeytanın varlığını inkar etmək, onun qılıncının baş kəsməsinə şübhə ilə yanaşmaq hissindən Terrye ata uzaq idi; teologyanın əsaslarına aid olan belə problemləri həll etmək çox sadə bir monaxın işi deyildi, bu işi daha ciddi instansiyalara tapşırmaq lazımdı. Digər tərəfdən, gün kimi aydın idi ki, hətta tanıdığımız dayə də təsdiq eləyəndə ki, hansısa möcüzə ilə üz-üzə gəlib, demək şeytan bu işin üstünə heç vaxt əl qoya bilməzdi. Məhz ona görə ki, həmin qadın bu möcüzəni məhz özünün aşkarladığına cani-dildən inanırdı. Hamiya aydırıñ ki, bu dünyada həmin qadının dilə gətirdiyi şəkildə müəammalar olmur, yerli-dibli olmur, – şeytan o qədər də səfəh deyildir ki, qaçıb-qaçıb Janna Büssinin qolları arasında bəndə düşsün. Gör bu insan nə qədər primitiv və səfəhdır – işə bax ha, guya cəhənnəm qurğuşun, cənnət isə büber qoxuyur! Bu, ən dəhşətli bir mövhumatdır ki, heç bütərəstlik dövründə də, yəni insanların heyvan kimi ömür sürdükləri bir dövrdə də at oynatmayıb, o zaman görmə o dərəcədə zəif idi ki, bu insanlar heç əməlli-başlı rəngləri ayıra bilmirdilər, amma axmaqcasına güman edirdilər ki, guya qanın iyini hiss edirlər, onlar həmin iyə görə düşməni dəstdan ayırır, elə bu duyumla nəhəng adamyeyənləri və insan qanına susayan varlıqları hiss edirlər, – elə bu səbəbə görə tonqallarda yanmış qurbanlarını allahlarının adına bağışlayırdılar. Dəhşətdir! «Səfəh burnu ilə görür» – Bəli, gözü ilə yox, burnu ilə və görünür, Allahın verdiyi ağıl hələ ətrafa min il də işiq saçmalıdır ki, ibtidai inamların, mövhumatın son qalıqları qarabasma kimi yoxa çıxmış olsun.

– Axı nəyə görə bu yazıq, əl boyda uşaq əzab çəkməlidir. Axı o, günahsız bəndədir. Səbətdə uzanıb, şirin-şirin yatır, ona qarşı irəli sürülən alçaq şübhələrdən xəbəri də yoxdur. Bax bu həyasız qadın təsdiq eləmək istəyir ki, sən, körpə ola-ola heç nə qoxumursan, səndən insan qoxusu gəlmir. Nə deyək, neynəyək, ay səni, ay səni.

Bunu deyib, səbəti dizləri üstündə yüngülə yırğaladı, barmağını körpənin başına çəkdi və bir neçə dəfə «ay səni» dedi. Hesab elədi ki, ürəkdən dediyi bu sözlər Allahdan gəlib, belə olduğu üçün də körpənin ruhuna gözəl təsir eləyir.

– Belə de, demək bu uşaqdan bu dəqiqə karamel iyi gəlməlidir, nə axmaq-axmaq danışırsan.

Bir az keçdikdən sonra barmağını səbətdən çıxartdı, burnuna yaxın gətirdi, iyladı, burnuna ancaq turş kələm qoxusu gəldi, turş kələmi günortaya yemişdi.

Bir an tərəddüd elədi, sonra ətrafa baxdı – ətrafda heç kəsin olmadığına əmin olduqdan sonra səbəti yerdən qaldırdı, burnunu ora soxdu, lap dərinə soxdu, uşağın sarımtıl saçları burun dəliyini qidiqladı, körpənin başını iyladı, ona elə gəldi ki, burdan iy gələcək. Ağlına da gəlməzdi ki, körpənin başından hansısa qoxu yayılmış olsun. Yəqin ki, karamel istisnadır, çünki karamel qovrulmuş şəkərdən başqa bir şey deyildir, görəsən indiyə qədərancaq süd içən uşaqdan yanmış şəkərin iyi niyə gəlməlidir. Olsa-olsa, dayənin südünən qoxusu gələrdi. Ancaq süd qoxusu nə gəzir. Ondan tükün, dərinin qoxusu gələ bilərdi və bir az da olsun ki, tər iyi. Terrye bir daha iyladı və özünü yalandan inandırdı ki, guya burnuna dərinin, saçın, bir az da uşaq tərinin yüngülçə qoxusu dəymışdı. Ancaq o, heç nə eşitmirdi. Nə qədər cəhd eləsə də. Görünür, elə belə də olmalıdır, körpədən iy gəlməməlidir. Məsələnin məğzi elə buradadır. Məsələ ondadır ki, körpəni təmiz saxlayırlarsa, üstündən qoxu da gəlməz. Bu şeylər yaş ötdükçə meydana gəlir. Ciddi şəkildə desək, insan yalnız cinsi yetişkənlik dövrünü adladıqda möhkəm qoxuyur. Bəli, bu belədir ki, var. Başqa cür ola da bilməz. Öz zamanında Horatzi də yazmışdı ki: «Yeniyetmə uşaqdan çəpiş iyi, qızdan isə ağ nərgiz gülünün qoxusu gəlir». Romalılar bunu birdəfəlik dərk etmişdilər. İnsandan gələn qoxunu yalnız tər doğurur, yəni onun işlətdiyi günahların bahasına yaranır. Ruhu da, bədəni də təmiz olan bu körpəni hansısa bir işə görə günahlandırmaq kimin ağlına gələ bilər. Ay səni, heç kimin.

Səbəti yenə dizinin üstünə qoydu, yüngülçə yırğalamağa başladı. Uşaq möhkəm yatmışdı. Toppuş və qırmızı rəngə sağ əli biləyindən qatdanıb yanağının üzərinə düşmüşdü. Terrye sakitcə gülümsədi və birdən özünü çox rahat hiss elədi və birdən ona elə gəldi ki, guya onun özü bu uşağın atasımış. Həmin fantaziyaya görə monax yox, adı obivatəl imiş, bəlkə də vicdanlı bir peşə sahibi kimi gözəl bir qadınla üstündən ancaq süd iyi gələn bir qadınla evlənib əhd-peyman bağlamışdı, qadın onun üçün bir oğlan uşağı dünyaya gətirmiş, indi bu uşağı dizləri üstündə yırğalayır... Bu fikirdən məst oldu. Ürəyinə gələn sözlərdə bir dünya rahatlıq vardı. Ata oğlunu dizləri üstündə yırğalayıb, onu sevələyir, bu mənzərə dünyyanın özü kimi qədim və əbədi idi, günəş kimi! Terryenin ürəyi rəhm duyğularından aşüb-daşdı, boşalan kimi oldu.

Uşaq oyandı. Əvvəlcə burnu oyanmışdı. Bap-balaca burnu hərəkətə gəldi, azca yuxarı dartındı və ətrafi iyladı. Havanı özünə çəkdi, kiçik təkanlarla buraxdı, elə bil ki, asqıracaqmış. Burnu qidiqlandıqdan sonra uşaq gözlərini də açdı. Gözlərinin rəngi bilinmirdi – burada nə rəngə desən rast gələrdin, dəniz ilbizinin bozumtulluğu ilə ağ, kül rəngində krem çalarları bir-birinə qarışmışdı. Ancaq bu rənglər hələ görmək üçün elə bil ki, kifayət etmirdi. Terryeyə elə gəldi ki, körpə onu görmür. Burun başqa məsələdir. Uşağın donuq gözlərində bir namüəyyənlik vardısa, burnu, əksinə dəqiq məqsədi ifadə edirdi və

Terrye qəribə bir şey hiss elədi. Elə bil ki, həmin məqsədin predmeti elə Terryenin özü imiş. İki balaca deşik ətrafındakı balaca burun pərələri yenicə açan tumurcuğa bənzəyirdi. Yaxud kralın nəbatat bağında bitən balaca yabanı bitkilərin xırda güllərinə bənzəyirdi. Burun elə bil ki, özündən hər şeyi itələyən qüvvəyə malik idi. Terrye duydu ki, uşaq onu görür, xırda gözləri ilə ona baxır, elə bil ki, burnu ilə hər şeyi yeyib-gəmirəcək, Terrye özünü saxlaya bilmədi, bu burnun qarşısında gizlənməyə yer də yox idi.

Qoxu hissi olmayan uşaq həyasızcasına onu iyələyirdi, işə bax, uşaq onu iyələyirdi. Birdən Terrye özü öz gözündə iyələnmiş bir şeyə döndü – tər, sirkə, tuş kələm və yuyulmayan paltar qoxuyan bir şey. Ona elə gəldi ki, çılpaq və eybəcərdir. Kimsə gözlərini zilləyib əcaib təbəssumlə ona baxır. Elə bil ki, buryula dərisindən keçib onu amansızcasına iyələyir, içəri, gücü çatdıqca bir az da irəli cumurdu. Bu balaca, hmyləcər burnun qarşısında ən incə və mübhəm hisslər də çılin-çılpaq olurdu, ən natəmiz duyğular da daşdanıb özünü bürüzə verirdi, buna bax e, hələ heç burun olub burulnara da qoşulmamışdı, bappalaca şışəbənzər bir şey idi, ritmik şəkildə qalxıb-enirdi. Terrye hiss elədi ki, canına vic-vicə düşür. Ürəyi bulandı. İndi o da burnunu qarışdırırdı, elə bil qabağında nəsə çox pis iy verən bir şey vardi, elə bir şey ki, ölsə də iyələmək istəməzdi. Əlvida, xəyallar, əlvida, artıq öz bədənini və qanını hiss edir, dilxor olur. Ata haqqında sentimental duyğular dağılıb getdi, ayaqlar altına düşdü. Elə bil incə duyğuların qanada qırılmışdı, o qanadları bir azdan özünün və körpəsinin üstünə gərmişdi: dizlərinin üstündə yırğaladığı yad bir varlıq idi, ona düşmən kəsilən heyvan idi, əgər bir az da özünü ələ almasaydı, şeylərə xarakterindən gəlmə ağılla baxa bilməsəydi iyrənə-iyrənə bağlı çatlayardı.

Terrye bir sıçrayışla ayağa qalxdı, səbəti stolun üstünə qoydu. Canını körpədən və bu işdən mümkün qədər tez qurtarmaq istəyirdi. İndicə, lap tez.

Və birdən körpə qışkırmaga başladı. Gözlərini qıydı, qırmızıya çalan ağızını geniş açdı, elə əsnədi ki, Terryenin qanı damarında donacaqdı. Səbəti tərpətdi, yırğaladı ki, uşaq sussun, ancaq körpə bir az da möhkəm bağırıldı, göyərdi, elə bil indicə şisib-şisib partlayacaqdı.

Qoy rədd olsun! – Terrye düşündü, elə bu dəqiqə rədd olsun, az qaldı dilindən «şeytan» sözünü çıxarsın, dilini dişlədi, sözü geri qaytardı. Bu yırtıcını, ürək bulandıran uşağı rədd eləyin getsin! Ancaq hara? O, onlarla dayə və məhəllədə yetim evlərini tanışa da, bunlar çox yaxın idi, onun yaşadığı yerdən heç də uzaq deyildi, bu düdəməni lap uzaqlara aparmaq lazımdır, elə bir yerə ki, bir də heç kim cürət eləyib onu gətirib qapının ağızına qoya bilməsin, mümkün olduğu təqdirdə uşağı başqa birprixoda, yaxşı olardı Senanın o biri sahilinə – şəhər kənarlarına, Sənt-Antuan adlanan yerə aparayırlar! Tapdım, bu qara

qışqırıqçını şəhərin uzaq şərqi hissəsinə, Basdilyanın qurtaracağına, o yerə ki, şər qarışan kimi qorxudan darvazaları bərk-bərk bağlayırlar.

Cübbəsini başına qoyduqdan sonra səbəti əlinə götürüb döngə labirintlərindən Sənt-Antuan küçəsinə üz qoydu, Sena boyunca şərqə tərəf qaçırdı, şəhərdən çıxıb Sharon küçəsinin zülmətində itmək istəyirdi, bu küçənin sonuna qədər getsəydi, buradakı Maqdalina monastrının yaxınlığında bir ünvan tanıyordu, həmin evdə yaşayan madam Qayyar istənilən yaş həddində, mənşəyindən asılı olmayaraq hər cür uşağı götürürdü, heç nəyə baxmırıldı, yeganə şərti o idi ki, ona pul ödəsinlər, buraya yetişəndə qışqırmaqdan göyərən uşağı təhvil verdi, bir ilin pulunu qabaqcadan ödədi, ayrılan kimi daban əlli altı şəhərə tərəf qaçıdı. Monastır çatanda paltarları əynindən çıxarıb atdı, bu paltarları bir daha geyinməyəcəkdi, başdan ayağadək yuyundu, çarpayısına uzanıb bir neçə dəfə xaç çəkdi, uzun-uzadı duası dodaqlarında qırıldı.

4

Hələ otuz yaşı da tamam olmamış madam Qayyar Tanrıının ona verdiyi ömrün dibinə daş atmışdı. Xarici görkəmi doğrudan da yaşına uyğun gəlirdi, ancaq həm də başqa bir tərəfdən baxanda ikiqat, üçqat, yüzqat yaşılı görsənirdi, elə bil ki, qız uşağının mumiyasıydı; daxildən, içəridən çıxdan ölmüşdü. Hələ uşaq ikən atası maşa ilə alnından, düz qasının üstündən vurmuşdu və elə bu vaxtdan iyibilmə qabiliyyətini itirmişdi və insan bədənidən gələn iyi duymur, heç bir kəskin qoxunu hiss etmirdi. Bircə zərbə ilə içindəki zəriflik də, nifrət, sevinc, həyəcanlanmaq duyğusu da çöküb məhv olmuşdu. Sonradan hansısa bir kişi ilə cütləşib dünyaya uşaq gətirmişdi, bu anların özündə də heç nə hiss eləməmişdi. Bir tərəfdən baxanda nə içində olən şeylərə yas tutmuş, nə də hələ yaşamaqda olan duyğulara sevinmişdi. Əri onu kötəkləyəndə heç nədən seksənməmiş və günlərin bir günü bu insan vəbadan ölündə də rahatlıq hiss etməmişdi. Qəlbində hələ ölməmiş yeganə hiss ürəyinin hərdən bir sıxlaması idi ki, bu da miqren xəstəliyi baş qaldıranda gəlirdi, miqren onu buraxıb gedəndə ürəyi bir balaca rahat olurdu. Canlı ikən ölmüş qadının ürəyi daha heç nə hiss eləmirdi.

Digər tərəfdən... ola bilər ki, məhz emosional olmadığına görə madam Qayyarda çox ciddi və kəskin ədalət və qanunpərəstlik hissi vardi. Belə ki, o, himayəsinə verilmiş körpələrin heç birinə üstünlük vermirdi. Onları gündə üç dəfə əmizdirirdi və bundan artıq nə isə vermək, kimisə artıq yedizdirmək xəyalına düşmürdü. O, körpələri gündə üç dəfə bələyirdi və bu iş uşaqların bir yaşı tamam olanadək davam edirdi. Bir yaşın tamamından sonra kimsə altını batırsayıdı, fərqiñə varmadan sillə yeyərdi. Aldığı pulların düz yarısını

tərbiyəçilərə, yerdə qalanını isə özü üçün saxlayardı. Ucuzluq vaxtlarında həmişəki xərcini çoxaltmazdı, ağır zamanlarda isə məsrəflərinə bir su da əlavə etməzdi, məsələ ölüm-dirimlə nəticələnsə idi belə, əks halda özünün bağlı çatlayardı. Bu qadına pul lazım idи, o, hər şeyi qəpiyinə qədər hesablamaşdı. İsteyirdi ki, yaşlaşanda özünə torpaq sahəsi alsın, əl-ayağını uzadıb evində rahat ölmək üçün evində hər şey olsun, bir sözlə əri kimi Otel-Diödə ölməsin. Bir tərəfdən baxanda ölümünə də laqeyd idи. Ancaq insanların gözü qabağında yixilib ölmək istəmirdi, bu səhnə xəyalına gələndə ürəyi bulanırdı. İsteyirdi ki, normal insan kimi dünyadan köçsün, bunun üçün tələb edilən məbləği son qəpiyinə qədər yiğmali idи. Doğrudur, bəzən qış ayları elə keçirdi ki, bu körpə kirayənişinlərdən üç-dördü tələf olurdu. Ancaq bu nəticə özəl tərbiyəçilərlə müqayisədə çox yaxşı idи və hətta dövlət və ya kilsə yetimxanalarının əksəriyyətini arxada buraxırdı, bu sonuncu tərbiyəxanalarda körpələr daha çox tələf olurdu. Yeri gəlmışkən onları əvəz eləmək də çətinlik törətmirdi. Hər il Parisdə on mindən yuxarı atılmış uşaq, qeyri-qanuni doğulmuş körpələrin statistikasını aparırlılar.

Balaca Qrenuy üçün madam Qayyarın evi əslində çox rahat idи. Görünür, başqa bir yerdə o, bu qədər dəhşətlərin içindən keçib yaşaya bilməzdi. Burada, qəlbini cavanlıqla itirmiş qadının evində yaşaya bildi. Bədəni möhkəm idи, hər şeyə dözüb tab gətirə bilirdi.

Atılmış uşaqların arasında ömür sürən ona bənzər məxluqların ürəyində həyat eşqi tez sönür, bu şəxslərin özləri dünyadan beş əlli yapışmaq istəmirler. O, olsayıdı bütün gün ərzində demək olar ki, sudan ibarət olan şorbanı qaşıqlayardı, ağına-bozuna baxmadan ən keyfiyyətsiz südü də qurt-qurtla içərdi, iyi baş çatlaşdan tərəvəzi və əti qaynadıb iştahla yeyərdi. Uşaqlıqda qızılca, dizenteriya, su çıçıyi, vəba keçirmişdi, ayağı ilişib başı üstdə altı metr dərinliyi olan quyuya düşmüdü, necə olmuşdusa qaynar su sinəsini yandırmışdı.

Bu hadisədən sonra çapıq qalsa da, ayağı bir balaca axsasa da, heç nə olmamış kimi yaşayırırdı. O, mühitə alışmış bakteriya kimi, ağacın buqaqlarından yapmış gənə kimi həyatdan beş əlli yapmışdı.

Həyatda ona yaşamaq üçün bir az ərzaq, bir az da paltar lazım idи. Qəlbi isə boş idи, bunu doyurmaq tələb edilmirdi. Uşağın möhtaci olduğu rahatlıq, diqqət, qayğı və məhəbbət və bu kimi başqa şeylər Qrenuy üçün lazımsız şeylər idи. Bundan başqa, bizə belə gəlir o, bu şeyləri özü-özündən uzaqlaşdırılmışdı, lap başdan bütün bunlara yox demişdi ki, yaşaya bilsin.

Doğulanda boğazını yırtan qışkıraq, anasını eşafota sürükləyən, piştaxtanın arxasından gələn qışkıraqın əzab və məhəbbətin ifadəsi, ya da hansısa duygunun səsi deyildi. Bu, tam ölçülüb-biçilmiş, az qalır deyək ki, ağılla ölçülüb-biçilmiş bir bağırkı idи ki, bununla körpə məhəbbətin, başqa sözlə dünyada yaşamağın əksinə səsini ucaltmışdı. Yeri gəlmışkən,

bu şəraitdə hər hansı bir şeyi başqa bir şeyi istəmədən ala bilərdi və uşaq ağlına gələn hər şeyi istəsəydi, şübhəsiz ki, miskin halda ölürdi. Halbuki... bu zaman o, ikinci imkandan – susub doğulandan ölenə kimi önündə açılan yolu seçmək imkanından bəhrələnə bilərdi və bununla da özünü də, dünyani da şərdən uzaqlaşdırardı. Ancaq bütün bunlara nail olmaq üçün o, ən azı fitri qılığa malik olmalı idi, bu da onun canında yox idi. Doğulduğu ilk gündən eybəcərliyi göz deşirdi. Görünməmiş tərsliklə həyatı seçdi.

Şübhəsiz ki, bu qərarını o, yaşlı bir adamın, bu yaşa qədər iti ağlından və təcrübəsindən istifadə edib iki mövcud perspektiv arasında ən sərfəlisini seçən adam kimi qəbul etməmişdi. Ancaq hər halda seçimini etmişdi – vegetativ şəkildə, bu, buğdanın etdiyi təbii seçimə bənzəyir: tumurcuqlasın, yaxud tumurcuğunu içində çürütsün, yaxud həyatın əbədi qışdan başqa heç nə vəd eləmədiyi gənə kimi. Balaca eybəcər gənə qurğuşuna çalan boz bədənini sixib kürəciyə bənzədir, belə edir ki, dünyada tutduğu yeri heç kəsin gözü almasın; ətrafa heç nə, bir qırıq şúa və buxar buraxmadan dərisini öz içində gizlədir. Gənə xüsusi niyyətlə özünü balacalaşdırır və gizlədir ki, heç kəs onu görməsin, ayağı altına salıb tapdalamasın. Bütün diqqətini özünə cəmləyən yalqız gənə öz budağında kor, kar və lal halda oturur, il boyu burnunun tuşuna gələn hər şeyi iyliyir, bəzən bir neçə mil uzaqlıqda axan qanın iyini də bilir. Gənə oturduğu yerdən düşə də bilərdi. İstəsəydi meşədə torpağın üstünə yıxlardı, balaca ayaqlarını bir neçə millimetr irəli-geri çəkərdi, quru yarpaqların içərisinə başını soxub ölürdi və heç kəs də bundan xəbər tutmazdı. Allah bilir ki, heç kəsin bundan xəbəri olmazdı. Ancaq tərs, inadkar və qətiyyətli gənə yaşayır, yaşadıqca da gözləyir. Gözləyir ki, heç kəsin ağlına gəlməyən bir hadisə baş versin, elə bir hadisə ki, nəticədə hansıa heyvanın qanı düz oturduğu budağın altına sızsın. Məhz bu zaman gizləndiyi yerdən çıxır, dikəlir, özünü həmin o yad heyvanın bədəni üstünə salır.

Qrenuy da elə bu gənəyə oxşayırdı. Öz dərisinə bükülüb yaşayır, əlverişli məqam gözləyirdi. Bütün varlığında qərar tutan dünyani heç kəsə verməzdı. Başqa bir qadın olsaydı, bu uşağı təpiklə vurub özündən uzaqlaşdırardı. Ancaq madam Qayyar ömründə bunu etməzdı. Bu qadının iyibilmə hissiyyatı yox idi, uşaqdan hansı qoxunun gəldiyini bilmirdi, ondan heç nə də gözləmirdi, hər şeydən əvvəl ona görə ki, öz qəlbə zülmətə bələnmişdi.

Başqa uşاقlar əlbəəl Qrenuyda nəyinsə çatışmadığını duymuşdular. Elə ilk gündən körpə onlarda izaha gəlməyən qorxu və dəhşət yaratmışdı. Onun nənnisinin yanından sakitcə ötüb keçir və bu zaman qorxudan bir-birlərinə qısilıldılar, elə bil ki, otaqda hamı soyuqdan titrəyirdi. Bir az balaca, yaşı az olan körpələr gecələr ağlayardı: onlara elə gələrdi ki, yataq otağında külək əsir. Başqa körpələr yatıb yuxularında görərdilər ki, Qrenuy onların nəfəsini kəsir. Günlərin bir günü yaşlı uşاقlar onu boğmaq qərarına gəldilər. Cir-

cindir yiğib onun üstünə saldılar, ertəsi günü madam Qayyar Qrenuyu bu cır-cindirin altından götürəndə bədəni gömgöy idisə də ölməmişdi. Bundan sonra bir neçə dəfə də bu işi təkrar etsələr də heç nə alınmadı. Sadəcə əlləri ilə boğazını sıxbı, yaxud hər iki burun deşiyini qapayıb sıxsayıdlar, istəklərinə nail ola bilərdilər, ancaq bunu etməyə qorxurdular. Ona toxunmaq istəmirdilər. Yaxınlaşa bilmirdilər.

Böyüüb yaşa dolduqca ətrafindakılar da həyatına qəsd etmək fikrindən əl çəkdilər. Görünür başa düşdülər ki, bu uşağı məhv etmək mümkünüsüzdür. Bunun əvəzində hər dəfə onu gördükdə hərə bir tərəfə dağlışır, onunla ünsiyətə girməkdən qaçırdılar. Ona nifrat edirdilər. Heç qısqanmındılar da, həsəd də aparmırdılar. Bunun üçün madam Qayyar şərait yaratmırı. Onun üst-başı heç nə qoxumurdu. Sadəcə qorxurdular.

5

Bu halda, obyektiv nöqteyi-nəzərdən bu adamda qorxunc heç nə yox idi. Yeniyeitmə kimi bir elə hündür, bir elə güclü deyildi, eybəcər olsa da, daha görəndə qaçmaqdan başqa çarə qoymayan dərəcədə bədheybət deyildi. Aqressiv, bic, fəndgir də deyildi. Özü kənarda gəzib-dolaşlığı xoşlayardı. İntellekti də insanda hər şeydən az qoxu yaradardı. Yalnız üç yaşın tamamında ayaqları yer tutmağa başlamış, ilk sözü dilinə dörd yaşında götirmişdi - bu «balıq» sözüydü - bu söz onun dilindən qəfil həyəcanlandığı zaman qopmuşdu, bu - eks-səda kimi səslənmişdi, bu zaman Şarron küçəsində birdən-birə balıq alverçisi peyda olmuşdu və gur səslə malını tərifləməyə başlamışdı. Canından çölə buraxdığı növbəti sözlər «ətirşah», «keçi pəyəsi», «Savoy kələmi» və «Jak Straxolyud» (yaxınlıqdakı Jen-Mironosiç monastrında bağbanın ayaması idi, madam Qayyar bəzən ən ağır işləri görməkçün onu çağırırdı, ən fərqləndirici cəhəti oydu ki, ömründə bircə yol da yuyunmamışdı). Fel, sifət və hissəciklərə gelincə Qrenuyun bunlara bir elə işi düşməzdi, «bəli-xeyrdən» başqa, yeri gəlmişkən ilk sözü dilinə çox-çox sonralar götirmişdi, vaxtını bir az ötürmüdü, - ancaq ən əsas sözləri, bir də ismləri, əşya və heyvan adlarını tələffüz edərdi. Bu heyvan, insan və əşya adlarını da o haman çəkmək məcburiyyətində qalardı ki, onların iyi burnunu möhkəm qıcıqlandırmış olsun.

Mart günəşinin iliq şüaları altında fistiq ağacından hazırlanmış odun qalaqlarının üstündə oturduğu zaman ilk dəfə «odun» sözünü dilinə gətirdi. Bu məqama qədər ən azı yüz dəfə odunla rastlaşmış, elə o qədər də bu sözü eşitmışdı. Elə bil birdən hər şeyi birdən başa düşmüdü: axı qış aylarında tez-tez onu odun gətirməyə göndərərdilər. Ancaq bu əşyanın - odunun özü onda bir elə maraq oyatmaz, diqqətini çəkməzdi. Bu hadisə həmin mart günlərinin birində, odun qalaqlarının üstündə uzandığı zaman baş vermişdi. Odunluq

oturacaq şəklində madam Qayyarın təndirxanasının cənub divarları boyu düzülmüşdü. Üst qatdan nəsə burnu qıcıqlandıran iy gəlirdi, odunluğun dibindən mamır iy, sarayın küknardan hörülmüş divarlarından isə yanmış kömür qoxusu qalxırdı.

Qrenuy ayaqlarını aralayıb, belini sarayın divarına söykəmiş halda odunların üstündə əyləşmişdi, gözlərini qapamışdı, qırmızıdanmırıldı. Heç nə görmür, heç nə eşitmır, dünya onun üçün səssizlikdən ibarət idi. O, ancaq böyür-başına düzülmüş, düz dama qədər əyri-üyru xətlərlə ucalan odunun iyini duyurdu. Bu qoxunu başına çəkib içir, onun içində qərq olur, bu qoxunun içində o qədər itib-batırkı ki, az qalırdı özü oduna dönsün, odunun üstündə ağaç oyunaq kimi hərəkətsiz elə bil uzun müddət idi ki, oturmuşdu və birdən-birə dodaqlarını aralayıb odun sözünü dilinə gətirdi. Elə bil ki, içi qalaq-qalaq üst-üstə yiğilmiş son nöqtəsi boğazına dirənən odundan ibarət idi, elə bil ki, qarnı da, boğazı da, hətta burnu da odunla dolu idi və bu sözü işlətməklə ölməkdən canını qurtarırdı.

Bu sözü tələffüz etməsi doğrudan da canını qurtardı, duyğularını tərpətdi, onun canını üst-üstə qalanmış odunlardan, onu boğub canını çıxardan qoxudan qurtardı və bu zaman odunluqdan yumbalanıb aşdı. Bir neçə gün keçidikdən sonra da qoxunun yaratdığı güclü təəssüratın içində əl-qol atmaqdaydı və canına hansısa xatırənin güclü dalğaları çırpılanda öz-özünə elə bil ki, ovsun sözlərini tələffüz edirdi: «odun, odun, odun».

Danişmağı belə öyrəndi. Heç bir iy gəlməyən əşyaları bildirən, yəni mücərrəd, hər şeydən əvvəl etik və əxlaqi sözləri deyəndə canı çıxırdı. Bu sözləri yada sala bilmir, qarışdırır, hətta yaşı yetkinlik həddinə gəlib çatanda da onları candərdi və çox zaman da sıniq-salxaq şəkildə tələffüz edirdi: hüquq, vicdan, Allah, sevinc, məsuliyyət, barışma və s. – bu sözlərin içində gizlənən fikir onun üçün qatı dumana bürünmüştü. Digər tərəfdən öz-özünə öyrəndiyi sözlər bu yaşına qədər canına topladığı, hər şeydən əvvəl iy, qoxu bildirən sözlər heç də kifayət etmirdi. Tezliklə o, iyinə görə təkcə ağacı deyil, onun növlərini də ayırib fərqləndirməyə başladı: ağcaqayın, palid, küknar, qarağac, armud, qurumuş ağaclar, sütlü ağaclar və s. və i.a., o, hətta iyinə görə kötükləri, talaşanı, ağac ovuntusunu ayırırdı – onları başqalarının diqqətlə baxıb seçmədiyi bir aydınlıqla duyurdu. Başqa əşyalarla elə bu şəkildə davranırdı.

Madam Qayyarın hər səhər erkən himayəsində olan uşaqlara payladığı aq rəngli içkinin adı süd idi, halbuki bu içkini Qrenuy hər səhər bir başqa cür, yəni iyinə və dadına görə başqa şəkildə qəbul edirdi və bu, südün soyuqluğundan, yaxud istiliyindən asılı deyildi, hər şey südün hansı inəkdən sağılmağından, yağlı, yaxud yaqsız olmağından asılı idi... Hər dəqiqə, hətta saniyədən bir yüzlərlə başqa iylərdən çıxan və öz-özlüyündə müəyyən kompozisiya yaranan, hər dəfə qarışaraq yeni formada meydana çıxan tüstü və ocağın tüstüsü arasında ümumi bir bağ var idi, bu da tüstü sözündə birləşirdi... Onun hər bir

addımı və nəfəs alıb-verməsi ilə başqa bir qoxunu andıran və buna görə də başqa bir formada meydana çıxan torpaq, landşaft və hava yalnız bu üç sözlə ifadə olunmalı idi – iy və qoxu ilə, bunların zəngin nəfəsi ilə duyulan dünya ilə dilin kasıblığı arasındaki qroteskvari fərqoin özü balaca Qrenuyu özündə dilə şübhə yaradırdı; və buna görə də dildən çox istifadə etməkdən çəkinirdi, yalnız o zaman danışmağa başlayırdı ki, başqa adamlara nəsə demək məcburiyyətində qalmış olsun.

Altı yaşında artıq qoxu hissi ilə ətrafinı tam fəth etmişdi. Madam Qayyarın evində, Şarron küçəsinin şimal hissəsində heç bir əşya, yer və insan, daş, ağaç, kol, hətta küncbcucaq yox idi ki, Qrenuy iyləməmiş olsun, qoxusunu canına çəkib yaddaşında saxlamamış olsun. O, on min, yüz min xüsusi iy və qoxunu yaddaşına yiğmiş və onları çox aydın, biri digərindən iyi və qoxusu ilə fərqlənən şeylər kimi, həm də eşidəndə həmin o qoxunun aləmi bürdüyü iy kimi saxlayırdı, hətta təxəyyülündə bu qoxuları fərqli şəkildə birləşdirib həyatda mövcud olmayan xüsusi ətir yaradırdı.

Çox tezliklə ona həmin ətirlərdən yeni-yeni cümlələr yaratmaq imkanı verən istənilən sayda cümlələr qurmağı öyrədən böyük bir sözlüyü malik oldu və bu işi elə bir yaşda gördü ki, başqa uşaqlar çox böyük çətinliklə ruhunda gəzib dolaşan sözcüklerdən mənasız və qısa cümlələr qurub qoşa bilirdilər və şübhəsiz ki, bu sözlər dünyani təsvir etməkdə aciz qalırdı. Əlbəttə, ən dəqiqi bu idi ki, bu hadisənin musiqi sahəsində çox böyük istedada malik olan, melodiya və harmoniya əsasında ayrı-ayrı səslərin əlifbasını yaradan və özbaşına yeni-yeni melodiya və harmoniya yaradan bir şəxslə müqayisə etmək olardı, əlbəttə ki, belə bir qeydşərtlə ki, ətirlərin əlifbası müqayisədə daha böyük idi və Qrenuyun yaradıcı fəaliyyəti onun öz işində cərəyan edir və özündən başqa bu prosesi müşahidə edən yox idi.

Getdikcə, məhz bu işlə məşğul olduğundan daxilən qapanırdı. Sənt-Antuan qəsəbəsinin şimal hissəsində necə gəldi gəzməyi xoşlayırdı, tarlaları, çölləri, üzümlükləri dolaşmaqdan doymazdı. Bəzən gecələmək üçün evə gəlməz, bir neçə gün itkin düşərdi. Buna görə verilən cəzanı çəkmək cəhənnəm əzabına dönərdi. Ev dustaqlığı, yemək-içməyin verilməməsi, cəza təriqi ilə verilən işlər onun davranışında əslində dəyişiklik yaratmazdı. Notr-Dam-de-Bon-Sekur kilsəsinin nəzdində prixdod məktəbinə çox az getməsi (yarım il ərzində) heç bir təsir oyatmadı. O, bir balaca saymağı, öz adını yazmağı öyrənə bildi. Müəllim ona kəm ağıllı şagird kimi baxırdı. Daha sonra madam Qayyar hiss elədi ki, bu uşaqda onu başqalarından kəskin fərqləndirən qabiliyyət var, bəlkə də bu heç kəsdə görünməyən qeyri-adi bir xüsusiyyətdir. Başqaları kimi qaranlıqdan və gecə zülmətindən

qorxub eləmirdi. İstədiyin vaxt onu min cür işin dalınca, məsələn, zirzəmiyə odun gətirmək üçün göndərmək olardı, bu işin dalınca başqa uşaqlar fənərlə də getməkdən qorxardılar; anbara odun dalınca gedəndə özü ilə fənər götürməz, ondan tələb ediləni cəld və dəqiq tapar, bu zaman heç bir səhvə yol verməzdi. Əlbəttə ki, ən qəribəsi o idi ki, Qrenuy, madam Qayyarın dəfələrlə təsdiqlədiyi kimi kağızın, parçanın, odun və hətta daş divarın içindən və kip bağlanmış qapının arxasından o biri tərəfi görmək bacarığına malik idi. Tərbiyəcilərdən hansının dortuarda olmasını otağın o biri başından görərdi. Əmin idi ki, güllü kələmin içində ilbiz var, kələmi kəsəndən sonra təəccübə ona baxardılar, bir dəfə madam Qayyarın pulu bərk-bərk, çox böyük əminliklə gizlətdiyi və sonra özünün də tapa bilmədiyi (çünki bu gizlin yeri özü dəyişdirmiş və yadından çıxarmışdı), bu zaman Qrenuy bir an da tərəddiüd etməmiş, barmağının ucu ilə sobanın dibini göstərmişdi. Bu uşaq gələcəyi də görə bilirdi: bura gələndən çox-çox əvvəl hansısa insanın peyda olacağından danışmışdı, bir dəfə necə gün sonralar tufan qopacağını söyləmişdi, ətrafindakı insanlar buludsuz səmaya baxıb başlarını bulayıb getmişdilər.

Şübhəsiz ki, bütün bu şeyləri o, görməmişdi, gözləri ilə görməmişdi, sadəcə burnu ilə iyləyib duymuşdu: kələmin içindəki ilbiz, sobanın küncünə soxulmuş pul, divarın o biri tərəfindəki insan – bütün bunlar madam Qayyarın yatsayıdı yuxusuna da girməzdi. Madam Qayyar inanmışdı ki, başqalarının səfəh adlandırdığı bu uşaq ikinci şəxsdir. Bildiyinə görə ikisifətlilik insana bədbəxtlik və ölüm gətirir, ondan agah olanda qəlbi sıxlımsıdı.

O qədər sıxlımsıdı ki və yaranan ağrı o qədər kəskin olmuşdu ki, ağlamaq istəmişdi, biləndə ki, onunla bir damın altında divarın o biri tərəfində baş verən hadisəleri, hardasa gizlədilən pulu görməyi bacaran insan yaşayır, kədərlənmişdi, necə olmuşdusa Qrenuyun bu bacarığının üstünü o açmışdı və buna görə də canını ondan qurtarmaq istəyirdi və hər şey elə yaxşı alındı ki, elə bu zaman Qrenuyun səkkiz yaşı tamam oldu – Sen-Merri monastırı səbəbini izah etmədən illik ödənişi dayandırdı. Madam monastırı borclu qaldığını da xatırlatmadı. Nəzakət xətrinə bir həftə gözlədi və həmin pulun geri qayıtmadığını görəndə uşağın qolundan tutub şəhərə yollandı.

Mortenri küçəsində, çayın yaxınlığında tanışlarından biri – soyadı Qrimal olan dabbaq yaşayırıdı, bu adam ya şagird, ya da qara fəhlə qismində balaca uşaqlara ehtiyacı olduğunu deyirdi. Axı bu, peşə sahəsində həyat üçün elə təhlükəli əməliyyatları – kəskin iqli yırtıcı heyvanların dərisini aşılamaq, zəhərli məhlulları qarışdırmaq və s. bu kimi işləri görmək lazımdı ki, bunun üçün yalnız kimsəsiz uşaqlardan istifadə etmək əl verirdi. Həmin səfil və yiyesiz uşaqların bu işə cəlb edilməsi heç kəs üçün problem yaratmırıdı, bədbəxt hadisə baş verdikdə həmin talesizlərin ölümü heç kəsi narahat etmirdi. Görünür, madam Qayyar Qrimalın dabbaqxanasında Qrenuy üçün sağ qalmaq şansı yox idi. Ancaq o, belə-

belə işlər haqqında beynində məkrli plan quran qadılardan deyildi. O, sadəcə öz vəzifə borcunu yerinə yetirirdi. Himayə söhbəti bitdi. Gələcəkdə bu uşaqla nə baş verəcəksə ona qəti dəxli yox idi. Sağ qalar – yaxşı, ölər – yenə də yaxşı, əsas odur ki, hər şey qanunla olsun və buna görə də cənab Qrimaldan xahiş etdi ki, uşağı ona təhvil verdiyini yazılı şəkildə təsdiq etsin, on beş frank məbləğində komisyon haqqını alıb cibinə qoydu və Şarron küçəsindəki evinə üz tutdu.

Bu işə görə vicdanı qəti ağrımadı. Əksinə hesab etdi ki, tam qanunla hərəkət etmişdir və həqiqət xatırınə deməli olsaq, himayədə qaldığı müddətdə uşaq üçün heç kəs heç nə ödəməyəcəkdir, demək bunun burada gələcəkdə saxlanılması üçün başqa uşaqların, bəlkə də özünün boğazından kəsmək lazımlı olacaqdı, ola bilsin ki, bu, gələcəkdə başqa uşaqların, elə onun özünün də həyatı üçün təhlükə törətmış olsun və günlərin bir günü həyatda hər şeydən çəkindiyi bir şey evində yox, küçənin ortasında, özü də bəsləyib böyüdüyü bir uşağıň əli ilə ölmək qismətini qucaqlamış olsun.

Bu məqamda madam Qayyardan ayrılsaq da və bundan sonra da onunla bir daha rastlaşmasaqla da həyatının son günləri haqqında bəzi şeyləri deməmək insafdan olmazdı. Bu qadının qəlbi hələ uşaqlığından ölmüşdüsə də, lap qocalıb əldən düşənə qədər ömür sürdü. 1782-ci ilin yayında, düz yetmiş yaşında peşəsinin başını buraxdı, planlaşdırıldığı kimi torpaq sahəsi aldı, ayaqlarını uzadıb evində rahat uzandı, ölümün gəlişini gözləməyə başladı. Ölüm gəlmirdi ki, gəlmirdi. Ölümün əvəzində dünyada heç kəsin ağlına gətirmədiyi, ölkədə heç bəni-insanın gözləmədiyi bir şey, inqilab gəldi, özü də indiyə qədər cəmiyyətdə qərarlaşan bütün ictimai, əxlaqi dəyərləri alt-üst edən quduz ehtiras və sürətlə gəldi. İlk zamanlar həmin inqilab madam Qayyarın taleyinə bir elə təsir göstərmədi. Ancaq sonralar – yaşı səksənə çatanda məlum oldu ki, torpaq sahəsinə görə pul ödədiyi şəxs bütün var-yoxunu itirmiş, mühacirət etməyə məcbur olmuş və hərracda onun əmlakını bir fabrik sahibi almışdı. Bir müddət sonra məlum oldu ki, bu dəyişiklik də madam Qayyarın taleyinə bir elə dəhşətli təsir göstərməmişdir, çünki şalvar istehsalı ilə məşğul olan fabrik sahibi renta haqqını vaxtlı-vaxtında ödəyirdi. Ancaq zaman gəldi ki, o, öz pullarını əvvəlki formada yox, xırda kağız şəklində almalı oldu və bu da qadının maliyyə baxımından çökməsi ilə nəticələndi.

Üstündən iki il keçməmiş renta haqqı heç odun almağa bəs eləmirdi. Qadın gülməli dərəcədə miskin pulun müqabilində evini satmaq məcburiyyətində qaldı, çünki ondan başqa minlərlə insan da bu kökə düşmüş və evlərini satmalı olmuşdular və bunun da əvəzinə ona həmin mənasız kağız parçalarını vermişdilər və bu hadisədən sonra da heç iki il keçməmiş həmin kağız parçalarına heç nə almaq mümkün olmamışdı və nəhayət 1797-ci ildə – bu zaman doxsan yaşı təzəcə tamam olmuşdu – az qala bir əsr boyunca qan-tər axıdıb cirə-cirə

yığdıqlarını itirməli oldu və elə bu zaman onu iyirmi il gözləməyə məcbur edən ölüm təşrif gətirdi – ölüm onun canına, xəstəlikdən bədəni şişmiş halda yetişdi, əvvəlcə onun iştahasına balta çaldı, sonra səsini batırdı, elə elədi ki, bütün bunların müqabilində bircə sözə də etiraz edə bilməsin, elə bu zaman onu Otel-Diöyə göndərdilər. Orada qadını yüzlərlə can verən insanların içində quyladılar, bir zaman burada əri canını tapşırmışdı, həmin zalda onu indiyə qədər üzünü belə görmədiyi başqa beş qadınla bərabər bir çarpayiya uzatdılar (onlar bədənləri ilə bir-birinə möhkəm sıxılmışdır), üç həftə burda qaldıqdan sonra öldü. Sonra onu kisenin içində qoydular, səhər saat dörd radələrində əlli cəsədlə bərabər əl arabasına yüklədilər və qırıq-qırıq kilsə zənginin sədaları altında şəhər qapılarından bir mil uzaqlıqda yerləşən təzə Klamar qəbristanlığına apardılar. Burada onu bir neçə şəxslə birlikdə əbədi sükuta tapşırıldılar.

Bu hadisə 1799-cu ildə baş vermişdi. Ancaq xoşbəxtlikdən qadın taleyinin bu zərbələrini hiss etməmişdi, 1747-ci ilin həmin günündə balaca Qrenuyu atdığı zamandan bu günə qədər aradan çox küləklər əsmişdi. Əgər bu zərbələri duymuş olsaydı, həyatında yeganə əhəmiyyət daşıyan bir şeyi, ədalətə inamı itirərdi.

7

Cənab Qrimala ilk dəfə baxmağından, yox, Qrimalın qoxusunu ilk dəfə nəfəsiylə bir alıb çəkəndə Qrenuy başa düşdü ki, bu adam mənasız bir səfeyhliyə görə adamı təpik altına salıb ciğnaya bilər, öldürər. Onun həyatı indi gördüyü işin müqabilində dəyərə malik idi, bu işi də, bu həyatın mənasını da yalnız Qrimal ölçə bilərdi. Və Qrenuy da sahibinin ayaqlarına döşəndi, belini azca qaldırmağa cürət eləmədi. Günlər keçdikcə yenidən daxilindəki bütün tərslik və yekəbaşlılığını, bunlarla əlaqədar bütün enerjisini buxovaldı, bu hissələri yalnız gənə kimi hələ davam edən böyük buz dövrünü arxada qoya bilsin: səbrlə, ciddiyyətlə, heç kəsin gözünə görünmədən, ən cüzi, ancaq çox böyük diqqətlə qorunan ocağın yanmasına ümidinii üstündə əsərək. İndi o, başaaşağı uşaq timsalındaydı, hamı onu əməksevər bir uşaq kimi tərifləyirdi, verilən əmrləri sözsüz yerinə yetirir, bunun müqabilində ona verilən yeməklərə qane olurdu. Axşamlar səssiz-səmirsiz, heç kimə bir söz demədən emalatxananın böyründəki məişət avadanlığının və iş alətlərinin saxlandığı kiçicik anbara girib yatardı. Girən kimi gözə ipdən asılmış düzənmiş dəri dəyərdi. Bütün gün ərzində, hava açılana kimi, qışda - səkkiz, yayda isə on dörd, on beş saat işləyərdi: dəhşətli üfunət iyi verən dərini təmizlər, onları suya basıb yuyar, odun doğrayar, dərini bir daha diqqətlə təmizlər, aşı maddələri ilə dolu dabbaqxanaya düşər, tapşırıldığı kimi buradakı dəriləri üst-üstə yığar,

artıq şeyləri bir yerə toplayıb tonqalın içində atardı. Bir neçə ildən sonra yenidən bu qəbirləri kazıb dəri cəsədləri oradan çıxartmalı olmuşdu.

Dəriləri kazıb çıxartmadığı günlərdə işi-gücü su daşimaq olurdu. Bəzən aylarla çaydan yuxarı, həmişə də hər əlində iki vedrə tutaraq su daşıyardı, hesablamaşdı ki, gündə bu vedrələrin sayı bir neçə yüzü keçərdi, çünki dəri ilə işləmək, onu yaxşı yumaq, sonra yaxalamaq, qaynatmaq və rəngləmək işi hədsiz çox su tələb edir. Aylarla bütün üst-başını isladaraq su daşimaqla məşğul olurdu, axşamlar gözünü açıb görərdi ki, əyin-başı su içindədir, suya batlığından dərisi sopsoyuqdur.

Üstündən bir il keçəndən sonra qəfildən məlum oldu ki, qarayaraya tutulub, bu, dəri işi ilə məşğul olanların tutulduğu çox dəhşətli bir xəstəlik idi və əksər hallarda ağır nəticələr verirdi. Qrimal başının üstündə dayanıb xaç çəkmiş və elə bu andan etibarən onun yerini tutacaq adamı axtarmağa başlamışdı, – yeri gəlmışkən təəssüf hissi də keçirməmişdi, yaxşı bilirdi ki, indiyə qədər onun yanında bir belə ciddi və çalışqan işçi olmayıb, Qrenuy hamını arxada buraxmışdı. Bununla belə, gözlənilən nəticənin əksinə olaraq Qrenuy sağaldı. Yalnız qulaqlarının arxasında, boynunda və boğazında böyük və qara çibanların yeri qalmışdı və bunlar onu əvvəlki hali ilə müqayisədə daha da eybəcərləşdirmişdi. Bütün bunların müqabilində Qrenuy heç kəsin malik olmadığı üstünlük də qazanmışdı – bu, qarayara kimi dəhşətli xəstəliyə immunitet idi, demək bundan sonra ən murdar dəriləri, hətta uclarından qan daman dəriləri də aşılıya bilər, bir daha həmin murdar xəstəliyə tutulmaqdən qorxub eləməz. Bununla o, nəinki başqa şagirdlərdən fərqlənir, həm də özünün potensial əvəzləyicilərini də arxada buraxırırdı. Onu kiminləsə əvəz etmək heç də asan deyildi, gördüyü işin dəyəri birə-beş qalxmışdı, bu isə onun həyatının mənasını artırılmışdı. Qəfildən icazə verdilər ki, boş döşəmənin üstündə yatmasın, istəsə anbarda taxta çarpayının üstündə uzana bilər, bu zaman həmin çarpayının üstünə saman tökər, odehyaldan istifadə eləyə bilər. Daha gecələr qapını üzərinə bağlamırdılar. Yemək keyfiyyəti bir balaca yaxşılaşmışdı. Qrimal da onunla daha sadəcə heyvan kimi yox, işinin faydası böyük olan ev heyvanı kimi davranırdı.

Bu zaman onun on iki yaşı tamam olmuşdu, Qrimal bazar günləri onu günün yarısında işdən buraxır, on üç yaşı olanda isə icazə verdilər ki, işdən sonra bir saatlıq evdən çıxsın, istədiyini eləsin. Qrenuy qələbə calmışdı, hər şeydən əvvəl ona görə ki, bu qədər dəhşətin belindən basıb sağ qalmışdı, yaşamaq üçün azadlıq qazanmışdı. Qış gəlib keçdi. Gənə yenidən canlandı. Sübh havasını ciyərlərinə çəkirdi. Ovçuluq azarına tutuldu. Qarşısında böyük bir dünya açıldı: Paris şəhəri, o şəhər ki, dünyada mövcud olan bütün stirlərin qoruğu adlandırılara bilərdi.

Bu, lap nağıllarda olduğu kimi idi. Artıq Sən-Jak-de-la-Buşri məhəlləsi və müqəddəs Yevstaxiya kilsəsinin yerləşdiyi rayondakı küçələr sanki birbaşa nağıllardan çıxmışdı. Sən-Deni və Sən-Marten küçələrindən ayrılan döngələrdə adamlar elə sıx yaşayır, beş, altı mərtəbəli evlər bir-birinə elə qisılmışdır ki, az qala səmanı tam zəbt edəcəkdilər, hava da arxlardakı su kimi durub dayanmışdı, hər tərəfə ətir yayılmışdı. Burada insanlardan və heyvanlardan qopan qoxular, ərzağın və xəstəliklərin, suyun, daşın, dərinin, sabunun, təzə bişirilmiş çörəyin, sirkədə qaynadılmış yumurtanın, pivənin və başqa şeylərin qoxusu bir-birlərinə mane olurdu. Bu kimi minlərlə ətir və qoxu gözəgörünməz lava yaradırdı ki, küçələri başına almışdı. Burada yaşayan adamlar bu ətir qarışığına çoxdan öyrəşmişdilər: axı, həmin qoxular bu adamlardan çıxmışdı, nəfəs çəkməklə onların ciyərlərinə yiğilmiş, bir növ hamının alib-verdiyi nəfəsə çevrilmişdi, bu, bir növ soyuqda geyilən isti paltara bənzəyirdi – geyinəndə əynində hiss etmirsən, iyini, qoxusunu bilmirsən. Qrenuya gəlinçə, o, bütün bunları ilk dəfə görürdü. O, bu ətir qarışığını tam şəkildə duymaqla kifayətlənmirdi – beynində bütün bunları ən xırda hissələrinə bölür, analistik təhlillər aparırıdı. Onun incə iyibilmə qabiliyyəti buxar və qoxuların əmələ gətirdiyi düyüni açır, bunları daha aydın hissələrə çevirirdi. Bu sapların yaratdığı düyüni açıb içində gizlətmək ona dəhşətli rahatlıq verir, ürəyinə dinclik gətirirdi. Tez-tez ayaq saxlayır, hansısa evin divarına tərəf əyilir, yaxud qaranlıq bir küncdə gözlərini qapayaraq dayanırdı, bu zaman o, sakitcə axan suda ovunu gözləyərək hərəkətsiz dayanan balığa bənzəyirdi. Küləyin qanadı bayaqdan sakit dayanmış havanı hərəkətə gətirən kimi Qrenuy böyük-başından ötüb keçən heç kəsin görmədiyi həmin ətir sapını tutur, bütün vaxtını bu yeganə ətirə sərf edir, ətraf onun üçün durub dayanır, mövcud olmur, heç nə eşitmirdi, ipi özünə çəkib doyunca iyələdikdən sonra yaddaşının bir küncündə gizlədirdi. Olsun ki, bu, çoxdan tanıdığı bir ətirdi, yaxud onun növlərindən biri idi, ancaq həm də bu dünyada heç bir ətirə oxşamayan, indiyə qədər adını eşitmədiyi, üzünü görmədiyi bir şey idi: məsələn, ütülənmiş ipək parçasının ətri, kəklikotu çayının qoxusu, gümüşlə bəzədilmiş parçanın, içində nadir şərab doldurulmuş şüşənin sıxacının və ola bilsin ki, başqa şeylərin qoxusuydu. Qrenuy indiyə qədər tanımadığı bu ətirlərin dalınca qaçırm, yetişib onları canında çağlayan ehtirasla bərabər tutur və əvvəlki qayda ilə yaddaşına yiğirdi.

Bir-birinə qarışan ətirlərin dolaşlığı döngələri ötüb ətrin, qoxunun bir az başqa cür tam verdiyi, küləyin gətirib ətirə döndərdiyi ətirlərin məskəninə gedirdi: məsələn, bazar meydanına üz tuturdu, burada axşamlar gündüzün ətirləri bir-birinə qarışmışdı, ancaq eyni zamanda axşam olsa da, alverçilər adəti yerlərində dayanmış, qarşılارına qoyduqları içi tərəvəz və yumurta dolu səbətlər, şərab və sirkə bankaları, kartof dolu kisələr, un kisələri,

içinə mismar yiğilmiş yesiklər, ət stolları, stullar, üstünə parça və qab-qacaq düzülmüş piştaxtalar həmişəki yerində qalmışdı. Bütün bu sadaladığımız şeylərin canından qopun ən xırda iy, qoxu belə havaya qarışmışdı. Qrenuy belə demək olarsa, uzaqda dayanıb burnu ilə bütün bu mənzərəni görürdü. Bunu da demək lazımdır ki, Qrenuy bu mənzərəni gözü ilə görən adamlı müqayisədə daha iti fəhmə malik idi, çünki Qrenuy bütün bu şeylərin nüvəsini hiss edirdi: elə bil ki, indiki zamanın adəti atributlarının zədələmədiyi keçmişdə dolanan bir ruhu səs şəklində qavrayırdı.

Bir az sonra anasının qətlə yetirildiyi meydana getdi, meydan nəhəng bir dil kimi elə bil ki, çaya doğru uzanmışdı. Burada gəmilər və qayıqlardan kömür, taxıl, quru ot qoxusu gəlirdi.

Qərbdən isə, çayın şəhərlə apardığı yeganə cığırla geniş külək axını nüfuz etmiş, özü ilə bərabər Neyyi altındaki tarlaların qoxusunu, Sən-Jermen və Versal arasındaki meşələrin ətrini gətirmişdi. Dənizdən üfürülmüş yelkən iyi gəlirdi, həmin yelkənin içində su dolmuşdu, üzərini soyuq günəş şüaları döyəcləyirdi. Dəniz hansısa qoxunu ətrafa yayırdı, bu qoxu ona bir elə tanış deyildi. Ona görə də Qrenuy bu ətri digər qoxulara qatmaq istəmədi. Ürəyindən keçdi ki, həmin qoxunun hissələrini ayırması, yaddaşında tam şəkildə saxlasın və ondan ürəyi istədiyi şəkildə ləzzət alsın. Dənizin ətri o qədər xoşuna gəldi ki, haçansa bu dənizi təmiz, qatışqsız və elə tərkibdə yaratmayı planlaşdırıcı ki, qoxusunu duyanda məst olasan. İllər keçəndən sonra nağıllardan oxuyub öyrənmişdi ki, dəniz böyükdür və onun üzəri ilə gəmidə günlərlə, heç bir quruya rast gəlmədən üzmək olar, təsəvvür edirdi ki, bu gəminin lap yuxarısında oturub dənizdən yayılan sonsuz ətirlə birgə uçub getmək olar, yeri gəlmışkən bu heç ətir də deyil, nəfəsdir, bütün ətirlərin sonudur və insana o qədər ləzzət verir ki, axırda əriyib ona qarışmalı olursan.

Müqəddəs Yevstaxiya kilsəsi ilə şəhər bələdiyyəsinin binası arasında yerləşən məhəllədə adəti üzrə iyləyib dəqiq şəkildə öyrəndi ki, ən qaranlıq, zülmət gecədə də burada azmaz. Ov sahəsini bir az da genişləndirəndə – əvvəlcə Sənt-Onore qəsəbəsinə qərbə tərəf, sonra isə Sənt-Antuan küçəsi ilə Bastilyaya qədər yuxarı, nəhayət Sorqon məhəlləsinə qədər çayın o biri sahili ilə zəngin adamların yaşadığı Sən-Jermen qəsəbəsinə qədər genişləndirdi. Darvazaların çuğun şəbəkələrindən kareta dərisinin və pajların parıklarının sürtdüyü pudranın iyi, bağları dövrələyən hündür divarlardan isə naz və qızılılgülün ətri gəlirdi. Burada Qrenuy ömründə ilk dəfə olaraq sözün həqiqi mənasında ruhların iyini duydı. Bu, bayram günlərində bağlardakı fontanların suyuna qatılan lavanda, yaxud qızılılgül suyu idi, ancaq həm də narinc və tuberoza, jonkliy, yasəmən, yaxud darçın yağı ilə qarışdırılmış nisbətən bahalı müşk cövhərini xatırladırdı. O, bu ətirləri əvvəllər böyük həvəslə, ancaq heyrətlənmədən yadda saxladığı adı qoxular kimi yaddaşına yiğirdi. Yeri gəlmışkən, o, hiss

elədi ki, ruhlar qəsdən onu bihuş edib aldatmaq və qoxu hissiyyatını özünə cəlb etməyə çalışırdılar və bunu anlayanda onların tərkibindəki ayrı-ayrı cövhərlərin böyük dəyərə malik olduğunu başa düşdü. Ancaq bütövlükdə götürdükdə, bu ətirləri cəfəng sayırdı və anlayırdı ki, bu dəqiqə əlində material olsayıdı, daha kamil, onlardan qalın bir kölgə salan ətir hazırlaya bilərdi.

Bu ətirlərin çoxuna əvvəllər rast gəlmışdı, bazarda – gül satılan sıradə, onlardan bəzilərini ilk dəfə idi göründü, görən kimi də həmin qoxuları beynindəki ətir filtrindən keçirmiş və adsız şəkildə yaddaşında saxlamışdı: ənbər, sibetin, paçuli, səndəl ağacı, berqamot, vetiveriya, opopanax, büxur, mayaotu çıçəyi...

O, vasvası deyildi. Yeri gəlmışkən, gəzib dolaşlığı yerlərdə yaxşı və pis ətirləri duyub tanışa da, hələ ki, onları bir-birindən qəti şəkildə ayırmırıldı. Tamahkar idi, gözü doymurdu. Ovçu kimi düzü-dünyanı dolaşmasından məqsəd o idi ki, ona rahatlıq gətirən bütün ətirləri ələ keçirsin və bu ətirləri ələ keçirməyin yeganə şərti onda idi ki, biri digərini təkrarlamamış olsun. Atdan gələn tər iyi ilə qızılıgül tumurcuğundan xəfifcə yayılan incə ətir onun nəzərində eyni şey idi. Zaman keçdikcə bütün ətirləri bir-bir, ağına-bozuna baxmadan canına çəkirdi. Ancaq həmişə yeni ətir kombinasiyalarını düzüb-qoşduğu təxəyyülün mətbəxində hələ ki, heç bir estetik prinsip hökmranlıq etmirdi. Bunlar ağlaşımaz fantaziyanın nəticəsi idi, kubiklərlə oynayan uşaq kimi yaratdıqlarını həmin an dağıdırdı – bir tərəfdən yaradır, o biri tərəfdən sökürdü və bu zaman aydın bir prinsipi izləmirdi.

1753-cü ilin 01 sentyabr tarixində kralın taxt-taca əyləşməsinin ildönümündə Paris şəhərində Kral körpüsündə atəşfəşanlıq var idi. Bu günü tamaşa kralın nikah bağlamasının şərəfinə, yaxud şahzadənin dünyaya gəlməsi münasibətilə keçirilən əfsanəvi atəşfəşanlıq kimi bir elə zəngin deyildi, ancaq bu, yadda qalan bir hadisə idi. Gəminin dor ağaclarına qızılı günəş təkərləri bərkidilmişdi. Odlu vəhşilər körpüdən çaya ulduz yağışı yağıdırırlar. Hər yerdə qulaqbatırıcı səslə fişənglər atılırdı, körpünün üstünə qıgilçımlar səpələnir, göyün üzünə atılan raketlər isə qara qurşaklı ağ xətlər çəkirdilər. Körpü və sahilə yiğmiş çoxminli kütlə çayın hər iki tərəfindən dayanaqar bu səhnəyə böyük vəcdlə və «yaşasın» deyə tamaşa edirdilər, halbuki kral taxt-tacına nə az, nə çox otuz səkkiz il bundan qabaq çıxmış, ötüb keçən vaxt ərzində xalq məhəbbətinin coşgun çağları da arxada qalmışdı.

Qrenuy Flora pavilyonunun kölgəsində sağ sahildə, kral körpüsünün əks tərəfindən dayanmışdı. O, şadyanalıqda iştirak etmir, gözünün ucu ilə olsa da ərşə qalxan fişənglərə baxmırıldı. Buraya o, nəsə yeni bir iy duymağa gəlmişdi, tezliklə aydın oldu ki, qoxu

anlamında atəşfəşanlıq ona heç nə vəd etmir. Bu gözqamaşdırın rəngarəngliyin içində qığılçım saçılıp parlayan, səs-küy çıxaran hər şey kükürd, yağ və şoranın qarışığının doğurduğuylərdən başqa bir şey deyildi.

O, artıq bu darixdıcı tədbiri tərk etmək istəyirdi, məqsədi o idi ki, Luvr qalereyasından uzaqlaşın, evə tərəf addımlasın, ancaq əsən külək onun burnuna çox zəif hiss edilən bir qoxu gətirdi – yox, bu hələ azdır: bu hələ qoxunun özündən əvvəl gələn iyidir. Görünür, həm də eylə bir şeydir ki, indiyə qədər eşitməyib. Yenidən divara sıxıldı, gözlərini yumdu. Ətir o qədər incə və zərif idi ki, yaddasına dəyib qayıdırdı, onu kəməndə salıb tutmaq olmurdu, fişəngin tüstüsü, insanların bədənindən havaya uçan qoxular onun qabağını kəsmişdi. Ancaq sonra o, yenidən burnunun qıcıqlandığını hiss etdi... Ətir burnuna dəyib qayıtdı. Qrenuy dəhşətli əzab girdabına düçər oldu. İlk dəfə olaraq təkcə onun acgöz xarakteri deyil, həm də ürəyi əzaba düçər oldu. Beynində qarışq durum əmələ gəldi, bu nə ətirdir – başqa ətirlər üçün mövcud olan qaydanın açarına bənzəyirdi, bunsuz ətirlərin heç birini nə duymaq, nə də anlamaq olardı, ah Qrenuy, ömrünü hədər yaşayıb bada vermişən, bu ətri də tuta bilməsən, heç nəyə yaramırsan deməli. O, bu ətri ürəyinə hakim kəsilən ehtirası söndürmək üçün deyil, daha çox ürəyindəki rahatlığı bərpa etmək üçün kəməndə salmaq istəyirdi.

O qədər həyəcanlanmışdı ki, halı pisləşmişdi. Hətta bu ətrin haradan gəldiyini də kəsdirə bilmirdi. Bəzən küləyin əsməsi arasındaki interval dəqiqlərlə çəkir və hər dəfə canına dəhşətli qorxu hissi hakim kəsilirdi. Ona elə gəlirdi ki, bu ətri ömürlük itirib, nəhayət beynində belə bir qərar hasil oldu ki, ətir çayın o biri sahilindən, haradansa cənub-şərqdən axıb gəlir.

Flora pavilyonunun divarlarını ötüb keçən Qrenuy insan kütləsini arxada qoydu və yolunu körpüdən saldı. Burada gah dayanır, gah barmaqları ucunda qalxıb boylanırdı ki, ün yetməyən səviyyədəki qoxunu ciyəirlərinə çəksin, əvvəlcə həyəcanlandığına görə heç nə eşitmədi, nəhayət qulağına nəsə çatdı, hətta ətri əvvəlki ilə müqayisədə daha kəskin hiss etdi, inandı ki, artıq məqsədə doğru gedir, yenidən əllərindəki məşəli yuxarı qaldırmış avaraların və pirotexniklərin kütləsinə baş vurdu, barıt tüstüsünün içində istiqaməti itirdi, yenə həyəcanlandı, bütün canı ilə irəliyə cumdu... Əbədiyyət qədər çəkən bir necə dəqiqlidən sonra özünü o biri sahildə gördü, Sena boyu keçən küçə ilə addımlayaraq Mai malikanəsini arxada qoydu.

Burada o, ayaq saxladı, diqqətini toplayıb iyləri ayırd etməyə başladı. Axır ki, onu tutdu. Bir daha əldən buraxmaz. Ətir lent kimi Sena küçəsi boyu uzanırdı, bu ətir təkrarsız olduğu qədər də zərif və incə idi. Qrenuy ürəyinin necə döyündüyünü hiss etdi, başa düşdü ki, ürəyi qaçdığını görə yox, həmin ətir qarşısında birdən-birə əl-qolunun bağlandığına görə

belə şiddətlə döyüñürmüş. O, buna oxşayan, bununla müqayisəyə gələ bilən nəsə bir şeyi yadına salmaq istəsə də, bütün müqayisələr karına gəlmədi. Bu ətrin içində təzəlik vardi; ancaq bu təzəlik limetta və ya narıncın təzəliyi deyildi, özündən ətir saçan mirraya və ya qəhvəyi yarpaqlara, yaxud nanəyə, yaxud tozağacının şirəsindən gələn ətirə və ya küknar yarpaqlarına, may ayında səpələnən yağışa, şaxtalı küləyə, bulaq suyuna bənzəmirdi. Eyni zamanda o, özündən istilik buraxırdı; ancaq bu istilik berqamotun, sərv ağacının və ya müşkün, yasəmənin, nərgizin, yaxud qızılıgül kolunun ətrafa yaydığı hərarətə bənzəmirdi. Bu ətrin içində hər şey bir-birinə qarışmışdı, bu ətir həm yüngül, həm ağır idi, ancaq bu şeylər sadəcə qarışmamışdı, hardasa dil açıb bircə sözü tələffüz etmək istəyirdilər, onlar həm zəif, həm də əbədi təsir bağışlayırdılar... Ancaq yox, bu təkcə ipək deyildi, südün bal şirinliyi idi, elə bir şirinlik ki, beynini, ürəyini məst eləyir, – səni aldadır, söyləyir ki, bütün arzuların artıq çin olub: süd və ipək! Bu hansısa əl çatmayan, təsvirə gəlməyən ətirə oxşayırdı, heç nəyə sığışmirdi, daha doğrusu, onun mövcudluğuna inanmaq mümkün deyildi. Ancaq həm də bir kimsə onu dana bilməzdi. Qrenuy ayaqları bir-birinə dolaşa-dolaşa, ürəyi qorxudan əsə-əsə onun dalınca düşdü, çünki dumanlı şəkildə hiss edirdi ki, əslində ətrin dalısınca düşüb onu tutmaq istəyən o deyildi, əksinə, həmin ətir onu əsir götürmiş, indi onu dalısınca sadəcə dartıb aparır.

Sena küçəsi boyu yuxarı addımlayırdı. Küçədə ins-cins yox idi. Küçə boyu evlərə sakitlik çökmüşdü. Adamlar çayın aşağısına gedib atəşfəşanlığa qoşulmuş, buradan baxanda işıqlı zərrələr şəklində oynasıldılar. Burada onu nə aşağıdakı kütlənin xəstə qoxusu, nə də barıt tüstüsü narahat etmirdi. Küçədən həmişə olduğu kimi siçan və tərəvəz qırıntılarının kəsif iyi gəlirdi. Ancaq bütün bunların üzərindən həmin o zərif lent sallanmışdı, o lent ki, Qrenuyu dəli-divanə edib, arxasında cəkib buraya gətirmişdi. Bir neçə addımdan sonra qaranlıq gecənin bətnindən süzülən zəif işiq hündür evləri görünməz etdi, Qrenuy qaranlığın içi ilə irəli getdi. Heç nəyi görmək istəmirdi. Ən etibarlı şey həmin ətirdi ki, onu dartıb aparındı.

Əlli metrdən sonra sağa, Mare küçəsinə döndü. Bura daha qaranlıq bir döngə idi, əllərini bir balaca açsaydın, əks tərəfdəki evlərə toxuna bilərdin. Burada həmin ətrin qoxusu bir az da kəskinləşmişdi. Bir balaca arıtlarıb təmizlənmiş və bunun, bu təmizliyin sayəsində cazibədarlığını bir az da artırmışdı. Qrenuy elə bil ki, iradəsinin əksinə gedirdi. Keçdiyi yerlərin birində ətir kürəyindən itələyib onu sağa döndərdi, ona elə gəldi ki, indicə hansıa evin divarına dəyəcək. Ancaq divarın yarısına çathaçatda alçaq taqla üzləşdi. Lunatik Qrenuy həyətə aparan tağı vurub keçdi, künçə döndü, ikinci həyətə girdi, nəhayət buradan işığa düşdü: həyət yalnız bir neçə addım boyu işıqlı idi. Taxta talvar çəpəki bucaq altında divara yapışdırılmışdı. Talvarın altındaki stolun üstündə şam yanındı. Burada bir qız

oturmuş və mirabel (sarı gavalı) təmizləyirdi. Əyilib sol tərəfdə qoyulmuş səbətin içindən meyvələri çıxarır, saplaşğını qırır, bıçaqla çeyirdəyini çıxarıb vedrənin içində tullayırdı. On üç-on dörd yaşı olardı. Qrenuy ayaq saxladı. O saat başa düşdü ki, çayın o biri sahilində uzaq məsaflədən duyduğu, ciyərlərinə çəkdiyi ətir burdan gəlmiş: nə bu çirkli həyətdən, nə də sarı gavalıdan, həmin mənbə qızın özü idi.

10

O, çəşib qalmışdı. Bir anlığa ona elə gəlirdi ki, həyatında bircə dəfə də olsun bu qız kimi gözəl varlıq görməmişdi. Üstəlik işığın əksinə dayanaraq yalnız qızın siluetini görürdü. O, əlbəttə demək istəyirdi ki, ömründə heç zaman belə gözəl şey iyləməyib. Ancaq necə olmasa da, insan ətrini tanıyırdı, bunların arasında minlərlə kişi, qadın və uşaqların qoxusunu seçirdi, ağlına gəlməmişdi ki, insandan belə incə ətir qopa bilərmiş. Adətən, insanlardan miskinlik yağır. Uşaqların ətri tamsız olur, kişilərdən sidik, kəskin tər, qadınlardan acı piy və çürümüş balıq iyi gəlir. Bir sözlə, insanların iyi maraqlı və iyrənc idi... həyatında ilk dəfə olaraq Qrenuy burnuna inanmamışdı və köməyə gözlərini çağırmışdı, inanmaq istəyirdi ki, qoxu hissiyyatı onu aldatmır. Doğrudur, hissələrin bir-birinə qarışması uzun çəkmədi. Qoxu təəssüratını təsdiq etmək üçün ona əslində bircə an lazımlı oldu. İndi isə bu ətrin insandan gəldiyini bilirdi, onun qoltuğunun altını, saçlarını, bütün başqa orqanlarının ətrini duyurdu və məst olmuşdu. Bədəninin təri də zərif idi, dəniz küləyi kimi, saçlarından qoz yağıının iyi gəlirdi, dərisi ərik çiçəyinə oxşayırırdı... Və bütün bu komponentlərin birləşməsi elə incə bir ətir, elə bir harmoniya, elə bir möcüzə yaradırdı ki, Qrenuyun əvvəllər gördüyü bütün iyələrin gözəlliyyini arxada buraxırdı, indi onun illər boyu içində yiğib saxladığı sirlər dağılıb yerlə yeksan olmuşdu. Yüz minlərlə ətir bunun qabağında heçə dönmüşdü. Yalnız bu ətir hər şeyin fövqündə durmuşdu, yerdə qalanlar onun kölgəsinə sığınmalıydılar. Bu, gözəlliyyin özü idi.

Qrenuy anladı: bu ətirə sahiblənməsəm, həyatımın heç bir mənası olmayıacaq. Ən xırda təfərrüatına, ən kiçik, gözlə görünməyən çalarına qədər bu ətri fəth eləməliydi. Bu apofeoz ətrin üzərinə öz adını yazmalıydı, ürəyinin başına həkk eləməliydi, xirdalıqlarına qədər araşdırılmalıdır və bu möcüzəli formulun daxili strukturuna uyğun olaraq düşünməli, yaşamalı, dünyani dərk etməliydi.

Yavaş-yavaş qızə tərəf irəlilədi, bir az da yaxınlaşdı. Budur o, talvarın altındadır, qızın bir addımlığında dayanmışdır. Qız onu eşitmirdi.

Saçları kürən idi, qolsuz boz donu altında ağ çiyinləri açıq qalmışdı. Qrenuy başını ona tərəf əyib ətrini iyələyirdi, qızın peysərindən, saçından, paltarının kəsiyindən qopan ətir zərif küləyə bənzəyirdi. İndiyə qədər belə ləzzət duymamışdı. Birdən qız soyuq hiss elədi.

O, Qrenuyu görməmişdi. Ancaq canında bir izahsız qorxu hiss eləmişdi. Elə bil ki, çoxdan unudulmuş bir hiss başını qaldırmışdı. Ona elə gəlirdi ki, kürəyinin arxasında soyuq külək əsirdi, elə bil kimsə nəhəng bir zırzəminin qapılarını taybatay açıb küləyi çölə buraxmışdı. Buna görə mətbəx bıçağını bir tərəfə atdı, əllərini sinəsinə sıxıb başını döndərdi.

Qrenuyu görəndə qorxudan elə hala düşdü ki, elə bil kimsə əlini atıb möhkəmcə boynundan yapışıb sıxmışdı. Qışqırmadı, yerindən tərpənmədi, ancaq jestlə də olsa, özünü qorumağa çalışdı. Qrenuy isə qızə nəzər salmadı. Nə onun zərif çilli sifətini, nə al-qırmızı ağızını, nə böyük parlaq mavi gözlərini görmürdü, çünki başı qızı boğmağa qarışmışdı, gözləri qayılmışdı, bu dəm yalnız bir şeydən – qızın canındakı bircə damcı ətri belə itirməkdən qorxurdu.

Qız ölündə Qrenuy onu torpağa, gavalı çəyirdəklərinin arasında uzatdı, dərtib paltarını əynindən çıxartdı, bu dəm ətir böyük bir cərəyanə çevrildi və onu təpədən-dırnağa bürüdü. Üzü ilə qızın dərisinə toxundu, qızın qarnından sinəsinə qədər, boynu və üzünə qədər sifətini gəzdirdi, sonra təzədən yavaşça qarın tərəfinə gətirdi, burdan da baldırına və ağappaq qıçlarına sürtdü. Qızın ətrini başdan-ayağa qədər, barmaqlarına, dırnaqlarının ucuna qədər ciyərlərinə çəkib uddu, ətrin burumlarını bir nəfəslə çəkib uddu.

Qızın canında nə var idisə, çəkib qurtardıqdan sonra bir neçə dəqiqə ərzində özünə gəlmək üçün qızın böyründə əyləşdi. Qızın ətrindən bir damcını da yerə salmaq istəmirdi. Sonra ayağa qalxıb şamı söndürdü.

Elə bu dəm gəzinti iştirakçıları Sena küçəsi ilə «yaşasın» qışqıra-qışqıra evlərinə qayıdırıldılar. Qrenuy burnu ilə qaranlıqda döngəyə çıxışı tapdı, buradan çaya tərəf aparan Ptiz-Oqüsten paralel küçəsinə düşdü.

Bir neçə dəqiqədən sonra camaat meyidi tapdı. Qışqırıb qorxdu. Məşəlləri yandırdılar. Şəhər mühafizəsi gəlib yetişdi. Qrenuy çoxdan çayın o biri sahilində idi.

Bu gecə kiçik anbar onun üçün saray misalında idi. İndiyə qədər həyatında bir belə xoşbəxtlik duymamışdı. Düzdür, küt məmnunluq duyğusu ilə çox rastlaşmışdı. İndi o, xoşbəxtlikdən titrəyirdi, aldığı həzzdən yata bilmirdi. Elə bil ki, dünyaya ikinci dəfə gəlmişdi, yox, lap birinci dəfə gəlmişdi, çünki indiyə qədər o, sadəcə bir heyvan kimi mövcud olmuşdu, özü haqqında çox dumanlı təsəvvürə malik olmuşdu. Ancaq bu gün ona elə gəlirdi ki, nəhayət əslində nə olduğunu anlayıb başa düşmüştü: başqa bir şey yox, məhz dahi; və onun həyatı böyük bir mənaya malik idi, ona verilən tapşırıq və məqsəd böyük idi: o, ətirlər dünyasında inqilab işini yerinə yetirməli idi; bütün dünyada bu işi görmək üçün

yalnız o, bütün vasitələrə malik idi: yalnız çox incə qoxu hissi ilə, fenomenal yaddaşı və ən əsası Mare küçəsindəki qızın canından ürəyinə çəkdiyi ətirlə çox möcüzəli bir formul yaratmışdı: zəriflik, güc, əbədiyyət, insanı dəli edən gözəllik. Gələcək həyatı üçün kompas əldə etmişdi və bütün dahi, nəhəng insanlar kimi beyni də, ürəyi də elə vurmuşdu ki, dünyada baş verən bütün hadisələri təfərrüati ilə duya bilirdi, Qrenuy artıq taleyinin əsl istiqamətini qəbul etmiş və özü üçün yəqinləşdirmişdi. İndi ona aydın olmuşdu ki, nəyə görə həyat uğrunda bir belə amansız çarpmalar aparmış, həyatdan onəlli yapışmışdı: o, ətirlərin yaradıcısı, hökmdarı olmaliydi. Adicə bir ətriyyatçı yox, bütün zamanların ustası olmalıydı.

Elə həmin gecə əvvəlcə ayıq halında, sonra isə yuxuda xatirələrinin xarabaliqlarının yerləşdiyi nəhəng bir tarlanı o baş-bu başa addımlayırdı, hər şeyi bir-bir yoxlayırdı. O, ətirlərin duzulub qosulduğu milyonlarla qırıntıları, kubik və kərpicləri bir yerdə yığır və onların arasında sistemli qayda yaradırdı: yaxşları yaxşların yanında, pisləri pislərin, zərifləri zəriflərin, kobudları kobudların... yanında düzürdü. Bir həfətədən sonra bu qayda daha ideal düzüm aldı, ətirlərin kataloqu daha məzmunlu oldu, onların ierarxiyası daha da ciddiləşdi, artıq o, ətirlərdən ucaltmaq istədiyi binaya planlı şəkildə yanaşa bilərdi: evlər, divarlar, pilləkənlər, qüllələr, zirzəmilər, otaqlar, sırıltılar... Bu məmləkət gündən-günə genişlənir, hər gün bir az da gözəlləşir və beləliklə, ətirlərin gözəl kompozisiyası bir az da təkmilləşirdi.

Bu gözəlliyin əsasında qətlin dayanması faktı əvvəlcə onun eyninə belə deyildi. Mare küçəsində rastlaşdığı qızın sıfətini də, bədənini də çoxdan unutmuşdu. Saxladığı şey qızdan gələn ətrin özü idi.

11

Bu zaman Parisdə bir neçə ətriyyatçı var idi. Onlardan altısı sağ sahildə, altısı sol sahildə, biri isə ortada, Menyal körpüsü yaxınlığında yaşayırırdı, bu körpü sağ sahili Site adası ilə birləşdirirdi. Bu körpü hər iki tərəfdən on dörd mərtəbəli evlərlə elə six əhatələnmişdi ki, burdan baxanda çayı görmək olmazdı, belə bir təsəvvür yaranırdı ki, hər şey elə belə də olmalıydı. Əsl həqiqətdə Menyal körpüsü şəhərin ən dəbdəbəli məhəllələrindən biri sayılırdı. Burada daş-qas, ən yaxşı pariklər, çamadanlar, çanta və pul qabılıları, gözəl alt paltarları və corablar, şəkil üçün çərçivələr, at sürmək üçün çəkmələr, qızıl düymələrin satıldığı məşhur piştəxtalar var idi. Elə buradaca ətriyyatçı və əlcək ustası Cüzeppə Baldininin dükəni və evi yerləşirdi. Bu dükənin vitrininin üstündə dəbdəbəli yaşıl rəng çəkilmiş talvar var idi, buradan Baldininin gerbi asılmışdı, gerb qızıldan idi: qızıldan

hazırlanan güllərin yanına qızıl flakonlar qoyulmuşdu, qapının ağızına qırmızı xalça salınmışdı, xalçanın da üstündə qızılı iplə Baldininin gerbi çəkilmişdi. Cöl qapısı açılanda fars melodiyasını oxuyan zinqirov səsləndi və iki gümüşü vağ dimdiklərindən qızılı rəngli fincanın içində bənövşəyi su çiləməyə başladılar.

Parlaq şümşaddan hazırlanmış kontorkanın arxasında Baldini dayanmışdı, başında parik var idi, elə bil heykəl idi, tərpənməyi ağlina gətirmirdi. Hər səhər üstünə çilədiyi Franjipanidən gətirilən badam suyunun ətri həyəti başına almışdı. Elə durmuşdu ki, öz manikeninə oxşyirdi. Zinqirovun melodiyası səslənəndə və vağlar dimdiklərindən su çiləməyə başladıqda maniken bir balaca cana gəldi, büzüdü, balacalaşdı, durduğu yerdən kənara çəkildi, elə cəld hərəkət elədi ki, böyük-başındakı ətir buludları ondan arxada qaldı; sonra çox böyük nəzakətlə müştəridən xahiş etdi ki, otursun və gözəl ətir və kosmetik vasitələrdən həzz alsın.

Bunlar Baldinidə minlərlə idi. Çeşidlər təmiz esensiyadan, gül yağından, cövhərdən, balzamlardan və başqa preparatlardan maye formasında, pomada və pasta şəklində hazırlanmışdı. Burada istədiyin pudra və sabuna, quru ətirə, fiksaturaya, saqqalı uzatmaq üçün iksirə, antena damcısına, müxtəlif losyonlara, ətirli duzlara, tualet vasitələrinə və ən müxtəlif ətriyyata rast gələ bilərdin. Ancaq Baldini klassik kosmetikanı təmsil edən bu məmulatlarla kifayətlənməmişdi. O, ətir saçan hər şeyi, yaxud ətir almaq üçün nəzərdə tutulan hər şeyi piştaxtanın üstünə düzmişdi və buna görə də şam və pastilkalarla yanaşı burada cirədən tutmuş darçın, sirop, likyorlar, meyvə suları, Kipr şərabı, müxtəlif bal növləri, kofe, çay, qurudulmuş meyvələrə, karamel, şokolad, şabalıd, hətta konservləşdirilmiş, yerqulağı, xiyar, soğana rast gələrdin. Bundan başqa, möhür üçün ətirli surğuc, yazmaq üçün kağız, məhəbbət məktubları üçün mürəkkəb, İspan dərisindən büvar, ağ sandaldan hazırlanmış pero futlyarı, sidr ağacından hazırlanmış sandıqlar, gül ləçəklərinin yiğildiği fincanlar, flakonlar, əlcəklər, burun dəsmalı, iynə sancmaq üçün balınc yan-yana düzülmüşdü.

Görünür, həmin dəbdəbəli piştaxtanın üstündə bütün bu mallar üçün yer tapılmamışdı, bir tərəfdən də zirzəmi yox idi, təkcə anbar yox, həm də ikinci və üçüncü mərtəbələr, o cümlədən üzü çaya baxan bütün otaqlar elə anbar rolu oynayırdı. Bütün bunların nəticəsində Baldininin evində qoxuların çox qarışq, təsvirə gəlməyən xaosu hökmranlıq edirdi. Ayrı-ayrı malların keyfiyyəti nə qədər gözəl olsa da – Baldini bu malları alanda ancaq onların keyfiyyətinə fikir verirdi, – onların ətrafa yaydığı ətir bir o qədər dözülməz idi, bu min musiqicidən hər birinin fortisimonu yalnız öz melodiyası ilə səsləndirdiyi orkestrin musiqisinə bənzəyirdi. Baldini və onun xidmətçisi qocalıb əldən düşmüş dirijorlar kimi bu xaosa çoxdan öyrəşmişdilər, bu adamlar, cavanından ağır eşidəninə qədər, hətta

dördüncü mərtəbədə yaşayan və anbar sahələrinin get-gedə artmasına daha etiraz eləyə bilməyən ev yiyesinin arvadı bu ətir cəhənnəminə öyrəşmişdir. Baldininin dükənə ilə dəfə daxil olan müştəri başqa məsələdir. Burada hökmranlıq edən ətir qarışığı ona elə təsir etdi ki, elə bil sifətindən ağır yumruq ilişdirilmişdi, bəzən müştərinin xarakterindən asılı olaraq bu ətir onda heyranlıq və ya çəşqinliq yaradırdı, amma bütün hallarda ona elə ağır təsir göstərirdi ki, buraya nə üçün gəldiyini də yaddan çıxarırdı. Buraya nə üçünsə göndərilən uşaqlar hər şeyi yaddan çıxarırdılar. Heç nəyi saya almayan cənablar karixirdılar, buraya gələn bəzi xanımlar haldan-təbdən düşür, gözlərinə qaranlıq gəlir, onları yalnız hər deyəndə tapıla bilməyən nadir burunotu və ya nadir yaqlardan hazırlanmış vasitələrlə özünə götirmək mümkün olurdu.

Belə bir şəraitdə, ümumən götürdükdə təəccübülu deyil ki, Cüzeppé Baldininin dükəninin qapısındaki fars melodiyasını səsləndirirdi, gümüşü vağların dimdiyiindən isə bənövşəyi sular səpələnirdi.

12

İçində Pelisyenin ətirləri olan flakon qarşısındaydı. Günəş işığında bərq vuran qızılı-çəhrayı maye şəffvaf idi, tərkibində bir damcı da bulanıqlıq sezilmirdi. Şəffaf çay kimi çox təmiz görünürdü və necə olmasa da, - tərkibindəki dördə beş hissə spirtdən başqa beşdə biri bütün şəhəri ayağa qaldırıb həyəcanlandırmaq qüdrətinə malik olan sirli və gizlin qatışıqdan ibarət idi. Bu qatışıq öh növbəsində görünür həm də bir-biri ilə qəribə və sirli nisbətdə qarışan (belə nisbət variantları sonsuz sayda çox idi) üç, ya da otuz müxtəlif maddədən hazırlanmışdı. Başqa sözlə deyilərsə, bu, ətirlərin canıydı – əlbəttə, əgər buz kimi soyuq təsir bağışlayan sahibin-cənab Pelisyenin ətirlərindən söz açılıbsa, şübhəsiz ki, burada cövhərdən danışmaq və onun tərkibi haqqında məlumağ vermək yerinə düşər.

Baldini çox ciddi cəhdə burnunu silirdi, pəncərədəki jaluzini bir az aşağı çekdi, çünki günəş şüası hər hansı ətirli maddənin birbaşa üstünə düşərsə ona ziyan yetirə bilər və deyilənə görə bu həm də az və ya çox dərəcədə zərif ətir konsentrasiyalarını perikdirə bilər. Yazı stolunun gözünü çəkib oradan təmiz ağ krujevalı burun dəsmalını götürdü və onu düzəltdi. Durduğu yerdəcə başını arxaya əydi, bir barmağıyla burun pərələrini sıxdı – Allah eləməsin, birdən elə olar ki, ətri birbaşa butulkadan burnuna çəkər. Ətri sərbəst, havada uçduğu vəziyyətdə iyləmək lazımdır – konsentrasiya şəklində buna yol vermək olmaz. Bir neçə damcı burun dəsmalına damızdırıcı, dəsmalı havada yellətdi ki, spirit yox olsun, sonra burnuna yaxınlaşdırıldı. Üç çox qısa və kəskin təkanlarla iyi özünə çəkdi, elə bil ki, ətir yox toz idi, dərhal nəfəsini buraxdı, əli ilə yellədi, hava kütləsini özünə yaxınlaşdırıldı, bir daha

iylədi və axırda dərindən nəfəs aldı, havanı dayana-dayana çölə buraxdı, elə bil ki, nəfəsini buraxmaqla uzun və hamar pilləkəndən sürüşə-sürüşə düşürdü. Dəsmalı stolun üstünə atdı və kresloya çökdü.

Ətirlər dəhşətli dərəcədə gözəl idi. Bu yazıq Pelisye təəssüf ki, özü də öz işindən baş açmırıdı. Aman Allah, milyon dəfə də öyrənsən heç nə bilmirsən. Baldinin istəyirdi ki, bu, onun «Amur və Psixeya» adlı ətri kimi olsun. Bu ətirlərdə yüngülməcazlıq yox idi. Havaya uçması ilə harmoniya və gözəllik yaranan klassik ətirdi. Təzə tər olsa da, qıcıqlandırıb zəhlə tökmürdü. Allı-gülli rəngarəng olsa da, ürək bulandırmırıdı. Dibi dərin, insanı özünə çəkən, dəbdəbəli, tünd-çəhrayı idi, – bu haliylə dəbdəbədən-filandan xəbər vermirdi.

Baldini çox rahat şəkildə qalxdı, dəsmalı bir daha burnuna tərəf çəkdi.

– Əladır, möcüzədir... – öz-özünə mızıldandı, ləzzətlə ətri burnuna çəkdi. – Bu ətir şadýanalıqdan xəbər verir, gözəl melodiya kimi möcüzələr yaradır, əhval-ruhiyyəni qaldırır... Nə səfəh işdir! – Dəsmalı qəzəblə stolun üstünə cirpdı, üzünü çevirdi, bayaqdan düşdüyü vəziyyətdən, uşaq kimi heyrətlənməsindən utanırmış kimi kabinetin küncünə qısıldı. Yersiz təriflər, qanadlı sözlər eşitmək gülməlidir. «Melodiya. Şadýanalıq. Möcüzə. Ovqatı qaldırır» – Bəh, bəh! Uşaqlar da belə həyəcanlanır. Bir anın təəssüratı. Günrahların günahı. Bu başqa bir şey yox, temperament məsələsidir. Bütün variantlara görə italyan xarakterindəki siltaqlıqdan başqa bir şey deyildir. Heç zaman ilk təəssürata köklənib mühakimə yürütütmə. Baldini, eşşək gəlibən, eşşək də gedəcəksən, bu qızıl qaydanı niyə unudursan? İyləyirsən iyə, mühakiməni sonraya saxla. «Amur və Psixeya» qeyri adı ətirdir. Heç kəsin əlindən gəlməyən bir işdir. Dahiyanə şəkildə quraşdırılmış xalturadır. Əldə qayırama deməyə dilim gəlmir. Pelisye kimi bir adamdan geydirmə şeylərdən başqa nə gözləmək olar. Görünür, Pelisye kimi tiplərin bəxtinə qeyri-adi ətirlər yaratmaq yazılmayıb. Fırıldaqçı yalnız gözə kül üfürə bilər, ideal dərəcədə gözəl ətri qəfəsdə saxlayıb quraşdırıldığı yalanlardan milləti çasdırıb bilər, bu, quzu dərisinə girmiş canavardan başqa bir şey deyil, bax buna deyərlər şeytan əməli, – istedadlı şeytan. Bu isə bildiyiniz kimi, cahiliyindən xəbərsiz olan bir adamın kütlüyündən daha betərdir.

Sən isə Baldini imkan vermə ki, aldatsınlar səni. Bu yalançı təəssürat yalnız ilk dəqiqlirdə səni çasdırı bilər. Ancaq məlumdur ki, bir saatdan sonra fikrini dəyişəcəksən, uçan cövhər buxarlandıqdan sonra yerdə nə qalacaq? Gözlə, tələsmə Baldini!

İkinci qayda belədir: ətirlər zamanda yaşayır; onların özünəməxsus gəncliyi, kamilliyi və qocalığı olur və əgər onlar bu yaş hədlərinin hər üçündə eyni ətir, eyni qoxu verirə, demək ideal vəziyyətdən söz açmaq olar. Neçə dəfə olub ki, hazırladığımız qatışqıq ilkin yoxlanışda ağıl çasdırıb dərəcədə zərif olsa da, çox az müddət keçəndən sonra ondan çürük meyvənin iyi gəlib, məsələ burasındadır ki, qatışığın nisbətini düzgün hesablamamışiq, onu

əbəs yerə artırmışıq. Yeri gəlmişkən, bu nisbəti gözləməmək böyük xətadır. Bircə damcının artıq olması fəlakətlərə səbəb ola bilər. Əbədi yol verilən səhv. Kim bilir – bəlkə Pelisyə həmin maddədən artıq qatıb. Bəlkə axşama qədər bu möcüzəli «Amur və Psixeyə»dan pişik sidiyindən başqa bir şey qalmayacaq. Yaşayarıq görərik.

İndi isə iyləyək. Elə bil ki, çox iti balta ilə kötüyə zərbə endirirsən, talaşalar o yan-bu yana səpələnir, bizim burnumuz bu ətrin ətrafa yayılan hissələrini tutub bir yerə cəmlyə bilmir. Məlum olacaq ki, bu sehrli ətri çox adı, hamiya məlum olan bir üsulla alıblar. Baldini, biz bütün nəslimiz etibarılə ətriyyatçıyıq, Pelisyenin fəndlərindən başımız çıxacaq. Onun üfünətli bədənindəki dərini, üzünə taxlığı maskanı günlərin bir günü ciracağıq, bu novatora, bu bambiliya sübut edəcəyik ki, köhnə peşə nə deyən şəymış. Onun modda olan ətirlərini yerə çarpıb dağıdar, öz əllərimizlə tərkibindəkiləri təzədən elə yiğarıq ki, bu bambılı dediyimiz özü də bunu öz hazırladığından qəti seçə bilməz. Yox! Azdər, çox azdır! Biz bunu bir az da gözəlləşdirərik. Onun yol verdiyi səhvi tapar, onu düzəldər və nəhayət ona əməlli dərs verə bilərik. Pelisyə, sən alvercidən başqa bir şey deyilsən! Yerinə batırasan. Ətriyyat işində bambılıdan başqa bir şey deyilsən. Bildin?!

İndi isə, Baldini, qollarını çipməlyib işə giriş. Burnunu təmihlə, heç bir hissiyyata varmadan iylə. Bu ətri sənətin bütün qanunlarına uyğun şəkuildə hissələrinə parçalamq gərəkdir. Bu gün axşama qədər həmin formulu nəyin bahasına olursa-olsun əldə etməlisən.

Yenidən özünü yazı stoluna tərəf atdı, kağız, mürəkkəb və təzə burun dəsmalı çıxartdı, bunların hamısını əlinin altına qoydu, analistik işə başladı. İşin mahiyyəti bundan ibarət idi ki, ətirdən bir neçə damcı dəsmalın üstünə damızdırır, ehtiyatla burnuna yaxınlaşdırır, ətir buludunun içindən ona lazım olan tərkib hissəsini tutmağa çalışırı, bu zaman ən əhəmiyyətli məsələlərdən biri ümumi təəssüratdan vaz keçmək, ona dalmamaqdan ibarət olmalıydı, bunu bacarsayıdı, dəsmalı burnundan ayırar, havadaca saxlayar, bütün diqqətini toplayıb tuta bildiyi tərkib hissəsini təsvir edərdi, sonra dəsmalı bir daha burnuna yaxınlaşdırır, ətrin növbəti fragmentini tutmağa çalışacaqdı.

13

İki saat dayanmadan işlədi. Hərəkətləri getdikcə əsəbi şəkil alırdı, əlində tutduğu pero kağızın yzərində sürətlə şütüyürdü, flakondan dəsmalına damızdırıldığı ətrin dozası getdikcə artırdı.

İndi o, artıq demək olar ki, iyləri tanımirdi, çoxdan beyni efir maddələri ilə zəhərlənmişdi, bir dəfə nəfəsi ilə bərabər çəkmış və buna görə də artıq onları fərqləndirə bilmirdi, – ancaq ilk testlərində ona elə gəlirdi ki, hər şeyi səhvsiz təhlildən keçirir. O bilirdi

ki, dərindən iyəməyin faydası yoxdur. Bu yeni dəbli ətirlərin tərkibini bilmək ona heç zaman nəsib olmayacaqdır, bu gün də yəqin ki, heç nə bilmir, sabah da belə olacaq, hətta Allahın köməyi ilə əvvəlki qoxu hissi özünə qayıtsa belə. Bu işdən həmişə zəhləsi getmişdi – ətri hissələrə ayırmaq. Az və ya çox dərəcədə mükəmməl şəkildə birləşən tamı fraqmentlərə necə ayırasan? Maraqsız işdir. Onun mali deyil.

Ancaq əli mexaniki olaraq illər boyu qazandığı vərdişin gücünə çox zərif hərəkətlərlə krujevalı dəsmalı islatmağa, cəld çırpmağa və sıfətinə yaxınlaşdırmağa başladı və hər dəfə sənətin bütün qaydalarını gözləyərək nəfəsini dayandırıb ətrafa yayılan ətirli havanı ciyərlərinə çəkirdi. Beləliklə, bu bələdan onu burnu qurtardı: hər dəfə bu hərəkəti edəndə elə bil çalxalanan şərab şüşəsinin ağızındaki tixac davam gətirməyib uçurdu. Sonra bir daha heç nə eşitmədi. Elə bil ki, dəhşətli sətəlcəmə tutulmuşdu, gözlərinin kənarlarından su axındı. Allaha şükür! İndi əlini ürəyinin üstünə qoyub işi dayandırmaq olar. İndi o, vəzifəsini yerinə yetirmiş, əlindən gələni bu peşənin qayda-qanunlarına riayət etməklə görmüşdü və əvvəller olduğu kimi indi də məğlubiyyətə düşər olmuşdu. Ultra posse nemo obligatur.¹ Sabah səhər tezdən Pelisyenin yanına adam göndərəcək ki, «Amur və Psixeya» flakonunu gətirsin. Daha sonra köhnə dəbli çamadını götürib Hərsoqovinanın yanına yollanacaq. Sonuncu Hərsoqovina öləndə tamam ißsiz-gücsüz qalacaq və bu zaman sözün əsl mənasında qoca kəndlilikə çevriləcək, adam axtaracaq ki, evini satsın – onu ya Pelisyeyə, ya da təzə peydə olan tacirlərin birinə sıriyacaq, bəlkə onda bir neçə min livr qazana bildi. Bu zaman bir neçə çamadanı qoltuğuna vurub, o vaxta qədər yaşasa, arvadını da özü ilə götürüb İtaliyaya gedəcək. Bu səfəri başa vura bilsə, bura baxanda həyatın daha ucuz olduğu Messinoyda bir kənd evi alacaq. Bax, burada nə vaxtsa Parisin ən böyük ətriyatçılarından biri olan Cüzeppə Baldini kasıbçılıq içində yaşayacaq və oləcək.

Flakonun ağızını bağladı, peronu kənara qoydu və sonuncu dəfə alnını yaşı dəsmalla sildi. Buxarlanan spirtin təsirindən soyuqluqdan başqa bir şey hiss etmədi. Sonra günəş qüruba endi.

Baldini ayağa qalxdı. Jalüzləri qaldırdı, silueti dizə qədər işığa bələndi, təzəcə sönmüş ocaq kimi bərq vurdu, havada son qığılçımlar oynadı. O, Luvrun arxasında qürubun tünd-qırmızı şəfəqlərinə tamaşa etdi. Çay qızılı rəngə çalırdı, gəmilər yoxa çıxmışdı. Bir azdan külək qalxdı.

Baldininin gözləri nəm və qüssəli idi. Bir müddət sakitcə dayandı və bu gözel mənzərəyə tamaşa etdi. Sonra birdən pəncərələri taybatay açdı və sərt hərəkətlə Pelisye ətrinin flakonunu çölə tulladı. Flakonun suya necə düşdüyüni gözləri izlədi.

¹ Щең кими баъардыындан артыг йىцклямяк олмаз.

Otağın içində təmiz hava oynayırıdı. Baldini iyibilmə hissiyyatının yerinə gəlməyini gözləyirdi. Bir azdan sonra pəncərəni bağladı. Demək olar ki, bir dəqiqənin içində gecə düşdü. Şəhərin və çayın qızıl daş-qasış içində bərəq vuran mənzərəsi boz kül rəngini aldı. Otağa qüssə çökdü. Baldini həmin vəziyyətdəcə üzü, pəncərəyə sarı durmuşdu.

– Sabah Pelisyenin üstünə adam göndərməyəcəyəm, dedi. Əlləri ilə tərsinə oturduğu stolun başını qucaqladı. – Göndərməyəcəyəm. Salonları ayaqdan salmayacağam. Sabah notariusa gedib evi satacağam.

Sifətində sərt cizgilər peydə oldu. Bir-birə özünü çıxışlı hiss elədi. Yenə əvvəlki gənc Baldiniyə çevrilmişdi, taleyi ilə güləşən Baldiniyə. İndi isə əlində heç nə qalmamışdı. Səfəh zaman onun üçün başqa seçim qoymamışdı. Yaxşı və pis dövranı Allah göndərir və yalnız O, pis zamanada dilimizə şikayət gətirmədən özümüzü kişi kimi aparmağı tələb edir. İndi də bunun vədəsi idi. Şəhərin qan-qırmızı, ilgimvari çöhrəsi xəbərdarlığa oxşayırdı: nə qədər gec deyil, Baldini hərəkət elə. Nə qədər ki, evin möhkəmdir, nə qədər ki, yüksək yerlərin doludur, dəyərin qiymətli olacaq. Qərar qəbul eləmək hələ ki, səndən asılıdır. Doğrudur, Messinedə keçirəcəyin qocalıq həyatının əsas məqsədi deyil, ancaq bu, Allaha da xoş gedən, elə sənin özünə də şərəf gətirən bir sonluq olardı. Qoy bütün bu Pelisyelər şədyanalıq etsinlər. Cüzeppə Baldini döyüş meydanını tərk edir. Ancaq o, bunu öz iradəsi ilə, başını aşağı dikmədən edir.

14

Beləliklə, donuz piyindən hazırlanmış sabunu bişirmək, maral dərisindən əlcək tikmək, buğda ununun tozunu və badam kəpəyini, bir də döyülmüş bənövşə kökünü qarışdıraraq məhlul almaq peşəsinə öyrənərək verilən təlimatlara tam şəkildə əməl edirdi. O, odun kömürü, selitra və səndəl ağacının yonqarından hazırlanmış ətirli şamları əzdi. Mirradan, qətran və kəhrəba tozundan hazırlanmış həbləri əzdi. Alınan qatışığa müxtəlif ədvaları qatdı, bunlardan kürəciklər hazırladı. Suvaq çəkənlə qızılıgül, lavanda və digər bitkilərin kökünü dövdü. Ağ-mavi rəngdə qrim bişirdi. Dirnaqlar üçün toz, diş üçün xoş ətir verən məhlullar hazırladı. Parıkların tükünün burulması üçün maye, döyenəklərin yumşaldılıb müalicə olunması üçün məlhəm, göz damcıları, müxtəlif mazlar, qadınlar üçün gigiyenik sirkə hazırladı... Qrenuy bütün losyon və tozların, tualet və kosmetik maddələrin, bundan başqa çay qatışqlarının, likör, marinad və başqa şeylərin hazırlanma sırrını öyrəndi, bir sözlə keçmişdən üzü bu yana mövcud olan bütün bilikləri əzx etdi.

Baldini ona tiktur, cövhər və esensiyanı necə hazırlamaq barədə dərs deyəndə verilən məlumatı havadaca qapdı. Yorulmaq nə olduğunu bilmirdi, acı badamin çeyirdəyini sıxıb

əzir, bənövşə kökünü bir göz qırpmında əzib yumşaldır, alınan məhlulu təmiz spirtdə həll edirdi. Limon qabıqlarından sixılmış təmiz yağı ayırmaq üçün ayırıcı məhlul hazırlamağı öyrəndi. Kolgədə və istidə ot və gülləri qurutmağı öyrəndi.

Düzdür, Baldininin emalatxanası çiçək və ot yağlarının böyük miqdarda istehsalına imkan yaratmırıdı. Elə Parisin özündə də təzə tər bitkiləri lazım olan miqdarda tapa bilməzdi. Ancaq bəzən, rozmarin, adaçayı, yaxud digər bitkiləri bazarda çox ucuz qiymətə almaq olurdu, bəzən elə olurdu ki, axtardığın bitkidən məsələn, qoz və ya başqa bitkilərdən bazarda satırdılar, Baldini isə bütün bunlara vaxtında reaksiya vermir, bir kimyagər kimi öz ehtirasına qulaq asırıdı. Baldini bir də gördün, böyük mis distillə kubunu çıxarıb işə başlayıb. O, bunu «Mavrın başı» adlandırır və qırx il bundan qabaq Liquriya qayalarının cənubunda və Luberon dağları tərəfdə yerləşən açıq sahədə bu kubun köməyi ilə lavandanı distillə etməsindən qürur duyurdu. Qrenuy distillə olunacaq malı əzərkən Baldini həyəcanla, – malın bir göz qırpmında əzilib işlənməsi bizim işimizin əlisbasıdır, – daş sobanı yandırır, onun üstünə içi dolu su olan mis qazanı qoyurdu. Qazanın içində xırda-xırda kəsilmiş bitkini atır, qol şəklində olan boruya «Mavrın başı»nı keçirir, buraya axıb gələn və çıxan suyu hərəkətə gətirmək üçün iki balaca şlanq bərkidirdi. İzah edirdi ki, bu, kondensatın soyudulması üçün ən kamil konstruksiyadır və bir mexanizm kimi bu işə girişəndən uzun müddət sonra qurulmuşdu. Çünkü müəyyən müddət ərzində çöldə işləyərkən məhlulu sadəcə küləyin köməyi ilə soyudurmuş. Sonra od qaladı.

Kubun içindəki yavaş-yavaş qaynayırdı. Və bir az keçəndən sonra əvvəlcə atılıb-düşən damcılar, sonra isə sapa bənzər şırnaq şəklində distillə nəticəsində alınan maye «Mavrın başı»nın üçüncü borusundan florensiya borusuna axmağa başladı. Bu maye əvvəlcə qatı bulanıq sup kimi göz oxşamırıdı. Ancaq bir az keçəndən sonra, xüsusən su qabı yenisi ilə əvəz olunduqdan və sakitcə bir kənara qoyulduqdan sonra bu xıltə bənzər maye iki müxtəlif hissəyə ayrıldı: altda rəngli su qaldı, yuxarı isə yoğun yağ qatı çıxdı. İndi, bu dəmdə son dərəcə ehtiyatlı olub florensiya qabının alt boğazından zərif gözəl ətirli suyu süzmək və özü ilə bitkinin canındakı ətri ifadə edən təmiz cövhəri almaq lazımdı.

Qrenuy baxıb-baxıb məst olmuşdu. Həyatında nə vaxtsa nəsə onu həyəcanlandırmışdışa da, – əlbəttə, zahirə çıxmayan, gizlin, soyuq alovla yanın bir həyəcan onu karıxdırmışdışa da, – əlbəttə, odun, suyun, buxarın və bu biclərin bici aparatın köməyi ilə alınan maye hər şeydən üstün idi. Bir tərəfdən baxanda, gözəl ətirli cövhər – efir yağı bütün bu gördüklerinin içində onu ən çox cəlb edən və maraqlandıran bir şeydi. Yerdə qalan bütün şeylər: çiçəklər, yarpaqlar, qabıq, meyvə, rənglər və başqa artıq şeylər onu zərrə qədər də maraqlandırmırıdı. Bütün bunlardan çox asanlıqla vaz keçmək olardı.

Zaman keçdikcə, distillat şəffaflaşdıqca onlar çəni odun üstündən götürür, ağızını açır və dibindəki lehməni boşaldırdılar. Bu, bulanıq, rəngsiz olmaqla ətcə quşların sümüklərinə, qaynadılmış tərəvəzə bənzəyirdi. Məhlulun dibinə çökən xilti daşıyb çaya axırdılar. Sonra yeni təzə bitki tapır, qabın üstünə su tökür və yenidən distillə kubunu odun üstünə qoyurdular. Bir daha su qaynayır, bitkilərin sanki həyatının sıxlaması nəticəsində alınan şirə kubun altına qoyulmuş qabın içində axırdı. Bu hadisə bəzən gecə və gündüz davam edirdi. Baldini gözünü Qrenuy isə damcıların atılıb-düşməsinə və maye şırnağına baxırdı – bir də ki, qablar dəyişdirilənə qədər heç bir işin qulpundan yapışmayacaqdı.

Onlar odun kənarında taburetkalar üstündə oturar, hər ikisi ən müxtəlif səbəblər üzündən olsa da, odun titrəyən alovundan çox şeyin, həm də ən əsası öz talelərinin asılı olduğunu anlayardılar. Baldini gözünü alov dilimlərindən çəkmir, odunun çartıltı ilə yanması, distillə kubunun içindən xırıltılı səslərin gəlməsi onun ürəyinə bir rahatlıq gətirərdi. Bu dəmlərdə piştaxtanın altından şərab şüşəsini çıxarardı, elə bil ki, ara vermədən yanın od ürəyində yanğı əmələ gətirmişdi – çaxırı əvvəlki qaydası ilə, qurtum-qurtum içərdi. Bu zaman, halı bir az durulan kimi əhvalatlar, sonu bilinməyən əhvalatlar danışardı, əvvəllər nələrin baş verdiyini dilə gətirərdi. İspan vərəsəliyi üstündə gedən mühəribədən söz açardı, bu zaman partizanlardan, Estereldə tanınmış Quqenotun qızından, bu qızın onun hazırladığı lavanda ətrindən necə məst olmasından danışardı; meşədə baş verən, az qala bütün Provansı başına alan yanğından danışındı; bir az keçdikdən sonra ara verib bir az distillə prosesindən danışsa da, yenə də keçən ay yanvarda həmin çöldə, ay işığının altında nələrin baş verməsindən, içdiyi şərablardan, o zaman hazırladığı, iyi ilə hamını məst edən lavanda yağından söz açdı; təhsil illərindən, gəncliyinin keçdiyi Qrase şəhərindən, bu şəhərdə ətriyyatçıların aşib-daşmasından, onunla qonşu şəhərdə çəkməçi və pinəçilərin çox olmasından, bunların arasında bəzilərinin xan-bəy kimi yaşamasından, bu peşəyə könül bağlayıb günlərin bir günü özünü tatmasından, meyvəli bağları və terrasları olan dəbdəbəli evlərdən, daha nələrdən, daha nələrdən danışmağa başladı...

Şərab bakalını arabir qaldırıb-endirməklə qoca Baldini həm də bu şərablardan, otdan, yadına düşən ən müxtəlif əhvalatlardan söz açdı, ya şərabdan, ya da otun təsirindən idi, nə idisə yanaqları qıpqırmızı qızardı. Ancaq bir az o tərəfdə, kölgəlikdə durmuş Qrenuy demək olar ki, onu eşitmirdi. Onu heç bir qədim-qaim əhvalat maraqlandırmırıdı, onu yalnız bu dəm gözlərinin qarşısında baş verən hadisələr özünə çəkirdi. Tükünü də tərpətmədən distillə kubunun tixacına baxırdı və buradan nazik şırımin qalxıb-enməsi, birdən-birə baş götürüb qaçması onu heyrətləndirirdi. Bütün bunlara baxaraq özünü hər şeyin aşib-daşlığı, piqqıltı ilə qaynadığı və duru suyun axmağa üz qoyduğu distillat kubuna bənzədirdi, elə bil ki, onun da içində çox incə, zərif, heç yerdə tapılmayan bitkiləri doğrayıb-tökmiş, bütün bunları öz

içində əzərək məhlula çevirmiş və bütün bu heyrətamız qatışıqdan burnuna dəyən iyin yer üzündə timsalını tapmaq qeyri-mümkün idi, bu yalnız əsrlər boyu onun içərisinə hopmuş bir qoxuydu ki, bütün dünyani başına götürmüştü. Onun özünün yaratdığı göz yaşı kimi dumduru mayenin axıb bütün dünyani bürdüyü belə böyük bir kuba çevrilmək – bu arzu Qrenuyun ürəyini yaxıb yandırırdı.

Şərabın təsirindən yanaqları allanmış, başı məstliklə o yan-bu yana axıb gedən Baldini məstedici dumanın içindən köhnə-kürüş hadisələrin ipini yiğib-yığışdırı bilmirdi, tezliklə Qrenuy məsələnin bu yerdə olduğunu görüb özü özünə şərt qoydu ki, mənasız fantaziyalara bir daha qapılmasın. Bunun üçün hər şeydən qabaq böyük distillə kubu olmaq obrazını başından çıxarıb atdı, bunun əvəzində isə ən yaxın məqsədləri gerçəkləşdirmək naminə özünün yaxın zamanlarda əldə etdiyi biliyindən necə istifadə etmək barədə düşüncələrə daldi.

15

Bir az keçdi və o, distillə işində mütəxəssisə çevrildi. Əmin oldu ki, Baldininin beyninə yetirdiyi təlimat və prinsiplərdən çox burnu bu məqsədinə çatmaqdə ona böyük kömək göstərmışdı, – yəni odun istisi alınan distillatın keyfiyyətinə həllədici təsir göstərir. Hər bir bitki, çiçək, taxta, odun növü və hər bir meyvə xüsusi prosedura tələb edir. Bəzən lazımlı olur ki, çox güclü buخار yaradasan, bəzən də iş elə gətirir ki, bütün diqqəti mayenin qaynamasına yönəltməlisən, bəzi çiçəklərsə canlarındakı ətri yalnız ölə-ölə, sozala-sozala yanın odun alovunun təsiri altında tərləməyincə vermirlər.

Hazırlama prosesinin özü də az əhəmiyyət daşımir. Nanə və lavandanı qucaq-qucaq dərib konkret proseduradan keçirmək tələb edilir. Andreyev otunu çox böyük diqqətlə seçmək, əzmək, döymək, un kimi olana qədər döymək tələb edilir. Ancaq elə bitkilər də var idi ki, distillə prosesinə yatmır və bu da Qrenuya ağır bir kədər oyadırdı.

Qrenuyun cihazlarla necə inamlı davranışını gördükə Baldini distillə qazanını tam şəkildə onun ixtiyarına verdi, Qrenuya bu azadlıqdan ürək dolusu barındı. O, bütün gün ərzində ətir hazırlayırdı, ətirli və zərif qoxulu məhsullar hazırlamağa girişir, gecələrsə son dərəcə sırılsız olan distillə ilə məşğul olurdu. Onun planı tamam yeni ətirli maddələr hazırlamaq və bunların köməyi ilə beynində illər boyu daşıdığı nadir ətirlərin heç olmazsa bir neçəsinə yaratmaqdan ibarət idi. Əvvəlcə müəyyən uğurlara nail oldu. O, gicitkən və toxumcadan yağı hazırlaya bildi.

Düzdür, distillatlar ətirlərinə görə hazırlanıqları maddələri xatırlatmasalar da, gələcək iş baxımından kifayət qədər maraqlı idi. Yeri gəlmışkən bu üsulun heç də

yaramadığı maddələr də əlinə keçirdi. Məsələn, bir dəfə Qrenuy şüşənin, soyuq gilli hamar şüşənin iyini almağa cəhd göstərdi, elə bir iy ki, insan hissiyyatı ilə bunu qavramaq qeyri-mümkündür. Bunun üçün Qrenuy pəncərə şüşəsini sindirdi, onu böyük parçalara, sonra isə xırda-xırda hissəciklərə ayırdı, daha sonra toza döndərdi – heç nəyə nail ola bilmədi. Bürüncü, farforu, dərini və buğdanı distillə edə bildi. Əlini torpağa atdı. Qan, ağaç və təzə balıq. Bu işi öz saçlarına da tətbiq edə bildi. Hətta suyu da distillə etdi, Sena çayının suyunu. Çünkü ona elə gəlirdi ki, bu çayın canindakı ətri çıxarıb qorumaq lazımdır. Ona elə gəlirdi ki, distillə qazanının köməyi ilə bütün bu maddələrin canından lavandada olduğu kimi xüsusi, baş gicəlləndirici ətri çəkib çıxarmaq mümkündür. Ancaq o bilmirdi ki, sublimasiya bir-birinə qarışmış substansiyaların uçan və uçmayan tərkib hissələrinə ayrılmاسından başqa bir şey deyildir və ətriyatçılıq sənətində bu yalnız bəzi bitkilərin efir yağlarının miqdarını və onlardan hansı ətrin gəlməsini ayırd etmək baxımından faydalıdır. Tərkibində bu efir yağları olmayan maddələrə gəlincə, belə bir distillə metodunu tətbiq etmək mənasız idi. Bizim kimi fizika dərsini keçən müasir insanlar dərhal bunu anlayır. Ancaq Qrenuy dalbadal bir neçə dəfə uğursuz başa çatan təcrübələrdən sonra nə qədər zəhmət çəkib belə bir nəticəyə gəlmişdi və qərarında qəti idi. Bəzən gecələr aylarla qazanın böyründə oturur və bütün ağlına gələn üsullarla distillə prosesi nəticəsində yeni ətirlər, indiyə qədər yer üzündə bu və ya digər formada mövcud olmayan ətirlər almağa çalışırı. Bir neçə miskin bitki yağını istisna etməklə bu təcrübələrdən heç nə alınmadı. O, özünün dərin, ölçüyəgelməz dərəcədə zəngin fantaziya quyusundan bir damcı da olsun konkret ətir cövhərini dartıb-çıxara bilməmişdi.

Başa düşəndə ki, bütün həyatını qumara qoyub ən gözəl arzularını yerlə yeksan etmişdi, təcrübələrə son qoydu, xəstələndi, ölüm yatağına uzandı.

16

Qızdırması qalxıb kəlləçarxa vurmuşdu, ilk günlər bədəni tez-tez tərləsə də, sonra dərisi bir növ sıradan çıxmış, üzərində saysız-hesabsız irinli çibanlar peyda olmuşdu. Bu qırmızı suluqlar başdan-ayağa bədənini bürümüşdü. Onlardan bir neçəsi partlamış, möhtəviyyatını üzə çıxarmış və yenidən suluq bağlamışdı. Başqa suluqlar hədsiz dərəcədə şışmışdı, onlardan qan və irin iyi gəlirdi. Qrenuyun sıfətinə baxanlar bu gün-sabah ölçəyi barədə fikirləşir və təəssüf hissi keçirildilər.

Baldini şübhəsiz ki, narahat olmuşdu. Cox dəyərli və zəhmətkeş şagirdini itirmək onun ürəyincə deyildi, xüsusən belə bir zamanda ki, ticarətini şəhərin, hətta ölkənin hüdudlarından kənarda da genişləndirmək barədə qərar qəbul eləmişdi. Belə demək olarsa,

təkcə ətrafdakı əyalətlərdən deyil, ölkənin sərhədlərinin o tayından da insanlar onun qapısına pənah gətirir, bütün Parisi çasdırən, ağlını başından alan ətirləri sifariş verirdilər; Baldini isə bu hadisəni, dəstə-dəstə insan axınıni gördükdə məmənunluq hissi keçirir, ürəyindən keçirirdi ki, Sənt-Antuan tərəflərdə kiçik manufaktura düzəltsin, burada çox tez satılan ətirlərin satışını təşkil etsin; hətta ətir qablarının formasını da düşünmüdü, onları kiçik flakonlara töküb Hollandiyaya, İngiltərə və Almaniyaya göndərəcəkdilər. Doğrudur, belə bir müəssisənin açılması Parisdə ticarətlə məşğul olan xırda bir insan üçün asan olmayıacaqdı, ancaq Baldini son günlərdə çox böyük şöhrət qazanmışdı və buna görə də ancaq kəşf etdiyi incə ətirlərə borclu idi; buna görə də Baldiniyə çox böyük nüfuzlu şəxslər, məsələn, Paris Gömrüyünün rəisi, yaxud kralın Maliyyə Kabinetinin üzvü və cənab Feydo de Bru himayədarlıq edirdi. Bu şəxs hətta Baldininin indiyə kimi xəyalından belə kiçirmədiyi bir şey kraldan xüsusi imtiyazın alınması barədə təklif vermişdi: bu imtiyazın sayəsində Baldininin bütün əzablarına son qoyulacaqdı və bundan sonra özünü tutmaq bir yana qalsın, rahat şəkildə işləmək üçün əbədi zəmanət qazanacaqdı.

Bundan başqa, bir plan da var idi, bu, Baldininin ən çox xoşladığı ideya idi ki, nəticə etibarilə Sənt-Antuan ətraflarında manufaktura layihəsi – nəzərdə tutulan malların topdan yox, heç olmasa az şəkildə satılması ideyası mövcud idi.

O, yüksək zövqlü, aristokrat silkinə mənsub olan insanlar üçün şəxsi ətirlər istehsal etmək istəyirdi: elə ətirlər ki, paltarın pilərinə də sirayət etmiş olsun və yalnız müəyyən qism adamlar bu ətirlərdən istifadə etmək hüququnu qazansınlar, belə olduqda bu ətirlərə həmin şəxslərin adlarını qoymaq olardı. Təsəvvüründə «Markiza de Serney», «Marşal de Viyar», «Hersog d'egion» və s. bu kimi ətir adlarını düzüb qoşurdu. O, «Madam markiza de Pompadur» və hətta «Əlahəzrət kral» adlı incə ətirləri daş-qasıla bəzədilmiş, qızılla işlənmiş flakonlarda təsəvvür edirdi, xəyalından keçirdi ki, flakonun iç hissəsində bu sözlər yazılsın: «Cüzeppé Baldini, ətriyyatçı». Eyni bir şeyin üstündə həm kralın, həm də onun adı yazılıcaqdı. Bax gör Baldininin fantaziyası haraya qədər gedib çatmışdı. Və birdən-birə Qrenuy xəstələndi. Axı Qrimal, Allah ona rəhmət eləsin, and içib ağu yalamışdı ki, bu uşaq daş kimidir, heç vaxt xəstələnmir, üzü o qədər bərkdir ki, taun da ona toxunub eləmir. Bəs ayaqlarını uzadıb ölmək istəyən bu adam kimdir? Birdən ölər? Dəhşət! Belə olarsa, onunla birlikdə manufaktura, gözəl toppuş qızlar, imtiyazlar və kral ətirləri haqqında bütün arzular da qəbrə gömülər.

Buna görə də, şagirdinin çox qiymətli həyatını xilas etmək üçün Baldini əlindən gələni etmək qərarına gəldi. O, göstəriş verdi ki, Qrenuyu emalatxanadakı tapçandan götürüb evin yuxarı mərtəbəsinə, təmiz döşək ağı salınmış çarpayıya aparsınlar. Əmr verdi ki, çarpayını əməllicə təmizləsinrlər. Arvadına göstəriş verdi ki, xəstə üçün toyuq bulyonu hazırlasın.

Məhəllədə Prokop adlı ən möhtərəm həkimi dəvət etdi, əvvəlcədən əlini cibinə salıb iyirmi frank çıxartdı, bu yalnız Qrenuyu müalicə etməyə razılıq verdiyi üçün idi.

Həkim gəldi, iti barmaqları ilə odehyalı qaldırdı, Qrenuyun bədəninə baxdı, elə bil ki, dalbadal atəşlə bədənini güllədən deşik-deşik etmişdilər, köməkçisinin əyilə-əyilə arxasında daşıdığı çantasını belə açmadan evi tərk etdi. Məsələ aydındır, Baldiniyə dedi. Su çıçayı xəstəliyi özünün fəsadlı son mərhələsinə gəlib çatmışdı. Müalicə ona görə əhəmiyyətsizdir ki, ondan qan almaq da heç nəyə yaramazdı: o, canlı orqanizmdən çox meyidə oxşayır. Baxmayaraq ki, hələ bu bədəndən vəbanın qoxusu gəlmir, ancaq bir məsələ də var ki, elmi nöqteyi-nəzərdən müəyyən məqamlar təəccüb doğurur, – ən yaxın qırx səkkiz saat ərzində bütün bu proseslər şübhəsiz ki, ölümlə nəticələnəcəkdir. Bu, elə onun doktor Prokop çağrılması qədər təbii bir şeydir. Bundan sonra, buraya gəlib diaqnoz qoyduğu üçün iyirmi frank da aldı və söz verdi ki, sırf tibbi nöqteyi-nəzərdən araşdırırmalar aparmaq məqsədilə cəsədi ona versələr həmin pulun beş frankını geri qaytaracaqdır, bunu deyib çıxb getdi.

Baldini özündə deyildi. Qüssədən bağıri yarılırdı. Taleyinə söyə-söyə barmağını dişləmişdi. Çox böyük uğurlar vəd edən planlarının hamısı məhv olub getmişdi.

Çox ani müddət ərzində Baldininin beynindən keçdi ki, çayı keçib Notr-Dam kilsəsinə yetişsin, burada şam yandırsın, Qrenuyun tezliklə sağalması barədə Allaha dua etsin. Sonra bu fikrindən daşındı, vaxtı çox az qalmışdı. Cəld otaqdan çıxıb mürəkkəb və kağız gətirdi, arvadını evdən qovdu. Fikirləşdi ki, bu axşam özü keşik çəkər. Sonra stulu çəkib çarpayının yanında oturdu, kağızı dizlərinin üstünə qoydu, mürəkkəblə peronu əlində tutdu, Qrenuyu ətriyyatla bağlı vəsiyyətlərini söyləməyə təhrik etmək istəyirdi. Allaha yalvarıram ki, susmasın, dilini tərpətsin. Ürəyində gəzdirdiyi qiymətli xəzinəni məzara aparmasın! Amanın gündür susmasın! İndi, bu son saatlarda vəsiyyətini etibarlı əllərə verməlidir, gələcək nəsilləri bütün zamanların və əbədiyyətin ən gözəl ətirlərindən məhrum etməsin! O, Baldini bu vəsiyyətlərə etibarlı çıxacaq, bütün zamanların ən gözəl ətirlərini içində gizlədən formullara əməl edəcəkdir, nail olacaq ki, gələcək nəsillər bunları etiraf etsinlər, əməlli-başlı tanışınlar. O, Qrenuyun adına ölməz şöhrət gətirəcək, ən müqəddəs saydığı şeylərə and içir ki, bu ətirlərin ən gözəlini aqatlı flakonda kralın ayaqları altına qoyacaq və flakonun iç divarında bu sözlər yazılıcaqdı: «Paris ətriyyatçısı Jan-Batist Qrenuydan». Bilmirdi bu sözləri öz-özünə deyirdi, yoxsa Qrenuyun qulağına piçıldayırdı, hər dəfə, hər bir sözü piçildayanda and içir, yalvarır, göz yaşı axıdındı.

Ancaq hər şey əbəs idi. Qrenuyun canından ağımtıl selikdən və qanlı irindən başqa heç nə çıxmadı. O, səssiz-səmirsiz çarpayının üstündə uzanmışdı, dəhşətli dərəcədə üfunətli seliyini silməklə məşğul idi, bir kəlmə də olsun nə xəzinənin açarı, nə də gözəl, bihuşedici

Ətirlərin formulları haqqında danışmadı. Baldini onu boğmaq, təpikləmək istəyirdi. Canı od tutub yanırkı ki, Qrenuyun bədənini əzişdirib oradakı çox qiymətli sırları cölə çıxarsın...

Bir az keçidkən sonra o, azacıq özünə gəldi, yaşı dəsmalla xəstənin tərləmiş ağızını sildi, qasığa bir az şərab töküb dilini islatmağa çalışdısa da bir şey alınmadı. Səhər açılana yaxın yorulub əldən düşdü və təslim oldu. Otağın o biri küncündə kresloda oturaraq, qəzəb yox, bir az məyusluq hissi keçirərək gözlərini ayırmadan Qrenuyun balaca bədəninin buxarlığından çarpayıya baxındı, bu adamı nə xilas edə, nə də çapib-talaya bilirdi: bu bədəndən daha heç nə çıxarmaq mümkün deyildi, sadəcə səssiz-səmirsiz onun ölümünü gözləmək qalırdı. Bu dəm Baldini qasırğa nəticəsində batan, içindəki xəzinəni də dənizin dibinə aparan gəmi kapitanına bənzəyirdi.

Bu dəm birdən ölümcül xəstənin dodaqları aralandı və o, tamamilə sağlam adının ruhuyla, açıq və aydın səslə soruşdu:

– Ustad, hansısa cisimdən ətir almaq üçün sıxmaqdan və distillədən başqa bir üsul mövcuddurmu?

Baldiniyə elə gəldi ki, bu səs birbaşa özünün beynindən, yaxud o biri dünyadan gəlib və buna görə də mexaniki cavab verdi:

– Bəli, var.

– Hansılar? – yenə sual verdi, bu dəfə Baldini Qrenuyun dodaqlarının tərpəndiyini gördü. Bu da axırı, düşündü. Hər şeyin sonu gəlib çatıb. Görünür, sayıqlayır. Yerindən qalxdı, çarpayıya yaxınlaşdı, xəstənin yanında diz çökdü. Xəstə gözləri açıq vəziyyətdə uzanmış, Baldiniyə elə ilk görüşlərində olduğu kimi, sakit, təmkinli baxışlarla baxındı. – Hansılarını deyirsən, – soruşdu.

Baldini özünə gəldi, bayaqdan bədəni tir-tir əsirdi – ölüm yatağında olan xəstənin xahişini yerə salmazlar – buna görə də cavab verdi:

– Üç üsul mövcuddur oğlum: enfleurage a chaud, enfleurage a froid və enfleurage a l'huile.¹ Bu üsullar bir çox hallarda distillədən yüksəkdir və onlardan ən zərif ətirləri: yasəmən, qızılıgül və portagal çiçəyinin ətrini almaq üçün istiyadə edirlər.

– Harada – Qrenuy soruşdu.

– Cənubda, – Baldini cavab verdi. – Daha çox Qrase şəhərində.

– Yaxşı, – Qrenuy dedi.

Bu sözləri deyib gözlərini yumdu. Baldini asta-asta yerindən tərpəndi. Qeyd aparmaq üçün vərəqləri götürdü, – bunların üstündə heç nə yaza bilməmişdi, – şamı söndürdü. Səhər açılmışdı. Baldini o qədər yorulmuşdu ki, ayaq üstə güclə dururdu. Fikirləşdi ki, keşisi çağırmaq lazımdır. Sonra xaç çekdi və otaqdan çıxdı.

¹ Исти, сойуг вя йаълы анфлераж (фр).

Qrenuy ölmədi. Yatdı, çox dərin yatdı. Dərisindəki suluqlar qurumağa başladı. Yaralar bitişdi. Bir həftədən sonra ayağa durdu.

17

O, daha çox cənuba getməyi arzulayırdı, burada o, qocanın söylədiyi yeni texniki üsulları öyrənmək istəyirdi. Ancaq bu barədə arzulamağa da dəyməzdi. Çünkü o, şagirddən başqa bir şey deyildi, yəni heç kim idi. Sərt şəkildə deməli olsaq, Baldini izah edirdi. Qrenuyun dirilməsindən dolayı sevincin ilk həmləsini dəf etdikdən sonra o, heç nədən də aşağı düşmüdü, çünki abırlı şagirdin heç olmasa möhkəm ailəsi olmalıdır, yəni qanuni nikah kəsdirən valideynlərin uşağı olmalıdır. Qrenuy isə bütün bunların heç birinə malik deyildi. Baldini günlərin bir günü onun ustası olmağa razılaşsaydı, buna bir şərtlə razılıq verərdi ki, Qrenuy gələcəkdə özünü intizamlı aparsın və ustادın səxavəti qarşısında ehtiram göstərsin.

Görünür, verdiyi vədə əməl eləmək üçün nə az, nə çox üç il lazım oldu. Bu müddət ərzində Baldini Qrenuyun köməkliyi ilə böyük arzularının bir qismini həyata keçirdi. O, Sənt-Antuanda manufakturanın əsasını qoydu, gözəl ətirləri ilə ad çıxartdı, kral imtiyazını əldə etdi. Onun hazırladığı ətirlər dünyani gəzdi, Peterburqa, Parelmoya, hətta Kopenhagenə qədər gedib çatdı. Musqus qoxusu verən ətir növündən biri dünyanın hər yerini gəzdi, əldən-ələ gəzdi, hamı onu təriflədi. Londan Sitisinin yaraşıqlı kontorlarında Baldininin ətirlərinin iyi hamını bihuş etdi. Yetmiş yaşılı Baldini bütün bu işlər nəticəsində Avropanın ən böyük ətriyyatçısına, Parisdə ən varlı şəxsə çevrildi.

1756-cı ilin əvvəllərində o, Qrenuya vəd etdi ki, artıq vədə tamam olmuşdur, istədiyi yerə çıxıb gedə bilər, ancaq üç şərtə əməl etməklə: hər şeydən qabaq o, Baldininin qanı bahasına yaradılan ətirlərin heç birini istehsal edə bilməz, bu ətirlərin reseptini heç kəsə verə bilməz; ikincisi, Parisi tərk edib Baldini ölüne qədər bura qayitmamalıdır; nəhayət üçüncüsü, bu iki şərt haqqında bir kəlmə də heç kəsə deməməlidir. İndi onun ayaqlarına döşənib bütün müqəddəslərin ruhuna, bədbəxt anasının ruhuna və öz şərəfinə and içməlidir.

Qrenuy heç bir şərəfi və vicdanı olmadıqından müqəddəslərə, bədbəxt anasının ruhuna inanmırıldı. Ancaq deyildiyi kimi səcdə etdi. Bu dəm o, Baldininin istənilən şərtinə əməl etməyə hazır idi ki, ustadan diplom ala bilsin, bu bir parça kağızla heç kəsin gözünə görünmədən yaşamaq, səssiz-səmirsiz səfər etmək və işə düzəlmək imkanını qazanırdı. Yerdə qalan şeylərin əhəmiyyəti yox idi. Şərtə bax da! Parisə qayıtma! Paris nəyinə lazımdır ki! Bu şəhəri o, ən son üfunətlü künc-bucağına qədər tanıydı, Parisi canında, ruhunda gəzdirmişdi, Parisi fəth etmişdi. Baldininin dəbdə olan ətirlərindən hazırlamamaq?

Formulları heç kəsə verməmək? Guya istəsəydi, belə yaxşı, bundan da qat-qat yaxşı ətir hazırlaya bilməzdi, – istəsəydi sözsüz ki, edərdi! Ancaq o, bunu istəmirdi. Onun məqsədi Baldini ilə, yaxud tanınmış ətriyyatçıların heç biri ilə bəhsləşmək deyildi. O, öz sənəti ilə qucaq-qucaq pul qazanmaq arzusunda deyildi, başqa cür yaşaya bilsəydi, çörək pulunu da ondan çıxarmazdı. O, içəridə daxili mənini, başqa bir şeyi yox, dünyada ən qiymətli hesab elədiyi daxili mənini ifadə eləmək istəyirdi. Ona görə də, Baldininin şərtləri Qrenuy üçün əhəmiyyətə malik deyildi.

Yazda may ayında günəş çıxar-çıxmaz yola düşdü. Baldini ona balaca xurcun, köynək, bir neçə cüt corab, kolbasa və iyirmi beş frank pul verdi. Əlavə edib dedi ki, bu, nəzərdə tutulduğundan bir az da çoxdur. Çünkü Qrenuy onun yanında böyük bir xəzinəyə sahib olmuş, əvəzində heç nə ödəməmişdi. Ancaq Baldini həmişə olduğu kimi bu dəfə də özünü xeyirxahlıq etməkdən saxlaya bilmədi və illər boyu ürəyində Jan-Batistə qarşı bəslədiyi hörməti bu şəkildə ifadə etdi. Ona uğurlu yol dilədi və xahiş etdi ki, içdiyi andı unutmasın. Bu sözləri deyə-deyə onu qapıya qədər ötürdü.

Ayrılarda əl vermedi. Həmişə olduğu kimi, insanlara toxunmağı xoşlamazdı, elə bil qorxardı ki, əl versə, yaxud əlinə toxunsa nəsə xəstəliyə tutulacaq. Dilucu sağollaşdı. Qrenuy isə irəli addımlayıb sürətlə gözdən itdi. Küçədə ins-cins gözə dəymirdi.

İKİNCİ HİSSƏ

18

Cüzeppé Baldininin evi uçulanda Qrenuy Orleansa gedirdi. O, artıq böyük-böyük şəhərləri arxada buraxmış, Parisdən uzaqlaşdıqca hər addımbaşı udduğu havanın açıq, aydın və təmiz olmasına bir daha inanırdı. Uzaqlaşdıqca hava da elə bil ki, daha az dəbdəbəli olurdu. Bu havada quduz sürətlə hər addımbaşı bir-birini basdalayan minlərlə ətrə rast gəlməzdi, burada yalnız toz-torpağın, bitkilərin və suyun qoxusu var idi.

Qrenuy bu kənd havasını canqurtarıcı bir şey kimi qəbul etdi. Bu sakit ətirlər onun ruhuna sığal çəkdi. Həyatında ilk dəfə olaraq gözlənilməz, bir-birilə rəqabət aparan, bəhsə girən yeni-yeni ətirləri əldən buraxmamaq üçün nəfəsini qısılı saxlamadı. İlk dəfəydi ki, nəfəsini sərbəst alıb-verirdi və bu zaman hər dəqiqəbaşı özünü kökləyib nəsə yeni bir ətir ovlamaq fikrinə düşmürdü. Ona görə ki, indinin özündə də heç nə elə beləcə, sakitcə Qrenuyun böyür-başından dolanıb keçə bilməzdi. Təbiəti elə idi ki, heç həvəsi də olmasaydı, ətrafında baş verən hadisələrə qarşı soyuq təmkinlə yanaşar, heç nəyi əl vurmamış buraxmazdı. Bütün həyatında, hətta rahatlıq, məmənunluq çağları adlandırıla bilən nadir

məqamlarda nəfəsini çəkib saxlamağa üstünlük vermişdi: axı, həyata gəldiyi zaman da rahat nəfəs almamışdı, əksinə ondan dəhşətli qışqırıq qopmuşdu. Ancaq bu narahatlılıqdan başqa – onun bütün təbiətinin mahiyyətini təşkil edən mahiyyəti nəzərə almasaq, – Qrenuy Parisdən uzaqlaşdıqca özünü daha yaxşı hiss edir, daha rahat nəfəs alır, inamlı addımlarla irəliləyir və bəzən qəddini düz tutmağa çalışır, uzaqdan baxanda elə əsl usta şagirdinə oxşayırdı. Onu hər şeydən çox sevindirən insanlardan uzaqlaşması idi. Parisdə insanlar kədərli bir həyat sürür, istəyirsən bunu dünyanın hansı şəhəri ilə müqayisə edirsən et. Burada hər daş, hər künc-bucaq qəribədir ki, insan qoxuyurdu.

Ancaq indi, insan üfunətindən yavaş-yavaş uzaqlaşdıqca Qrenuy başa düşürdü ki, on səkkiz il sərasər bu üfunət onun bağrını çatlatmış, nəfəs almağa qoymamışdı. İndiyə qədər düşünmüştü ki, dünya elə belədir və ondan qaçıb gizlənmək, özünə qapanmaq, rədd olub getmək lazımdır. Ancaq onun xoşlamadığı dünya deyilmiş, insanlarmış. İndi ona elə gəlirdi ki, insanların olmadığı dünya ilə barışmağa dəyər.

Üçüncü gün özünü birdən-birə Orleanda mövcud olan ətirlərin cazibə sahəsində gördü. Yaxınlıqda böyük şəhərin hansısa əlaməti peyda olana qədər Qrenuy havada insan elementinin sıxlığından və qatılışığının iyini duydu və ilkin niyyətini dəyişməyi və Orleanı başqa tərəfdən vurub keçməyi qərarlaşdırıldı. İstəmirdi ki, indicə ruhuna sıgal çəkən azad nəfəs almaqdan belə tez məhrum olsun, insanların ağır üfunət qoxusu içində batmaq üzəyindən deyildi. Beləliklə, Şatonyöf ətrafında Luara tərəf üz qoydu. Sülleyə çatana qədər kolbasanı yeyib qurtardı. Burda bir böyük kolbasa da aldı, çayın mənbəyindən ölkənin içərilərinə doğru üz qoydu.

O, təkcə şəhərlərdən deyil, kəndlərdən də qaçırdı. Bu qədər şəffaf, insanlardan bu qədər uzaq havanı udmaqdan məst olmuşdu. Bir neçə həftədən sonra kənd yollarında arada bir özü kimi səfər edənlərlə rastlaşanda ürəyi qalxırdı, çəmənlikdə ilk otları dəryazlayan kəndlilərin iyinə dözə bilmirdi. Uzaqdan qoyun sürüsü görəndə qorxuya düşür, yolunu tez dəyişirdi ki, onların iyi burnunu deşməsin. Göz gördükcə uzanan sahədə yoluñ ağına düşüb gedirdi, hara getdiyinin fərqində deyildi. Ona görə yox ki, digər şagirdlər və səfillər kimi sənədlərinin yoxlanmasından qorxurdu, – belə olduqda həmin adamları tutub hərbi xidmətə göndərərdilər, – müharibə getdiyindən də xəbəri yox idi, təkcə ona görə ki, insan iyindən xoşu gəlmirdi. Ürəyində yalnız bir şeyi fırladırdı ki, tezliklə Qraseyə çatsın; onun bu planı digər planlar kimi əldə etdiyi azadlığının içində gömüldü, Qrenuy daha heç yerə getmək istəmirdi, sadəcə insanlardan uzaqlaşdıqca uzaqlaşmaq, qaçıqca qaçmaq istəyirdi.

Nəhayət, yalnız gecələr yol getməyə üstünlük verdi. Gündüzlər meşələrdə gizlənir, kolluqlarda yatır, elə yerlərə girirdi ki, heyvanı da qovsaydın başını salmazdı. Günəş batanda yuxudan oyanar, ətrafda nə varsa iyləyər və qoxu hissinə əmin olduqdan, daha

doğrusu, ən sonuncu kəndlinin də tarlanı tərk etməsinə inandıqdan sonra yola düzəldirdi, bu zaman Qrenuy öz gizləndiyi yerdən çıxar, azadlığının içində yaşardı. Görmək üçün ona işiq lazımlı deyildi. Əvvəllər, gündüzlər yol getdiyi zaman gözlərini yumur, havanı iyələyə-iyələyə saatlarla addımlardırı.

Beləcə cənub istiqamətində günlərlə yol getdi. Təqribən cənub istiqamətində, çünki əlində maqnit kompası yox idi, hər şeyi qoxu hissi həll edirdi, bu isə ona etibarlı şəkildə yol getmək imkanı verirdi.

19

Bu yer, yəni insanlardan ən uzaq olan nöqtə Overni mərkəzi massivində, təqribən Klermondan beş günlük piyada yolu məsafəsində iki min metr hündürlükdə Plon-du-Kantalda yerləşirdi.

Vulkan nəhəng konusa bənzəyirdi, bu konus boz qurğuşun rənginə əlindirdi, onun böyük-başında çılpaq dağlar və qayalıqlar var idi. Bəzən bu qayalıqlar axşam şər qarışan vaxtı çürüyən dişə bənzəyirdi. Ən aydın günlərdə bu yerlər elə kədərli və qüssəli görünürdü ki, əyalətin ən kasıb çobanı da qoyun sürünlərini bura gətirməzdı. Gecələr, ayın solğun işığı altında Allahın yaddan çıxardığı bu düzənlik başqa bir məkana dönürdü. Hətta bütün ölkədə axtarışda olan quldur Lebren də burada yox, Svennada gizlənməyə üstünlük vermişdi, burada onu tapmış, şaqqalamışdılar, quldur Lebren Plon-du-Kantalda gizlənsəydi, heç kəs onu tapa bilməzdı. Ancaq burada o, dünyada ən dəhşətli şey olan tənhalıqdan ölürdi.

Bir neçə mil məsafədə ətrafda nə insan, nə də heyvan gözü dəyirdi – yalnız bir neçə gecəquşu var idi. On illər boyu zirvəyə heç kəs qalxmamışdı.

Qrenuy 1756-ci ilin avqust gecələrinin birində həmin zirvəyə qalxdı. Artıq səhər açılmışdı. Başa düşmürdü ki, səfəri burdaca başa çatmışdı. Ona elə gəlirdi ki, daha təmiz havaya çatmaq üçün bu növbəti bir mərhələ idi və vulkan səhrasının havasını burnuna çəkərək ətrafi dinşədi: getməyə yol qalmamışdı.

Hər yerdə, bütün istiqamətlərdə, hara baxsaydın ins-cins görməzdir, ancaq bu tərəflərin hər birinə atacağın addım səni insanlara yaxınlaşdıracaqdır. Kompasın əqrəbləri donub qaldı, öz oxu ətrafında aramsız hərəkət etdi. Daha istiqamət, filan yox idi. Qrenuy məqsədinə çatmışdı. Ancaq elə bu zaman tələyə düşdü.

Günəş çıxanda həminki yerində durmuş, burnunu küləyə söykəmişdi. Əsəbi bir gərinliklə insan təhlükəsinin mövcud olduğu istiqamətləri və ayaq götürüb qaça bildiyi tərəfləri müəyyənləşdirmək istəyirdi. Hər tərəfdən üstünə əllə tutulmayan insan qoxusu

gəlirdi, bu onu cin atına mindirirdi. Burada isə, onun durduğu yerdə heç nə yox idi. Burada yalnız sakitlik hökm sürürdü.

Ətrafda insan qoxusunun olmamasına inanmaq üçün Qrenuya saatlar lazım oldu. Xoşbəxtlik onu birdən yaxaladı. Uzun müddət inamsızlığı məntiqinə, ağlına qarşı döyüşdü. Hətta günəş çıxanda da gözlərini köməyə çağırıldı, diqqətlə üfüqə baxdı, görsün burada insan qoxusu gəlir, yoxsa yox. Ovuclarını qulaqlarına dayadı, dəryazların səsini, itlərin hürüşməsini, yaxud uşaqların ağlamasını eşitmək üçün. Bütün gün ərzində Plon-dü-Kantal zirvəsində oturdu, ən xırda səs-səmiri dinşəyə-dinşəyə. Yalnız günəş qüruba enəndə inamsızlığı yox olub getdi. Doğrudan da, o bu dünyada tək-tənhadır. O, bu dünyada yeganə adamdır.

Elə bil ki, bir neçə gün dənizdə üzmiş, ürək bulanmasına tutulmuş, indi isə hər şeyi özündən uzaqlaşdırıb tənhalıq zirvəsinə yetişməyini bayram edirdi. Sevincdən dəli ola bilərdi. Qışkırdı, xurcununu hara gəldi tulladı, çomağına bir təpik vurdu, ayaqlarını möhkəmcə yerə basıb tullandı, necə gəldi rəqs etdi, var gücü ilə qışkırdı, yumruqlarını sixdı,ayağının altında bütün insanları məhkum etdi, öz qələbəsini bayram etdi. Gecənin son damlaşısı əriyənə qədər gözlərini yummadı.

Növbəti bir neçə günü başını dağda məskən salmaqla qatdı, çünki bilirdi ki, bu gözəl yeri tezliklə tərk etməyəcək. Əvvəlcə o, necə deyərlər, burnunu qabağına qatıb su axtarmağa başladı, suyu gedib-gedib zirvənin altındaki yarganda tapdı, qayanın üstü ilə nazik tül kimi sürüşə-sürüşə gedirdi. Su çox azdı, amma o səbrlə, bir saat ərzində dayanmadan, həm də heç hara tələsməyən bir adam kimi suyu ehtiyatla içir və beləliklə gündəlik maye tələbatını ödəyirdi. Özünə yemək də tapdı, yəni, başlarını qoparıb, özlərini dəri və sümükləri ilə birlikdə bütöv-bütöv udduğu kiçik salamandr və ilanları. O, onları quru şibyə, ot, ya da quşüzümü ilə yeyirdi. Adı insan üçün tamamilə ağlabatmaz olan bu rasion onu zərrə qədər də narahat etmirdi. Son həftələr və ayları o çörək, kolbasa, pendir kimi insan tərəfindən hazırlanan yeməklə qidalanmır, amma acliq hiss edən kimi, əlinə daşdan yumşaq nə düşdü, yeyirdi. O qurman deyildi. Ona ümumiyyətlə, təmiz cisimsiz qoxudan aldığı həzzdən başqa bütün ləzzətlər yad idi. Onun rahatlıq haqqında da heç bir anlayışı yox idi və yataq yerinə quru daş da ona bəs edirdi. Amma o daha yaxşı və əlverişli bir şey tapdı.

Bulağın yaxınlığında o, burula-burula dağın içərinə aparan və otuz metrdən sonra uçqunla bitən təbii dar lağım yolu tapdı. Burda, lağımın qurtaracağı elə darısqal idi ki, Qrenuyun çıyıləri oyuğa güclə yerləşirdi və elə alçaq idi ki, o ancaq əyilib dayana bilərdi. Amma o otura, yumaq kimi yumrulananda isə üstəlik uzana da bilirdi. Bu onun rahatlıq tələbatını tam ödəyirdi. Çünkü, belə yerin çox böyük üstünlükleri var idi: tunelin sonunda hətta gündüz də zülmət gecə idi, burada lal sükut hökm sürür və hava nəm şortəhər sərinlik qoxuyurdu. Qrenuy o dəqiqə hiss etdi ki, bura heç vaxt canlı ayağı dəyməyib. Bu yerə sahib olduqda onu ülvə həyəcana bənzər bir hiss bürüdü. O öz at çulunu mehrab salır kimi səliqə ilə yerə sərib uzandı. O ilahi bir həzz duyurdu. Fransanın ən tənha dağında, əlli metr yerin altında, sanki öz məzarında uzanmışdı. O hələ heç vaxt özünü belə təhlükəsizlikdə hiss etməmişdi – anasının bətnindən başqa. Dışarıda bütün dünya alışib yansayıb belə, onun bundan xəbəri olmayıacaqdı. O bu sonsuz xoşbəxtliyə görə kimə minnətdarlıq edəcəyini bilmirdi.

Bundan sonra, o çölə yalnız bulaqdan su içmək, tezbazar sidik və ifrazatdan azad olmaq və kərtənkələ və ilanları ovlamaq üçün çıxırdı. Gecələr onları tutmaq daha asan idi, çünki onlar daşların altı və ya kiçik yuvalarda gizlənirdilər və o, onları iylərinə görə tapırıdı.

İlk həftələrdə burnu ilə üfüqü gəzmək üçün bir neçə dəfə dağın zirvəsinə qalxırdı. Amma tezliklə bu zərurətdən çox yorucu vərdişə çevrildi, çünki o bir dəfə də olsun təhlükəli bir şey hiss etmədi. Və belə olduqda o öz ekskursiyalarına son qoydu; ancaq sadəcə sağ

qalmaq üçün zəruri olan səfərlərini edib mümkün qədər tez sərdabasına qayıtmaga çalışırdı. Çünkü o elə burada, sərdabada yaşayırıdı. Bu isə o deməkdir ki, o sutkada iyirmi saat daş dəhlizin başında tam qaranlıq və tam sükut içində öz çulunun üstündə oturub dağılmış süxur qalağına söykənir, çıyılınrını birtəhər qayaların arasına salır və öz tənhalığından zövq alındı.

Həyatda tənhalıq axtaran insanlar, tövbə edən günah sahibləri, bəxtsizlər, övliyalar və peyğəmbərlər olur. Onlar səhraya çəkilib ac-yalavac, hava ilə dolanmağa üstünlük verirlər. Bəziləri hətta tənha adalardakı kaha və dərələrdə yaşayır, ya da bir az əzilib-büzülərək ağacdan asılmış və ya dirəklərə bərkidilmiş qəfəslərdə otururlar. Onlar bunu Allaha yaxın olmaq üçün edirlər. Tənhalıq onlara cisimlərini öldürüb tövbə etmək üçün lazımdır. Onlar bunu Allahın qoyduğu yolla getdiklərində əmin olduqları üçün edirlər. Ya da onlar aylar və illər boyu gözləyirlər ki, tənhalıqda onlara ilahi vəhy gələcək və onlar da bunu insanlara çatdıracaqlar.

Qrenuy isə bütün bunlardan çox uzaq idi. Onun Allah haqqında heç anlayışı da yox idi. O tövbə etmir və ilahidən heç bir vəhy gözləmirdi. O insanlardan yalnız öz kefi üçün, ancaq özünə yaxın olmaq üçün uzaqlaşmışdı. O öz şəxsi, heç nəyin mane olmadığı həyatı ilə yaşayır və bunu əla hesab edirdi. O az qala nəfəs almadan, öz ürəyinin döyüntüsünü belə eşitmədən daş sərdabada meyit kimi uzanıb qalır və bu dünyada heç kimin yaşamadığı mənasız və eybəcər bir həyatla yaşayırıdı.

21

Bu eybəcərliklərin baş verdiyi səhnə onun həyata gəldiyi andan rast gəldiyi bütün qoxuları yığıb basdırıldığı daxili imperiyası idı – başqa cür ola da bilməzdi. Fikrini toplamaq üçün əvvəlcə yaddaşında onlardan ən erkənlərini, ən uzaqlarını canlandırmağa çalışırdı: madam Qayarın yataq otağından gələn xoşagəlməz ağır buğlar, onun əllərinin qurumuş dərisindən gələn üfunət, pater Terryenin sirkə kimi turş nəfəsi, dayə Büssinin əsəbi isti ana təri, Günahsızlar qəbiristanlığından gələn üfunətli meyit iyi, öz anasının məhvədici qoxusu. Və o nifrət və kindən nəşələnir və ehtiras dolu vahimədən tükləri biz-biz dururdu.

Məsələn, o öz iy duyğusunda yaz çöllərinin ətrili nəfəsini, fistiq ağacının yaşıl yarpaqlarında oynayan iliq may küləyini; duzlanmış badam kimi ağız büzən dəniz brizini canlandırırırdı.

O, axşama yaxın qalxırdı – axşama yaxın deyəndə, əslində, əlbəttə ki, nə axşam, nə səhər, nə günorta, nə zülmət, nə də işiq, nə yaz çölləri, nə də ki, yaşıl fistiq yarpaqları var idi. Ümumiyyətlə, Qrenuyun daxili universumunda heç nə yox idi, təkcə əşyaların qoxularından

başqa (Ona görə də bu universum haqqında yeganə uyğun və həm də yeganə mümkün façon de parler² - onun haqqında landşaft kimi danışmaqdır, çünki bizim dilimiz burnun qəbul etdiyi aləmi təsvir etmək üçün yaramır). Beləliklə, Qrenuyun qəlbində axşam düşür, cənubda, günorta donuqluğu yavaş-yavaş landşaftın üstündən düşüb, dayanmış həyatın yenidən başladığı siyestanın sona çatmasını xatırladan vəziyyət və an yaranırdı. Qəzəbdən od tutub yanan isti – zərif ətirlərin düşməni – kənara çekilir, iyrənc iblis yiğini məhv olur. Daxili döyüşlərin baş verdiyi hamar və yumşaq meydanlar ağır oyanış sükutuna qərq olur və sahiblərinin hökmünü gözləyirdi. Və deyildiyi kimi, Qrenuy qalxır və yuxunu üstündən silkələyib atırdı. O, böyük daxili Qrenuy qalxır, nəhənglər kimi dəbdəbə və təmtaraqla ucalırdı, o valehedici idi, - heyf ki, bunu heç kim görmürdü! – və qürur və iftixarla öz mülklərini nəzərdən keçirirdi.

Bəli! Bu onun səltənəti idi! Qrenuyun tayı-bərabəri olmayan imperiyası! Onun, misilsiz Qrenuyun yaratdığı və fəth etdiyi, onun şıltığı ilə dağıdılıb viran edilmiş və yenidən qurulmuş, sonsuzluğadək genişləndirilmiş və hər cür qəsddən odlu qılıncla müdafiə olunmuş bir imperiya. Burada onun, böyük, əzəmətli, misilsiz Qrenuyun iradəsindən başqa heç nəyin əhəmiyyəti yox idi. Və keçmişin iyrənc üfunəti məhv olunub, külü göyə sovrulandan sonra o istəyirdi ki, onun imperiyası xoş ətir saçın. Və o şumlanmış xam yerdə amiranə addımlayır və ən müxtəlif ətirlər əkirdi, hardasa – bədxərcliklə, hardasa – xəsisliklə, sonsuz geniş tarlalarda və kiçicik gizli ləklərdə, toxumları ovuc-ovuc səpərək, ya da gizli yerlərdə tək-tək basdıraraq. Böyük Qrenuy, hiddətli bağban öz imperiyasının ən ucqar əyalətlərinə yol tapırdı və tezliklə onun ətir toxumu səpmədiyi heç bir bucaq qalmadı.

Və o görəndə ki, bu yaxşıdır və bütün ölkə onun ilahi Qrenuy toxumuna bürünüb, Böyük Qrenuy onun üstünə yüngül və fasiləsiz etil spirti yağışı yağıdırır və toxumlar böyüyərək onun könlünü oxşayırırdı. Tarlalarda cüçətilər təmtəraqla sünbüllənir və xəlvət bağçalarda saplaqlar şirələnirdi. Qönçələr çıçəkləri qabığından çölə buraxmağa tələsərək az qala partlayırdılar. Onda Böyük Qrenuy yağışa kəsməyi əmr edirdi. Və yağış kəsirdi. Qrenuya ölkəyə öz təbəssüm günəşini göndərir və bunun cavabında milyonlarla gözəl çıçək bircə anda açılaraq qiymətli ətirlərlə dolu saysız-hesabsız ətir şüşələrindən toxunmuş rəngarəng xalı kimi imperianın bu başından o başınadək döşənirdi. Və Böyük Qrenuy görürdü ki, bu yaxşıdır, olduqca, olduqca yaxşıdır. Və o ölkəyə öz nəfəs küləyini göndərirdi. Və bu nəvazış altında çıçəklər ətir saçır və saysız-hesabsız ətirlərini bir, bütün rənglərə çalan, amma eyni zamanda daim dəyişən, Onun, Böyük, Təkrarsız, Əzəmətli Qrenuyun şərəfinə qaldırılan yeganə universal ətirdə birləşdirirdilər və o, qızıl ətir buludundan olan taxt-tacında oturaraq yenidən bu gözəl rayihəni canına çəkirdi və bu qurbanın ətri onun

² Данышыг тярзи (фр)

üçün xoş idi. Və O yenidən və yenidən öz əsərinə xeyir-dua vermək üçün yüksəkliklərdən enir, onun yaratdığı əsər isə onu şadyanalıqla, fərəhlə, yeni ətir partlayışları ilə salamlayırıdı. Bu arada axşam düşür, ətirlər gecənin göyümtül qaranlığı ilə daha fantastik rəmzlərdə birləşərək daha da coşurdular. Ətirlərin brilyant qoxulu nəhəng atəşfəşanlıqla müşayiət olunan əsl bal gecəsi başlayırdı.

Amma Böyük Qrenuy bir az yorğun idi, o əsnəyir və deyirdi:

- Budur, Mən böyük bir iş gördüm və Mən çox raziyam. Amma hər bir mükəmməl şey kimi, o da darıxdırmağa başlayır. Mən çəkilib getmək və özümə daha bir sevinc bəxş edib bu zəhmət dolu günü bitirmək istəyirəm.

Böyük Qrenuy belə deyirdi və sadə, ətirli xalq aşağıda şənlənərək rəqs edərkən, o qızıl buluddan düşərək geniş qanadları ilə könül ölkəsinin gecəsi üzərində yüngülçə süzərək evə – öz qəlbinə üz tuturdu.

22

Ah, özünə qayıtmaq necə də xoşdur! İkili mənsəb – İntiqamçı və aləmlərin Yaradıcısı olmaq çox yorucudur və sonra saatlarla öz yaratdıqlarının coşqusuna davam gətirmək bir az çətindir. İlahi yaratma və təmsil etmə vəzifələrindən əldən düşən Böyük Qrenuy ev intizarında idi.

Onun ürəyi daş səhrada al-qırmızı bir qəsr idi. Onu qum təpələri gizlədir, bataqlıq vahələri və yeddi daş divar əhatə edirdi. Ora yalnız hava ilə getmək olardı. Burada minlərlə anbarlar, minlərlə zirzəmilər və minlərlə dəbdəbəli salonlar, o cümlədən, içində bir sadə al-qırmızı taxt olanı var idi ki, burada Qrenuy, artıq Böyük Qrenuy yox, adı bir insan olan Qrenuy və ya sadəcə əziz Jan-Batist gündəlik işdən sonra dincəlməyi sevirdi.

Qəsrin anbarlarında isə hündür, başı tavana çatan qəfəsələr var idi və onların içində Qrenuyun həyatı boyu yiğdiyi bütün qoxular, milyonlarla qoxu düzülmüşdü. Qəsrin zirzəmilərində onun həyatı boyu rast gəldiyi ən yaxşı ətirlərlə dolu çəlləklər yiğilmişdi. Onlar hazır olanadək dəm aldıqdan sonra butulkalara tökür və yaranma il və aylarına görə kilometrlər boyu sərin rütubətli keçidlərə düzürdü və onlar o qədər çox idi ki, hər bir şüşədən dadmaq üçün bir ömür çatmadı.

Və bizim sevimli Jan-Batist nəhayət ki, chez soi¹ qaydib, lap isteyirsinizsə, axır ki, uzunboğaz çəkmələrini çıxarıb, - al-qırmızı salondakı rahat taxtında uzananda əlini əlinə vurub, görünməyən, sezilməyən, eşidilməyən və ilk növbədə əllə tutula bilməyən, yəni, tam xəyalı olan qulluqçularını çağırır və onları nəhəng qoxu kitabxanasından bu və ya digər

¹ Юз əvinə (фр)

cildi gətirmək üçün anbara göndərir və ona içki gətirmək üçün zirzəmiyə düşmələrini əmr edirdi. Və xəyalı qulluqçular əmrləri yerinə yetirməyə tələsir və Qrenuyun mədəsi üzüçü intizardan qıç olaraq çıxılırdı. Birdən-birə o piştaxta arxasında durub, hansı səbəbdənsə sifariş etdiyi arağı ona verməkdən imtina edəcəklərindən qorxan əyyaşın keçirdiyi hissələri keçirirdi. Birdən zirzəmi və anbarlar boşalmış oldu? Birdən çəlləklərdəki şərab xarab oldu? Nə üçün onu gözlədirlər? Nə üçün gəlmirlər? İçki ona indi, dərhal, lap elə bu dəqiqə lazımdır, susuzluqdan məhv olur, bu dəqiqə ohardansa, nəyin bahasına olursa-olsun tapmasa, yerindəcə ölücək.

Sən nə danışırsan, Jan-Batist! Sakit ol, əzizim! Axı onlar gələcəklər, onlar sənin bu qədər arzu etdiyin şeyi gətirəcəklər. Budur onlar, qulluqçular görünməz məcməyidə qoxu kitabını gətirərək ildirim kimi uçurlar. Ağ əlcəkli görünməz əllər qiymətli butulkaları yaxına gətirir, ehmalca onları məcməyidən götürür; qulluqçular baş əyir və yox olurlar.

Və tənha qalaraq, - nəhayət ki, yenidən tənha! – Jan-Batist həsrətində olduğu qoxuları götürür, birinci şüşəni açır, qədəhini ağıznacan doldurur, dodaqlarına yaxınlaşdırıb içir. Bir nəfəsə sərin qoxu qədəhini boşaldır və bu çox gözəldir!

Bu o qədər yaxşıdır ki, xoşbəxtlikdən bizim əziz Jan-Batistin gözləri yaşıla dolur və o özünə bu ətirdən – 1752-ci ilin Kral körpüsündə ala-toranda, qərbdən dənizin qoxusu, meşənin qoxusu və bir qədər də sahilə bağlanmış qayıqların qatranlı qoxusunu özündə birləşdirən sərin külək əsərkən yaz nəfəsinin tutduğu ətirdən bir qədəh də sözür. Bu Qrimaldan icazə almadan Parisdə veyllənməklə keçirdiyi ilk, sona çatmaqda olan gecənin ətri idi. Bu onun azadlıqda qarşılılığı ilk sübh çağının, başlamaqda olan günün ətri idi. O hansısa başqa həyatın müjdəsi idi. O səhərin ətri Qrenuy üçün umid ətri idi. O bu ətri qayğı ilə qoruyub saxlayırdı. Və hər gün ondan bir qədər dadırıdı.

İkinci qədəhdən sonra bütün əsəbilik və qətiyyətsizlik, bütün şübhələr yox olur və onu möhtəşəm sükut bürüyürdü. O, divanın yumşaq döşəkcəsinə söykənir, kitabı açır və öz uşaqlığının qoxuları, məktəb qoxuları, şəhərin küçə və dalanlarından gələn qoxuları, insan qoxuları haqqında oxumağa başlayırdı. Və onun bədənidən xoş qorxu titrəmə kimi keçirdi, çünki burada o bütün mənfur, məhv olunmuş qoxuları tilsimləyirdi. Qrenuy iyərənc qoxular kitabı nifrət və maraqla oxuyurdu və nifrət marağa güc gələndə, o sadəcə kitabı qatlayıb kənara qoyur və başqasını götürürdü.

Əlinə keçəndə fasıləsiz olaraq nəcib ətirlərdən içirdi. Ümid ətri olan şüşədən sonra o, 1744-cü ilin madam Qayarın evinin qarşısındaki odunların isti qoxusu ilə dolu butulkasını açırdı. Sonra isə ətirlə və 1753-cü ilin yayında Sən-Jermen-de-Predəki parkın kənarından toplanmış çiçəklərin qamaşdırıcı ağırlığı ilə dolu axşam ətri olan mehtərədən içirdi.

İndi o artıq bütünlükə ətirlə dolmuşdu. Onun bədəninin ağırlığı döşəkcələri əzir, ruhu isə sehirli dumanla örtülürdü. Buna baxmayaraq, bununla onun ziyafəti hələ bitmirdi. Düzdür, onun gözləri artıq hərfləri görmürdü, kitab çoxdan sürüşüb əlindən düşmüşdü, amma daha bir, sonuncu, ən gözəl qabı boşalmamış gecəni bitirmək istəmirdi: bu Mare küçəsindən olan qızın ətri idi...

O bu şüşəni ehtiramla içir və bunun üçün öz taxtında bardaş qurub dikəlirdi, baxmayaraq ki, bu çətin idi, çünki hər bir hərəkətdən al-qırmızı salon yırgalanır və başına fırlanırdı. Nümunəvi şagird kimi, dizlərini bir-birinə sıxıb və pəncələrini yanaşı, sol əlini sağ ayağının üstünə qoyub, - balaca Qrenuy qəlbindəki zirzəmilərdə olan ən qiymətli ətri bax belə içirdi, qədəh qədəh dalınca və getdikcə daha da kədərlənirdi. O bilirdi ki, həddindən artıq çox içib. O bilirdi ki, bu qədər ləzzətə dözə bilməyəcək. Amma buna baxmayaraq, dibinəcən içirdi, qədəhi son ümid kimi başına çəkirdi. O qaranlıq keçidlə küçədən həyətə gedirdi. İşığa doğru. İşığın altında isə qız oturub gavalı kəsirdi. Arabir raketlərin və fişənglərin şaqquiltisi eşidilirdi...

O qədəhi kənarə qoyub içkinin dadı ağızından tam getməyənədək bir neçə dəqiqə həssaslıq və məstlikdən donmuş kimi oturub qalırdı. O tərpənmədən düz qabağa baxırdı. Onun beyni birdən-birə butulkalar kimi bomboş olurdu. Onda o al-qırmızı taxtın üstündə böyrü üstə uzanıb o dəqiqə keyləşdirici yuxuya gedirdi.

Eyni vaxtda zahiri Qrenuy da öz çulunun üstündə yatırıldı. Və onun da yuxusu daxili Qrenuyun yuxusu kimi hədsiz dərin idi, çünki birinin herkulessayağı qəhrəmanlıqları və qüvvəsinə sərf etməsi digərini də az yormurdu – axı, hər halda, onlar eyni adam idilər.

Düzdür, o oyananda yeddi divarla qorunan al-qırmızı qəsrin al-qırmızı salonunda və hətta öz qəlbinin yaz çöllərində deyil, sadəcə tunelin sonundakı daş sığınacaqda, zülmət qaranlıqda bərk döşəmənin üstündə oyanırdı. Və acliq və susuzluqdan onun ürəyi bulanır, özünü eyş-işrətdə keçirdiyi gecədən sonra üzütmə və süstlükdən əziyyət çəkən içki düşkünü kimi hiss edirdi. Əlləri və ayaqları üstə öz lağımından sürüşüb çıxırıdı.

Bayırda sutkanın hansısa vaxtı, gecənin əvvəli ya da sonu idi, amma hətta gecə yarısı da ulduzların işığı onun gözlərini qamaşdırırdı. Hava sanki tozlu, acı, ciyərləri yandıran, landşaft isə bərk idi, o daşlara ilişirdi. Və hətta ən zərif qoxular belə onun dünya-aləmdən yadırğamış burnuna əzab verir və sancırdılar. Qrenuy, bu gənə öz qınından çıxıb çılpaq halda dənizlə səyahət edən xərçəng kimi həssas olmuşdu.

O bulağa gedir, suyu qayadan yalayırdı – bir saat, iki saat, bu zülm idi, vaxt, onun real dünyada keçirdiyi vaxt bitmək bilmirdi. O daşların üstündən bir çəngə mamır qoparıb boğazında qala-qala ağızına dürtürdü, daşların üstündə çöməlib qarnını boşaldır və eyni zamanda yeyirdi – hər şey çox tez, bir göz qırpmında edilməli idi, - və başının üstünü

qırğılar almış kiçik yumşaqbədənli heyvan kimi var gücü ilə öz mağarası, tunelin başına, çulunun yanına qaçırdı. Burada o nəhayət özünü təhlükəsiz hiss edirdi.

O kürəyini çıraq qalağına söykəyib ayaqlarını uzadıb gözləyirdi. İndi o öz bədənini, bərk silkələdikdə dağıla biləcək qab kimi sakitləşdirməli, tam sakitləşdirməli idi. Getdikcə nəfəsini ram edə bildi. Həyacanlanmış ürək düz vurmağa başladı, daxilindəki firtına yavaş-yavaş yatırdı. Və birdən tənhalıq sakit dənizin qara səthi kimi qəlbini bürüyürdü. Gözlərini qapadı. Onun «məninin» qara qapısı açılır və o, içəri daxil olurdu. Qrenuy qəlbinin teatrında növbəti tamaşa başlayırdı.

23

Beləcə günlər günləri, həftələr həftələri, aylar ayları əvəzləyirdi. Beləliklə, düz yeddi il keçdi.

Bu arada isə dünyada müharibə hökm süründü. Sileziya və Saksoniyada, Hannovar və Belçikada, Bogemiya və Pomeraniyada döyüşlər gedirdi. Kralın əsgərləri hələ yolda ikən yatalaqdan ölməsələr, Gessen və Vestfaliyada, Balear adaları, Hindistan, Missisipi və Kanadada həlak olurdular. Milyonlarla insana müharibə həyatı, Fransa kralına – onun müstəmləkə torpaqları, müharibədə iştirak edən bütün ölkələrə isə elə böyük pullar bahasına başa gəldi, onlar nəhayət canlarını dişlərinə tutub ona son qoymaq qərarına gəldilər.

Bir dəfə, söz vaxtına çəkər, qışda Qrenuy özü də hiss etmədən az qala donacaqdı. Beş gün al-qırmızı salonda uzanıb qalıb, lağımda ayılanda soyuqdan hərəkət edə bilmirdi. O həmən gözlərini yumdu ki, yuxuda ölsün. Amma bu vaxt havalar mülayimləşib onun donunu açıb xilas etdi.

Bir dəfə o qədər qar yağdı ki, onun yol açıb şibyələrə gedib çatmağa gücü çatmadı. Onda donmuş yarasalarla qidalanırdı.

Bir dəfə isə mağaranın ağzında ölü quzğun tapıb yedi. Bu yeddi il ərzində onu kənar aləmə bağlayan yeganə hadisələr idi. Ümumiyyətlə isə o yalnız öz qalasında, öz qəlbinin mütləq səltənətində yaşayırırdı. Və əgər onu dağdan qovub kənar aləmə atan bədbəxt hadisə baş verməsəydi, ömrünün sonunadək orada qalardı (axı o heç nədən korluq çəkmirdi).

24

Bu bədbəxt hadisə nə zəlzələ, nə meşə yanğını, nə dağ uçqunu, nə də lağımın çəkməsi idi. Bu ümumiyyətlə zahiri deyil, daxili bədbəxt hadisə idi, çünki Qrenuyun önem verdiyi qaçmaq yolunu kəsirdi. Bu yuxuda baş verdi. Daha dəqiq desək, xəyallarda. Ən düzü isə, xəyallarda, yuxuda, qəlbində, onun təxəyyülündə.

Al-qırmızı salondakı taxtda uzanıb yatmışdı. Ətrafi boş şüşələrlə dolu idi. O olduqca çox, axırda isə kürənsaç qızın ətrindən düz iki butulka içmişdi. Yəqin bu həddindən artıq çox idi, çünki ölüm kimi dərin olmasına baxmayaraq, onun yuxusuna bu dəfə xəyalı röya ləpələri yol tapmışdı. Bu ləpələrdə hansıa qoxunun qırıqları aydın sezilirdi. Əvvəlcə onlar Qrenuyun burnunun önündən nazik tel kimi ötüb keçir, sonra isə daha da sıxlışır, buluda çevrilirdilər. Və ona elə gəlirdi ki, o çürümüş iyi verən bataqlığın yanında durub və bu bataqlıqdan duman qalxır. Duman yavaş-yavaş daha da yuxarı qalxırıdı, tezliklə o, Qrenuyu tam bürüdü, onun iliyinədək işlədi və dumanlı üfunətin içində bir damcı da təmiz hava qalmadı. Əgər boğulmaq istəmirdi, bu dumandan udmalı idi. Bu duman isə deyildiyi kimi qoxu idi. Və Qrenuy həttə bu qoxunun kimə məxsus olduğunu da bilirdi. Bu duman onun öz qoxusu idi – bax belə.

Dəhşətli isə o idi ki, Qrenuy bu qoxunun özünün olduğunu bilə-bilə ona dözə bilmirdi. Qışkıraq onun qəlbindən qoparaq al-qırmızı salonun divarlarını sindirdi, qəsrin divarlarını dağıdı, o dərələrin, bataqlıqların və səhraların üstündən uçaraq, od yağan tufan kimi onun qəlbinin gecə landşaftının üzərindən keçdi, o onun boğazından çıxaraq, Sen-Flur yaylasına yayılaraq sürətlə lağımin döngələri ilə bayıra, dünyaya atıldı – sanki dağ özü qışkırdı. Yuxudan ayılıb o onu boğan dözülməz üfunəti qovmaq istəyirmiş kimi əl-qol atmağa başladı. O olmazın dərəcədə qorxmuşdu, onun bütün bədəni dəhşətli qorxudan əsirdi. Onun qışkırtısı bu üfunəti dağıtmayı özü öz boğazında qalıb boğulacaqdı – dəhşətli ölümdür. Bunu xatırlayanda onun əti ürpəşirdi. Və o oturub vahimədən titrəyər və öz qorxmuş, dolaşiq fikirlərini qaydaya salmağa çalışarkən bir şeyi dəqiq başa düşdü: o ən azı ikinci dəfə belə qorxunc yuxunu görməmək üçün öz həyatını dəyişəcək. İkinci dəfə o buna tab gətirə bilməz.

O çulu ciyninə atıb çölə çıxdı. İndi orda səhər idi, fevralın sonunun bitməkdə olan səhəri. Günəş parlayırdı. Torpaq nəm daş, mamır və su iyi verirdi. Külək artıq anemonların zərif ətrini gətirirdi. O günün altında qızışmaq və təmiz hava udmaq üçün mağaranın girişində yerə oturdu. O hələ də qaçıığı üfunəti xatırlayanda və kürəyinə yayılan ləzzətli istidən titrəyirdi. Hər halda, yaxşı ki, bu dünya hələ var, ən azı qaçmaq üçün. Tuneldən çıxıb heç bir dünya görməmək hədsiz dəhşətli olardı! Nə işləq, nə qoxu – ancaq bu dəhşətli üfunət, daxildə, ətrafda, hər yerdə...

Şok getdikcə keçirdi. Qorxu məngənəsi yavaş-yavaş açılırdı və Qrenuy özünü daha inamlı hiss etdi. Günortaya yaxın o yenidən soyuqqanlı oldu. O sol əlinin şəhadət və orta barmaqlarının arxa tərəfini burnuna yaxınlaşdırıb, barmaqlarının arasından nəfəs alaraq, yaz havasının rütubətli, anemonlarla qarışiq ətrini udurdu. Barmaqlarından heç bir iy gəlmirdi. Ovucunu çevirib içini iyladı. Əlinin istisini hiss etdi, amma iy sezmədi. Onda o

köynəyinin cır-cındırı çevrilmiş qolunu çırmalayıb burnunu dirsəyinin büküşünə yaxınlaşdırıldı. Bilirdi ki, bu o yerdir ki, insanlar özləri kimi qoxuyurlar. Amma o heç bir iy hiss etmədi. Nə qoltuğunun altından, nə ayaqlarından və mümkün qədər yaxın əyildiyi cinsiyyət orqanından hansısa bir qoxunun gəldiyini hiss etmədi. Bu qeyri-adi idi! O, bir neçə mildən başqa insanın qoxusuna görə tanıya bilən Qrenuy bir ovucluq məsafədən öz cinsiyyət orqanının iyini hiss edə bilmirdi! Buna baxmayaraq, o vahiməyə düşmədi, amma soyuq başla fikirləşib öz-özünə dedi:

- İş məndən heç bir iy gəlməməsində deyil, axı hər şeyin öz qoxusu var. İş yəqin ondadır ki, mən öz iyimi hiss etmirəm, çünki dünyaya göz açdığını andan hər gün mən özümü iyləmişəm və buna görə də mənim burnum öz iyimi qəbul etmir. Əgər mən öz iyimi, ya da heç olmasa onun bir hissəsinə özümdən ayırib, bir az yadırğayıb və bir müddətdən sonra ona qayıda bilsəydim, onda öz iyimi və deməli özümü hiss edə bilərdim.

O, çulu və paltarlarını və ya paltarlarından nə qalmışdısa, onu, bu cır-cındırı, əski-üşkünü əynindən çıxartdı. O bunları əynindən yeddi il idi ki, çıxarmırdı. Onlar, başdan-ayağa onun iyini özlərinə çəkməli idilər. O onları mağaranın qabağında necə gəldi yerə atıb çıxıb getdi. Və budur, yeddi ildən sonra yenidən dağın başına qalxdı. Orada gəldiyi gün durduğu yerdə dayanıb, burnunu qərbə tərəf tutdu və küləyin onun çilpaq bədəninə dəyməsinə imkan verdi. Havasını o qədər dəyişmək, qərb küləyi, yəni dənizin və rütubətli çöllərin qoxusunu o qədər canına çəkmək istəyirdi ki, bu külək onun bədəninin qoxusunu üstələsin, o, Qrenuy və onun paltarları arasında qoxu üçün tələ yaransın, onda o necə qoxuduğunu aydın hiss edə bilərdi. Və öz iyinin burnuna mümkün qədər az düşməsi üçün irəli əyildi, var gücü ilə burnunu küləyə qarşı, əllərini isə geriyə uzatdı. O suya tullanmağa hazırlaşan üzgüçüyə bənzəyirdi.

Baxmayaraq ki, günəş hələ çox az isidirdi, bir neçə saat ara vermədən bu olduqca gülməli vəziyyətdə qaldıqdan sonra onun işiq üzünə həsrət qalmış, soxulcan kimi ağappaq dərisi lanqust dərisi kimi qırmızımtıl oldu. Axşama yaxın yenidən mağaraya tərəf düşdü. Artıq uzaqdan öz pal-paltarını gördü. Bir neçə metr qalmış burnunu tutdu və yalnız paltarlarına lap yaxınlaşdıqdan sonra buraxdı. Baldının yanında öyrəndiyi kimi prob götürmək istədi: havanı içiñə çəkib kiçik təkanlarla buraxmağa başladı. Qoxunu tutmaq üçün hər iki əli ilə paltarların üstündə zinqirova bənzər bir şey düzəldib burnunu, dil kimi onun içiñə saldı. Öz paltarlarından şəxsi qoxusunu almaq üçün əlindən gələni etdi. Amma onlardan heç bir iy gəlmirdi. Onlardan minlərlə başqa iylər gəlirdi. Daş, qum, mamır, qatran, qırğı qanı, hətta uzun illər bundan qabaq Sülli yaxınlığında aldığı kolbasanın iyi belə aydın hiss olunurdu. Paltarlar son yeddi-səkkiz ilin iy gündəliyi idi. Və təkcə onun öz iyi, bu paltarları həmişə, əynindən çıxarmadan geyən şəxsin iyi bu geyimdən gəlmirdi.

Və onda bir balaca qorxdı. Günəş batdı. Qaranlıq dibində yeddi il zülmətdə yaşadığı lağımın girəcəyində cir-çilpaq dayanmışdı. Soyuq külək əsirdi və o donmuşdu, amma donmağını hiss etmirdi, çünki onun daxilində eks soyuq, daha dəqiq desək, qorxu var idi. Bu onun yuxuda hiss etdiyi, istənilən yolla üstündən silinib atılmalıdır və qaçılmalıdır olan iyrənc qorxu, öz iyindən boğulmaq qorxusu deyildi. Onun indi hiss etdiyi özü haqqında heç bir şey öyrənə bilməmək qorxusu idi. O həmin qorxunun əksi idi. Ondan qaçmaq mümkün deyildi, ona doğru getmək lazım idi. Hətta bu kəşf dəhşətli olsa belə, mütləq onun qoxusunun olub olmadığını öyrənmək, dəqiq öyrənmək lazım idi. Həm də bu dəqiqə. Elə indi.

Lağima qayıtdı. Artıq bir neçə metrdən sonra onu zülmət qaranlıq əhatə etdi, amma olduğu yeri ən parlaq işıqdakı kimi müəyyən edirdi. O ən azı min dəfə bu yolu keçmişdi, hər bir addım, hər bir döngə ona tanış idi, hər bir stalaktiti, hər xırda çıxıntını hiss edirdi. Yolu tapmaq çətin deyildi. Çətin dəniz kimi getdikcə daha iri dalğalarla onun üstünə gələn klaustrofobik yuxu haqqında xatırərlə mübarizə aparmaq idi. Amma geri çekilmirdi. Yəni, o bilməmək qorxusu ilə bilmək qorxusuna qarşı mübarizə aparırdı və qalib gəlirdi, çünki seçiminin olmadığını bilirdi. Lağımın çıraq qalağı yüksələn yerinə çatanda, hər iki qorxu onu buraxdı. Hiss etdi ki, sakitdir, ağlı aydınır, burnu isə neşər kimi itidir. Sallağı oturub əlləri ilə gözlərini örtdu və iyləməyə başladı. Bu yerdə, bu dünyadan uzaq daş qəbirdə yeddi il uzanıb qalıb. Əgər dünyanın hansısa bir yerində onun iyi olmalı idisə, o yer bura idi. Yavaş-yavaş nəfəs alındı. Diqqətlə yoxlayırdı. On beş dəqiqə sallağı oturub qaldı. Yaddaşı heç vaxt onu aldatmırı və yeddi il əvvəl bu yerdən hansı iynə gəldiyi dəqiq yadında idi: bu daş və rütubətli şortəhər sərinlik qoxusu idi və bu təmizlik bura heç bir canının ayağının dəymədiyindən xəbər verirdi... Burdan indi də eynilə həmin iyə gəlirdi.

O tamamilə sakit, ancaq yavaş-yavaş başını yelləyərək bir qədər də oturdu. Sonra dönüb əvvəlcə əyilərək, lağımın hündürlüyü imkan verəndə isə dikəlib çıxışa tərəf – təmiz havaya çıxdı.

Lağimdən çıxbı cir-cindirini geydi (başmaqları hələ bir neçə il bundan qabaq çürümüşdü), xurcunu ciyinənə atdı və həmin gecə Plon-dü-Kantalı tərk edib cənuba getdi.

Görünüşü çox dəhşətli idi. Saçları dizinədək, yağlı saqqalı isə göbəyinədək uzanmışdı. Dırnaqları quş caynağına bənzəyirdi, əl və ayaqlarının cir-cindirin örtmədiyi hissələrində dəri çəngə-çəngə soyulmuşdu.

Onun qarşısına çıxan ilk adamlar – Pyerfor şəhəri yaxınlığında çöldə işləyən kəndlilər – onu görən kimi qışqıraşaraq qaçmağa başladılar. Şəhərin özündə sensasiyaya

səbəb oldu. Yüzlərlə insan ona tamaşa etmək üçün yığılırdı. Bəziləri onun qaçaq olduğunu düşünürdülər. Başqaları deyirdi ki, bu əsl insan deyil, o insanla ayının qarışığı, hansısa məşə yırtıcısıdır. Bir keçmiş dənizçi bildirdi ki, bu okeanın o tayında olan Kayennadan gəlmış vəhşi hinduya oxşayır. Onu merin yanına gətirdilər. Burada o, toplaşanların heyrətinə səbəb olsa da, öz savadını göstərib, ağzını açdı və kifayət qədər qarışq və yönəmsiz ifadələrlə – axı bu onun yeddi illik fasılədən sonra dediyi ilk sözlər idi, - amma tam aydın şəkildə danışdı ki, o səyahət edən usta köməkçisidir, ona qudlular hücum edib, mağaraya aparıb və yeddi il orada əsir saxlayıblar. Bu vaxt ərzində o nə gün işığı, nə insan üzü görüb, görünməz əlin qaranlığı salladığı zənbildən yeyib və nəhayət, onu oğurlayan və xilas edənlər haqqında heç nə öyrənə bilmədən nərdivan vasitəsilə azad olunub. Bu əhvalatı ona görə uydurmuşdu ki, bu ona həqiqətdən daha inandırıcı görünürdü və əhvalat doğrudan da daha inandırıcı idi, çünki belə quldur hücumları Overni, Langedok dağları və ya Sevennada tez-tez baş verirdi. Hər halda, mer sadəlövhəklə bu hadisəni protokola saldı və onun haqqında şəhərin len sahibi və parlamentin Tuluzadakı üzvü markiz de la Tayad-Espinasa məruzə etdi.

Bu markiz artıq qırx il idi ki, saray həyatına marağını itirmiş, Versalı tərk edib öz mülklərinə çəkilmiş və ömrünün qalan hissəsini elmə həsr etmişdi. Torpaq sahibliyi və kənd təsərrüfatı məhsullarına bütün vergiləri ləğv etmək, həmçinin daha çox yoxsullara zərbə vurub və bununla da, onları öz iqtisadi fəallıqlarını daha ciddi inkişaf etdirməyə məcbur edəcək əks proporsional gəlir vergisi tətbiq etmək təkliflərini irəli sürən dinamik milli iqtisadiyyat haqqında böyük əsər onun qələminə məxsus idi. Öz broşurasının uğurundan ilhamlanıb on beş yaşıdan on yaşınadək oğlan və qızların tərbiyəsi haqqında traktat yazdı, sonra isə eksperimental kənd təsərrüfatı ilə maraqlanmağa başladı və buğa spemasının müxtəlif ot növlərinə köçürülməsi yolu ilə süd almaq üçün heyvan-bitki cütləşdirmə məhsulu, südverən çıçəyə bənzər bir şey almağa cəhd göstərdi. Əvvəlcə ot südündən Lionda Elmlər akademiyasının «dadına görə keçi pendirinə bənzəyən, amma bir az acı» kimi təyin etdiyi pendir hazırlamağa imkan vermiş bəzi uğurlar əldə etdi. Amma çöllərə hektolitlərlə tökülen buğa spemasına sərf olunan böyük xərclər üzündən təcrübələrini dayandırmalı oldu. Buna baxmayaraq, aqrar-bioloji problemlərlə məşğul olması onda təkcə torpağa deyil, ümumiyyətlə yerə və onun biosferaya münasibətinə maraq yaratdı.

Südverən çiçək yetişdirilməsi ilə bağlı təcrübələri bitirməmiş qarşısialınmaz həvəslə torpağa yaxınlıqla həyatılık arasındakı asılılıqlar haqqında böyük əsər yazmağa başladı. Onun tezisində deyilirdi ki, həyat yalnız yerdən müəyyən uzaqlıqda inkişaf edə bilər, çünki yer özü daima fluidum letale adlanan dağidıcı bir qaz buraxır ki, o da həyati qüvvələri boğur və gec-tez onları tamamilə iflic vəziyyətinə salır. Ona görə də, bütün canlı varlıqlar

böyümə yolu ilə yerdən uzaqlaşmağa çalışır, yəni onun içində batmır, əksinə boy atıb ondan aralanırlar; elə eyni səbəbdən onlar özlərinin ən qiymətli hissələrini yuxarıya doğru istiqamətləndirirlər: buğda – sünbülünü, çiçək – qönçəsini, insan – başını; və buna görə də, qocalıq onların qəddini əyib yenidən torpağa tərəf əyəndə, onlar mütləq letal kazın təsiri altına düşür ki, sonunda dağılma prosesi sayəsində özləri də öldükdən sonra bu qaza çevrilirlər. Markiz de la Tayad-Espinass Pyerfordda həyatının yeddi ilini mağarada, tamamilə dağıdıcı element – torpağın əhatəsində keçirmiş fərdin peydə olduğunu eşidib bərk sevindi və Qrenuyun dərhal onun yanına, laboratoriyaya gətirilməsini əmr etdi və burada diqqətlə müayinə etdi. O aşkar etdi ki, həyatilik nəzəriyyəsi əyani surətdə təsdiq olunur. Fluidum letale Qrenuya o qədər təsir göstərib ki, onun iyirmi beş yəli bədəni qocalara xas dağılma əlamətlərini bürüzə verir. Yalnız Qrenuyun əsirlikdə olarkən – Tayad-Espinass belə izah edirdi, – yerdən uzaq bitkilər, ehtimala görə çörək və meyvələrlə qidalanması onun tələf olmasının qarşısını alıb. Markiz hesab edirdi ki, indi Qrenuyun səhhətinin əvvəlki vəziyyətini yalnız Tayad-Espinasın kəşf etdiyi vital havanın ventilyasiya aparatının köməyi ilə flüidin radikal çıxarılması yolu ilə bərpa etmək olar. Belə aparat onun Monpelyedəki şəhər qəsrinin anbarında durub və əgər Qrenuy özünü nümayiş obyekti kimi markizin sərəncamına verərsə, markiz nəinki onu yer qazı ilə çarəsi olmayan zəhərlənmədən xilas edər, həm də xeyli məbləğdə pulla da mükafatlandırır...

İki saatdan sonra onlar karetdə oturmuşdular. O öz tapıntısına elə sevinirdi, onu savadlı kütləyə təqdim etməyə elə tələsirdi ki, o zaman yolların bərbad halda olmasına baxmayaraq, Monpelyeyədək olan 64 mili cəmi iki günə qət etdirər, çünki qoca yaşına baxmayaraq, markiz faytonçu və atları şəxsən qamçılamaq imkanını əldən vermir, cillə və resorlar tez-tez sıradan çıxanda isə özü şəxsən onların təmirində iştirak edirdi. Amma Qrenuya bir dəfə də olsun karetin qozlaşından enməyə imkan vermədilər. O, öz cir-cindir paltarlarında, tamamilə nəm torpaq və gil hopmuş çulunu başına çəkib faytonçunun yanında oturmali idi. Səyahət zamanı onu çiy meyvə köküylə yedirdirdilər. Markiz bununla yer flüidi ilə zəhərlənməni daha bir müddətə ideal vəziyyətdə konservləşdirmək istəyirdi.

Monpelyeyə çatanda Qrenuyu dərhal öz sarayının zirzəmisinə yerləşdirməyi əmr etdi və tibb fakültəsinin, Botanika cəmiyyəti, Kənd təsərrüfatı məktəbi, Kimya-fizika birliliyinin, Mason təşkilatının və şəhərdə olan onlarla digər elmi cəmiyyətlərin üzvlərinə dəvətnamə göndərdi.

Və bir neçə gündən sonra – dağlardakı sığınacağını tərk etdikdən düz bir həftə keçmişdi, - Qrenuy Monpelye universitetinin akt zalında taxta səkidə, ilin sensasiyası kimi təqdim olunduğu çoxsaylı kütlə qarşısında durmalı oldu.

Öz məruzəsində Tayad-Espinass onu letal torpaq flüidi nəzəriyyəsinin düzgünlüğünün canlı sübutu kimi xarakterizə etdi. Metodik olaraq cır-cındırı Qrenyun əynindən çıxararaq, markız çüründüçü qazın nümayiş olunan subyektin bədəninə təsirinin necə dəhşətli effekt verməsini izah edirdi: qazın vurduğu zədələrdən qalan yara və çapıqlara diqqət yetirin; bax burda, sinəsində isə böyük al-qırmızı qaz karsinoması var; dəri bütünlükə çatlaq-çatlaqdır; həmçinin skeletin donqar və birləşmiş ayaq barmaqları şəklində açıq-aydın flüidal əyilməsi də göz qabağındadır. Daxili orqanlar: dalaq, qara ciyər, ağ ciyərlər, öd kisəsi və həzm yol - ağır zədələnib ki, bunu da ifrazat nümunələrinin analizi əsaslı sürətdə sübut edir; nümunələr nümayiş olunan subyektlə yanaşı taxta səkinin üstündəki ləyəndə toplanıb və istəyən hər kəs onlara baxa bilər. Buradan belə nəticə çıxır ki, həyatı qüvvələrin yeddi illik fluidum letale Taillade zəhərlənməsinin səbəb olduğu iflic o dərəcədə inkişaf edib ki, xarici görünüşü artıq indi seziləcək degenerasiya əlamətləri bürüzə verən subyekt həyatdan çox ölümə doğru yönəlmış məxluq kimi müəyyən oluna bilər. Buna baxmayaraq, məruzəçi ventilasiya terapiyasının vital pəhrizlə əlaqədə tətbiqi vasitəsilə səkkiz gün ərzində tam sağalma əlamətlərinin əldə olunmasına çalışacaq. İştirak edənlər verilmiş proqnozun uğuruna əmin olmaq və torpaq flüidi nəzəriyyəsinin doğruluğunu şübhəsiz sübutunu almaq üçün bir həftədən sonra bura dəvət olunurlar.

26

Məruzə böyük müvəffəqiyyət qazandı. Elmli kütlə məruzəçini gurultulu alqışlarla müükafatlandırdı, sonra isə təntənə ilə Qrenyun durduğu taxta səkinin yanından keçdi. Onun hədsiz baxımsız vəziyyəti, çapıqlar və sınıqların izləri elə dəhşətli təəssürat yaradırdı ki, hamı onu sağ ikən çürümüş və məhvə məhkum olunmuş hesab edirdi, amma o özünü tam sağlam və güclü hiss edirdi. Elmili cənablardan bəziləri başı çıxan kimi onu taqqıldadaraq müayinə edir, ölçür, ağızına baxır, göz qapaqlarını qaldırırlar. Digərləri onunla danışaraq mağaradakı həyatı və indiki əhvalı ilə maraqlanırdılar. Amma o, makrizdən aldığı təlimata ciddi əməl edərək, suallara yalnız boğuş xırıltı ilə cavab verir və bu zaman hər iki əli ilə acizanə surətdə boğazını göstərərək, flüidum letale Taillade artıq onun qırtığını bərk zədələdiyinə işarə edirdi.

Nümayiş sona çatdıqdan sonra, Tayad-Espinass yenə də onu yiğisdirib evinə, öz sarayının anbarına göndərdi. Orada tibb fakültəsinin bir neçə say-seçmə həkimlərinin iştirakı ilə onu vital hava dəyişmə aparatına - yəni bir-birinə sıx keçirilmiş şam ağacı lövhələrindən ibarət kiçik anbara yerləşdirdi. Damındakı çox hündür sorucu boru vasitəsilə anbara letal qazdan təmizlənmiş hava daxil olur, işlənmiş hava isə döşəmədəki dəri ventil

vasitəsilə çıxırdı. Bütün bu qurğu gecə-gündüz boruya birləşdirilmiş ventilyatorların fasiləsiz hərəkətdə olmasına nəzarət edən xidmətçilər dəstəsi tərəfindən işə salınırdı. Beləliklə, Qrenuy daim təmiz hava axını ilə əhatə olunur, divarda hava buraxmaq üçün açılmış ikitaylı qapı vasitəsilə isə ona hər saatdan bir torpaqdan aralıda olan məhsullardan hazırlanmış pəhəriz yeməkləri: göyərçin bulyonu, torağay paşteti, vəhşi ördəklərdən raqu, ağaclarla bitən meyvələrdən hazırlanmış mürəbbə, bugdanın xüsusi hündür növlərindən çörək, pireney şərabı, dağ keçisi südü və sarayın çardağında saxlanmış toyuqların çalınmış yumurtasından krem verirdilər.

Bu müalicəvi dezinfeksiya və revitalizasiya kursu beş gün davam etdi. Bundan sonra markız ventilyatorları saxlamağı əmr etdi və Qrenuyu vanna otağına keçirdi ki, burada onu bir neçə saat isti yağış suyundan ibarət vannalarda isladıb və nəhayət And dağlarındakı Potosi şəhərindən gətirilmiş qoz yağı qarışığı olan sabunla başdan ayağadək yudular. Onun əl və ayaq dırnaqlarını tutdular, dolomit əhəngindən ibarət zərif tozla dişlərini təmizlədilər, üzünü qırxbı, saçlarını kəsib daradılar, burub pudraladılar. Dərzi, çəkməçi dəvət etdilər və Qrenuy əyninə tikilmiş ağ jabolu və manjetlərində ağ büzmə haşiyəsi olan köynək, ipək corablar, kamzol, şalvar, mavi rəngli məxmər jilet və qara dəridən toqqalı qəşəng ayaqqabı aldı ki, onların sağ tayı onun şikəst ayağını bacarıqla gizlətdi. Markız öz əlləri ilə Qrenuyun çopur üzünü ağ talkla kirşanladı, dodaq və yanaqlarına karmin (**al-qırmızı boyaq**) vurdu və yandırılmış cökə kömüründən olan yumşaq karandaşla qaşlarına əməlli-başlı nəcib forma verdi. Sonra o, ona öz şəxsi sadə bənövşə iyi verən ətrindən vurdu, bir neçə addım çəkilib baxdı və öz heyranlığını ifadə etmək üçün uzun müddət söz tapa bilmədi.

- Cənab, - nəhayət sözə başladı, - mən özüm özümə heyranam. Dahiliyim mənim özümü də sarsıtdı. Əlbəttə ki, mən öz flüidal nəzəriyyəmin düzgünlüğünə heç vaxt şübhə etməmişəm, bu mümkün deyil; amma onun praktik terapiyada belə yaxşı təsdiq olunması məni heyrətə gətirir. Siz vəhşi heyvan idiniz, mənsə sizdən insan düzəldim. Bu əsl ilahi yaradıcılıqdır. Elə isə icazə verin mütəəssir olum! Bax o aynaya yaxınlaşın və özünüzə baxın! Siz həyatınızda ilk dəfə insan olduğunuzu biləcəksiniz, xüsusi və ya müstəsna, ya da görkəmli olmasa da, tam normal insan. Yaxınlaşın aynaya, cənab! Özünüzə baxıb mənim yaratdığım mözücədən heyrətlənin!

Həyatında ilk dəfə Qrenuya «cənab» deyə müraciət etdilər. Aynaya yaxınlaşıb baxmağa başladı. İndiyədək heç vaxt güzgündə özünə baxmamışdı. O güzgündə gözəl mavi geyimi, ağ köynəkli və ipək corablı bir cənab gördü və tamamilə instinkтив olaraq belə bəzəkli bəylərin qarşısında olduğu kimi yerədək təzim etdi. Amma geyimli-geçimli cənab da əyildi və Qrenuy yenidən dikələndə geyimli-geçimli cənab da eynilə hərəkət etdi və sonra hər ikisi yerlərində donub, gözlərini bir-birinə dikdilər.

Qrenuyu hamından çox onun belə inanılmaz normal görünməsi faktı sarsıtdı. Markiz haqlı idi: alçaq boylu, bir qədər əyri-böyük, heç nə ifadə etməyən üzü, - sözün qısası, o minlərlə digər insanlar kimi görünürdü. Əgər indi küçə ilə getsəydi, heç kəs onun arxasında dönüb baxmayacaqdı. Heç o özü də yolda onun indi göründüyü kimi görünən bir adama rast gəlsəydi, ona fikir verməzdi. Əlbəttə ki, əgər bu qarşidan gələn adamdan aynadakı cənab və aynanın qabağında dayanmış özü kimi bənövşədən başqa heç bir qoxu gəlmədiyini hiss etməsəydi.

Amma cəmi on gün bundan əvvəl kəndlilər onu görəndə qışqırışib qaçırdılar. O zaman özünü elə indiki kimi, indi isə gözlərini yumub, elə o zamankı kimi hiss edirdi. Bədənini əhatə edən havanı ciyərlərinə çəkdi və pis ətrin, məxmərin və ayaqqabılının yeni dərisinin iyini hiss etdi; o ipəyi, kirşanı, çəkilmiş pomada, Potosidən gətirilmiş sabunun zəif ətrini iyladı. Və birdən anladı ki, onu normal insana çevirən nə göyərçin bulyonu, nə də ventilyasiya ilə çıxarılan hoqqa deyil, məhz bu dəbli geyimlər, saç düzümü və kiçik kosmetika hiylələridir.

Gözlərini qırpıb açdı və gördü ki, aynadakı cənab da sanki onu o qədər də iyrənc hesab etmədiyinə işarə edirmiş kimi, ona göz vurdu və onun karminlə rənglənmiş dodaqlarından yüngül təbəssüm qaçıdı. Və Qrenuy da aynadakı cənabın, insan kimi geyinmiş, maskalanmış, qoxusuz figurun onun xoşuna gəldiyini hiss etdi; hər halda ona elə gəldi ki, maska mükəmməl hala gətirilərsə, o ətraf aləmə onun, Qrenuyun heç vaxt cürət etməyəcəyi təsiri göstərə bilər. O figura başı ilə işarə etdi və onun başını tərpətməklə ona cavab verərək, gizlincə burun deşiklərini şışirdiyini gördü...

Növbəti gün – markiz ona ən vacib pozalar, hərəkətlər və rəqs palarını öyrədirdi – Qrenuy guya ki, təngnəfəslək tutmasından tamamilə zəifləyib divana yıxılaraq, başgicəllənmə səhnəsi oynadı.

Markiz özündən çıxmışdı. O, qulluqçuların üstünə bağıraraq, dərhal yelpik və daşına bilən ventilyatorları gətirməyi tələb etdi və qulluqçular əmri yerinə yetirməyə cummamış, markiz Qrenuyun yanında dizi üstə çökərək, onu bənövşə ətri verən əl yaylığı ilə yelləməyə və yenidən qalxmasını, heç olmasa indi ölməməyi, əgər mümkünürsə, birisi günədək gözləməsini xahiş etməyə, az qala yalvarmağa başladı, əks halda letal flüid nəzəriyyəsinin gələcəyi ciddi təhlükə altına düşəcəkdi.

Qrenuy qırılır və burulur, öskürür, inildəyir, hər iki əli ilə yaylığı özündən uzaqlaşdırır və nəhayət olduqca dramatik bir şəkildə divanda aşaraq, otağın ən uzaq küncünə sıxlır.

Və Tayad-Espinas təkcə yaylığı deyil, həm də eynilə bənövşə ətri verən kamzolu da pəncərədən çölə atdıqdan sonra, Qrenuy öz tutmasını səngiməsinə imkan verdi və daha sakit səslə danışdı ki, o, ətriyatçı kimi, onun sənəti ilə məşğul olan insanlara xas olan həssas iybilməyə malikdir və həmişə, xüsusilə də sağalarkən, bəzi ətirlərə olduqca kəskin reaksiya verir. Məhz xoş qoxulu çicək olan bənövşənin ətrinin onun üçün düzülməz olmasını isə markizin ətrinin tərkibində yüksək faizdə bənövşə kökünün olması ilə izah edə bilər, o isə öz yeraltı mənşəyinə görə Qrenuy kimi letal flüidə məruz qalmış bir ferdə zərərli təsir göstərir. Elə dünən, ilk dəfə ətri ona vuranda, o tamamilə bihuş oldu, bu gün isə kökün qoxusunu ikinci dəfə duyanda o özünü elə hiss etdi ki, sanki onu itələyib geriyə, yeddi il keçirdiyi dəhşətli boğanaq torpaq quyuya saldılar. Yəqin, onun təbiəti zoraklığa qarşı qiyam edib, o bunu başqa cür ifadə edə bilmir, çünki markizin məharəti ona flüiddən təmizlənmiş havada həyat bəxş edib, o bir daha mənfur flüidin təsirinə düşməkdənsə, elə yerindəcə olər. İndi də kökdən düzəldilmiş ətir yadına düşəndə onun bütün içi sıxlır. Amma o tamamilə əmindir ki, markiz bənövşə ətrinin tam yox olması üçün ona öz ətrini hazırlamağa icazə versə, onun qüvvələri dərhal özünə qayıdar. Onun təsəvvürünə hava kimi yüngül, yerdən uzaq inqridiyentlərdən – badam və portağal suyu, evkalipt, şam iynələrinin yağı və sərv yağından ibarət ətir gəlir. Paltarına cəmi bir neçə zərrə, boynuna və yanaqlarına cəmi bir neçə damcı vursa, o həmişəlik indicə düşdüyü şiddetli tutmadan sığortalanmış olacaq...

Bizim rahat oxunmaq üçün vasitəli nitqlə verdiklərimiz əslində coxsayılı xırıltı, hiçqırtı və boğulma tutmaları ilə qırılan, titrəmə, əllərini yelləmə və ifadəli göz süzdürmələri ilə müşayiət olunan yarımsaatlıq pəltək çərəncilik idi. Markiz bərk sarsılmışdı. Onu iztirab simptomlarından çox himayəsinə götürdüyü adamın ağıllı dəlilləri inandırdı. Əlbəttə ki, bu bənövşədən düzəldilmiş ətir idi! Yerə dəhşətli dərəcədə yaxın, hətta yeraltı məhsul! Cox güman ki, o uzun illər ərzində istifadə etdiyindən, artıq ona yoluxmuşdu. Onun heç ağlınada gəlmirdi ki, bu ətir onu günbəgün ölümə yaxıqlaşdırırırdı. Həm podaqra, həm peysərinin keyiməsi, həm cinsiyyət orqanının süstlüyü, həm babasil, həm qulağındakı küy, həm də çürük diş, şübhəsiz ki, ümunətli bənövşə kökündən zəhərlənmənin nəticəsidir. Bu ağılsız insancıgaz, otağın küncünə qıslırmış bu miskin isə ona həqiqəti açır. Markiz çox mütəssir oldu. O yaxınlaşıb onu qaldırmaq və öz *** sinəsinə sıxmaq istədi. Amma hələ də bənövşə iyi verməsindən ehtiyatlandı və ona görə də bir daha qulluqçularını səsləyib, evdən bütün bənövşəli ətirləri çıxartmayı, sarayın havasını dəyişməyi, öz paltarlarını isə vital hava

aparatında dezinfeksiya etməyi və Qrenuyu xərəkdə şəhərin ən yaxşı ətriyyatçısının yanına aparmağı əmr etdi. Qrenuy da tutma səhnəsini oynamaqla elə buna nail olmaq istəyirdi.

Monpelyedə ətir istehsalının qədim ənənələri var idi və son zamanlar rəqib şəhər olan Qrasla müqayisədə bir qədər zəifləməsinə baxmayaraq, şəhərdə hələ də bir neçə yaxşı usta – ətriyyatçı və əlcəkçi yaşayırıdı. Onlardan ən hörmətlisi, Runel adlı birisi, sabun, sürtmə yağlar və ətirlərlə təchiz etdiyi markiz de la Tayad-Espinasın ailəsi ilə işgüzar əlaqələrini nəzərə alıb müstəsna addıma – öz atelyesini bir saatlığa xərəkdə gətirilmiş qəribə parisli usta köməkçisinə verməyə razı oldu. Bu sonuncu heç bir izahat dinləmədən, nəyin harda olduğunu bilmək istəməyib dedi ki, özü baş çıxarar və nəyin harda olduğunu tapar və emalatxanaya girib qapını bağladı və orada tam bir saat keçirdi, bu arada isə Runel markizin işlər müdürü ilə meyxanaya getdi və bir neçə stakan şərab içdikdən sonra, onun bənövşə suyunun niyə görə mövcüd olmaq hüququnu itirməsi haqqında söhbətləri dinləməli oldu.

28

Runelin emalatxanası və dükanı bir zamanlar Baldinin Parisdəki ətirli mallar mağazası kimi yaxşı təchiz olunmamışdı. Bir neçə çiçək yağı, suyu və ədviyyat növü adı ətriyyatçının fantaziyası üçün geniş imkanlar açmırıdı. Amma Qrenuy havanı nəfəsinə çəkən kimi başa düşdü ki, burada olan materiallar onun məqsədi üçün kifayətdir. O elə bir dəyərli ətir yaratmaq fikrində deyildi; bir vaxtlar Baldininin yanındaki kimi bayağılıqdan uzaq və insanların ağlını başından alan məşhur ətirlər də düzəltmək istəmirdi. Hətta markizə vəd etdiyi portağal ağacı çiçəklərindən düzəldiləcək sadə ətir də onun məqsədi deyildi. Narinc, evkalipt və sərv yarpağının işə gedən essensiyaları yalnız onun hazırlamaq istədiyi əsl ətri ört-basdır etməli idilər – bu ətir isə insan qoxusu idi. O əvvəlcə pis surroqat kimi olsa belə özünün malik olmadığı insan iyinə yiylənmək istəyirdi. Əlbəttə ki, ümumi bir insan siması olmadığı kimi, insan iyi də olmur. Hər bir insanın özünəməxsus iyi var, bunu minlərlə fərdi qoxuları bilən və doğulduğu gündən insanları iyinə görə ayıran Qrenuydan yaxşı heç kim bilmirdi. Amma hər halda, ətriyyat nöqteyi-nəzərindən insan iyinin müəyyən bir əsası var idi, həm də kifayət qədər sadə: tərli-yağlı, turşməzə-pendir iyi, ümumiyyətlə bütün insanlara eyni dərəcədə xas olan kifayət qədər xoşagelməz əsas, onun üzərində isə daha zərif fərdi aura buludları yırğalanırdı.

Amma bu aurani, şəxsi iyin olduqca çətin, təkrarolunmaz şifrəsini insanların əksəriyyəti onuz da hiss edə bilmir. İnsanların əksəriyyəti bilmir ki, bu iyə malikdir və üstəlik, bacardıqca onu geyimlərinin, ya da süni qoxuların altında gizlətməyə çalışır. Onlara

yalnız o əsas qoxu, o ilkin və primitiv – insan təri yaxşı tanışdır; onlar yalnız bu iydə yaşayır və özlərini təhlükəsizlikdə hiss edirlər və bu iyrənc ümumi üfunət iyi verən hər bir kəsi onlar özlərinə bənzər kimi qəbul edirlər.

Həmin gün Qrenuy qəribə ətir yaratdı. Dünyada indiyədək bundan qəribəsi yox idi. O özünə sadəcə qoxu deyil, qoxuyan insan qoxusu mənimsədi. Qaranlıq otaqda bu ətri hiss edən hər bir kəs orada ikinci bir adamın olduğunu düşünərdi. Bu ətri özü də insan kimi qoxuyan bir adam vursayıdı, onda o iyinə görə bizə iki adam kimi və ya daha pis, çevrələri dəqiq olmadığı və gölün dibinə düşmüş və suyun üzərindəki ləpələrlə təhrif olunmuş şəkil kimi yayıldığı üçün, daha birmənalı qəbul oluna bilməyən obraz kimi dəhşətli ikili canlı kimi görünərdi.

Onun üçün qənaətbəxş olmasa da, başqalarını aldatmaq üçün kifayət edən bu insan qoxusunun imitasiyası üçün Qrenuy Runelin emalatxanasında olan ən az nəzərə çarpan inqrediyentləri seçdi.

Bir ovuc hələ kifayət qədər təzə pişik nəcisini o həyətə aparan qapının ağızından tapdı. O, ondan yarım qaşıq götürüb bir neçə damcı sirkə və üyüdülmüş duz olan qarışdırıcıya qoydu. Stolun altında o Runelin yeməyindən sonra qalmış dırnaq boyda pendir parçası tapdı. Pendir artıq çox köhnə idi, çürüməyə başlamışdı və kəskin-tünd iyvverirdi. Dükənin arxa hissəsində duran sardina çəlləyinin qapağından o balıq içalatının iyini verən nə isə qaşıybıq yiğdi, onu lax yumurta və qunduz **zolağı**, naşatır, muskat, buynuz yonqarı və yanmış donuz cızdağı ilə qarışdırıldı. Bütün bunlara o kifayət qədər böyük miqdarda sibetin əlavə etdi, bu dəhşətli sousa spirt qatdı, bir qədər saxlayıb ikinci butulkaya süzdü. Qarışığın iyi dəhşətli idi. O çirkab borusu, çürümə, kif iyi verirdi, yelpiyin yellənməsi bu buxara təmiz hava qatanda isə elə təsəvvür yaranırdı ki, isti yay gündən Parisdə, balıq sıraları, Günahsızlar Qəbiristanlığı və ağızınacan dolu evlərin iyələrinin bir-birinə qarışlığı O-Fer və Lanjeri küçələrinin kəsişməsində dayanmışan.

Onsuz da insan qoxusundan çox meyit iyi verən bu qorxunc əsasa Qrenuy cəmi bir qat efir yaqları: istiotlu nanə, lavanda, terpantin, limon, evkalipt ətri qatdı, onları isə ətirşah, qızılıgül, portağal çıçəyi və jasminin zərif çıçək yaqları buketi ilə yumşaldıb, eyni zamanda onun altında gizlətdi. Təkrar spirt və az miqdarda sirkə töküldükdən sonra bütün bu qarışığın yaratdığı iyrənc əsas burun üçün tamamilə hiss edilməz oldu. Təzə inqrediyenqtler gizli üfunəti sezilməz etdi, çıçəklərin ətri iyrənc əsası bəzəyib hətta onu maraqlı etdi və qəribə olsa da kif və çürüntü iyini sezmək olmurdu, o tamamilə hiss olunmurdı. Əksinə, sanki bu ətir fəal, ruhlandırıcı həyat ətri saçırı.

Qrenuy onları iki ətir şüşəsinə töküb ağızlarını tixacla bərk bağladı və ciblərində gizlətdi. Sonra o qarışdırıcını, həvəngdəstələri, qıfları və qaşıqlar su ilə yaxşı-yaxşı yudu,

iylərin bütün izlərini itirmək üçün onları acı badam yağı ilə sildi və ikinci qarışdırıcıni götürdü. Onun içində o tez-bazar efir yağları və çiçək elementlərindən ibarət olan, amma əsasını sehrli qaşıqaşı deyil, tamamilə adı müşk, ənbər, bir qədər sibetin və sidr yağı təşkil edən birinci yə oxşar başqa bir ətir düzəltdi. Əslində o birincidən tam fərqli – daha az sirrli, daha təmiz, daha az təcavüzkar qoxuyurdu, çünki onun tərkibində insan qoxusuna bənzəyən elementlər yox idi. Amma onu adı insan vursayı və bu ətir onun öz şəxsi iyi ilə qarışsaydı, onu Qrenuyun şəxsən özü üçün düzəldiyi ətirdən ayırmaq olmazdı.

Ətir şüşələrini ikinci ətirlə doldurub o tam soyundu və öz paltarlarına həmin birinci ətirdən səpdi. Sonra ətirdən qoltuqlarının altına, ayaq barmaqlarının arasına, qosığına və qulaqlarının arxasına vurdu; boyun və saçlarına çəkdi, geyindi və emalatxanani tərk etdi.

29

Küçəyə çıxanda birdən qorxdu, çünki bilirdi ki, həyatında ilk dəfədir insan iyi verir. Özü isə hesab edirdi ki, pis iy, olduqca pis iy verir. Və heç cürə təsəvvür edə bilmirdi ki, başqa insanlar onun qoxusunu pis iy kimi qəbul etmir və ona görə də Runel və markizin majordomunun onu gözlədiyi pivəxanaya girməyə cürət etmədi. O yeni aurani anonim mühitdə yoxlamağı daha az riskli saydı.

Ən dar və qaranlıq dalanlarla dabbaq və boyaqçıların emalatxanaları yerləşən və onların piy iyi sənətləri ilə məşğul olduqları çaya tərəf getdi. Yolda kiminləsə rastlaşanda və ya uşaqların oynadığı, ya da qoca qarıların oturduğu evlərin qapısının yanından keçəndə özünü addımlarını yavaştırmaga və öz qoxusunu özü ilə birlikdə iri qalın bulud kimi aparmağa məcbur edirdi.

Gənclikdən öyrəşmişdi ki, insanlar onun yanından keçəndə ona fikir vermirdilər; nə vaxtsa fikirləşdiyi kimi nifrət etdikləri üçün deyil, sadəcə onun mövcudluğunu görmədikləri üçün. Ətrafında məkan yox idi, digər insanlardan fərqli olaraq, atmosferi titrətmirdi, necə deyərlər, digər insanların üzərinə kölgə salmırıldı. Yalnız qəbul etmə anı yaranır və adətən qarışındakı adam dəhşət içində geri çəkilir, bir neçə saniyə sanki mövcud olmaq hüququ olmayan, şübhəsiz, burada dayansa da, elə bil ki, burda olmayan bir canını görmüş kimi, ona, Qrenuya baxır, sonra isə tez-tələsik uzaqlaşır və o dəqiqə hər şeyi unudurdu...

Amma, indi Monpelyenin dalanlarında yenidən hiss edir və görürdü ki, insanlara təsir edir və bu dəfə yenidən bunu görəndə onu böyük fəxr hissi bürüdü. Quyunun üstündə

əyilmiş bir qadının yanından keçəndə, bu qadının bir anlıq başını qaldırıb ona baxdığını və sonra, açıq-aydın sakitləşib yenidən öz vedrəsi ilə məşğul olmağa başladığını gördü. Arxası ona dayanmış bir kişi geri dönüb uzun müddət maraqla arxasınca baxdı. Rastına çıxan uşaqlar ona yol verirdilər – qorxudan yox, ədəb xatirinə; və hətta onlar qaça-qaça evlərinin qapısından çıxaraq təsadüfən ona toxunanda qorxmurdular, sadəcə yaxınlaşan adama dəyməmək üçün yanından sıvíşib keçirdilər.

Bir neçə belə görüşdən sonra, öz yeni aurasının gücünü dəqiq hiss etdi və daha inamlı və həyasız oldu. O insanlara daha tez yaxınlaşır, onların lap yanından keçməyə çalışır, hətta sol əlini bir az yelləyərək, guya bilmədən yoldan keçənin əlinə toxunurdu. Bir dəfə guya təsadüfən yanından ötüb keçmək istədiyi kişini itəldi. Dayanıb üzr istədi və hələ dünən gözlənilmədən Qrenuya rastlaşanda mat qalacaq bu adam sanki heç nə olmayıbmış kimi onun üzrxahlığını qəbul etdi, hətta bir az gülümsünüb əlinin Qrenuyun ciyninə də vurdu.

Dalanlardan çıxıb Müqəddəs Pyort kilsəsinin karşısındaki meydana gəldi. Kilsə zəngi çalınındı. Portalın hər iki tərəfində adamlar toplaşmışdı. Elə indicə nikah mərasimi sona çatmışdı. Hamı gəlini görmək istəyirdi. Qrenuy ora qaçıb camaata qarışdı. İnsan kütləsinin içində, adamların ən çox olduğu yerə soxulurdu, qoy onlar onun ətrafında sıx dayansınlar, qoy onun şəxsi iyini hiss etsinlər. Və o dünyani başına dar eləyən darisqallığı özündən kənara itələyir, ayaqlarını geniş aralı qoyub, köynəyinin yaxasını açır ki, iy manəsiz bədənindən axıb yayılma bilsin. Və başqalarının heç nə, tamamilə heç nə hiss etmədiyini – onun dövrəsində sıx dayanmış bu kişilər, qadınlar və uşaqların belə tez aldandığını və ondan gələn pişik peyini, pendir və sirkədən başdansovdu düzəldilmiş üfunət iyini özlərinə bənzər birisinin iyi kimi udduqlarını, onu, Qrenuyu, atılmış düdəməni öz aralarına özlərinə tay kimi qəbul etdiklərini görəndə onu hədsiz sevinc hissi bürüdü.

30

Dizlərinin yanında böyüklərin arasında sıxılıb qalmış uşaq, balaca qız gördü. Riyakarcasına qayğı göstərərək, onu qaldırıdı və qucağına götürdü ki, hər şeyi daha yaxşı görsün. Onun anası buna nəinki dözdü, hətta təşəkkür də etdi, uşaq isə sevincindən qııldamağa başladı.

Beləliklə, Qrenuy yanlış paklıq ekstazında yad uşağı sinəsinə sıxaraq, kütlənin içində təqribən on beş dəqiqə dayandı. Və kilsə zənglərinin qulaqbatıran səsi və insanların şadyanalığı ilə müşayiət olunan toy nümayishi yanından ötüb keçərkən və onun başının üstündə pul yağışı cingildəyərkən, Qrenuyun içində başqa şadlıq, onu titrədən və şəhvət tutması kimi bihuş edən qara şadlıq, qəzəbli triumf hisii coşur və onu zəhər və öd kimi

bütün bu insanların üstünə atmamaq və təntənə ilə onların üzünə onlardan qorxmadığını, hətta demək olar ki, nifrət etmədiyini, amma onların özlərinin aldadılmaları və ələ salınmalarına imkan verdikləri üçün, bu iyrənc axmaqlıqlarına görə onlara həqarətlə baxdığını deməmək üçün özünü güclə saxlayırdı, çünki onlar mahiyyətcə heç nə, o isə hər şeydir! Və sanki onları lağa qoyaraq, uşağı özünə bir az da bərk sıxdı, ciyərlərini hava ilə dolduraraq başqaları ilə birlikdə qışkırdı:

- Gəlinə eşq olsun! Yaşasın gəlin! Yaşasın gözəl cütlük!

Təy başa çatdıqdan və kütlə dağlışmağa başladıqdan sonra uşağı anasına verdi və ehtirasdan özünə gəlmək və dincəlmək üçün kilsəyə getdi. Kilsədə hava soyuq burumlarla səcdəgahın hər iki tərəfi ilə iki buxurdandan çıxan və ağır ədylə kimi elə indicə burada oturan insanların daha zəif qoxularını örtən buxurla dolu idi. Qrenuy balkonun altındaki skamyada oturdu.

Birdən onu böyük məmnunluq hissi bürdü. Dağın bətnində öz tənha orgiyaları zamanı hiss etdiyi sərxoş məmnunluq deyil, şəxsi gücünü dərk etməsindən yaranan çox soyuq və ayıq məmnunluq. İndi nəyə qadir olduğunu bilirdi. Öz dühası sayəsində ən dəyərsiz vasitələrin köməyi ilə insan iyinə bənzər ətir yaratdı və dərhal hədəfə elə dəqiq düşdü ki, hətta uşaq da aldandı. İndi o bilirdi ki, bundan daha artığına nail ola bilər. Bilirdi ki, bu qoxunu təkmilləşdirə bilər. O nəinki insan, hətta fövqəlbəşər, mələk ətri yarada bilər, o qədər gözəl və həyatverici bir ətir ki, onu hiss edən hər kəs ovsunlansın və onu, Qrenuyu, bu ətrin daşıyıcısını bütün qəlbi ilə sevsin.

Bəli, o onları özünü sevməyə məcbur edəcək. Onlar bu ətrin təsir sahəsinə düşüb nəinki onu özlərinə tay kimi qəbul etməyə, həm də onu dəlicəsinə, fədakarcasına sevməyə məcbur olacaqlar, onları sevincdən titrəməyə, fərəhdən qışkırmaya, hönkürməyə vadar edəcək; onu, Qrenuyu görən kimi, Tanrıının soyuq buxuru altında olduğu kimi dizləri üstə çökəcəklər! O öz fantaziyalarındakı kimi qüdrətli ətir allahı olmaq istəyirdi, amma indi – həqiqətdə və real insanlar üçün. Və o bilirdi ki, bu öz əlindədir. Çünkü, insanlar gözlərini yumub böyüklüyü, dəhşəti, gözəlliyi görməyə və qulaqlarını bağlayıb insanları və ya sözləri eşitməyə bilərlər. Amma onlar ətirə davam gətirməyə bilməzdilər. Çünkü ətir – nəfəsin qardaşıdır. Ətirlə insanların içini girəcək və onlar yaşamaq istəyirlərsə ondan qoruna bilməyəcəklər. Ətir isə ən dərin yerlərə, bir başa ürəyə yol tapır və orada simpatiya və həqarət, çıxışmə və eşq, sevgi və nifrət haqqında qəti hökm çıxarır. Kim ətrə sahibdirse, insan ürəyinə hökm edə bilər.

Qrenuy skamyada tamamilə sakit oturub gülümşəyirdi. İnsanları özünə tabe etmək qərarını qəbul edərkən, eyforik bir coşgunluq hiss etmirdi. Gözlərində divanə alov yox idi, sıfəti dəli ifadədən əyfilməmişdi. Özündən çıxmamışdı. Elə sakit, elə şən idi ki, özü özündən

ümumiyyətlə bunun onun nəyinə lazım olduğunu soruşurdu. Özünə cavab verdi ki, bunu bütünlüklə qəzəblə dolu olduğu üçün istəyir. Və bu zaman o gülümsəyirdi və çox razı idi. O tam məsum, adı xoşbəxt bir adam kimi görünürdü.

Bir müddət dalğın vəziyyətdə sakit oturub, dərin qullablarla buxurla dolu havanı içində çəkirdi. Və yenidən onun üzündən məgrur bir təbəssüm qaçıdı. Bu Tanrıının necə də aciz ətri var! O necə də gülünc dərəcədə pis qoxuyur. Buxurdanlardan topa-topa qaxan heç əsl buxur da deyil. Bu cökə kömürü, darçın və şora ilə qarışmış pis surroqat idi. Tanrı pis iy verirdi. Tanrı miskin və pis iyi idи. Onu, bu Tanrıını aldadırdılar, ya da o özü Qrenuy kimi yalançı idи, - amma ondan da pis!

31

Markiz de la Tayad-Espinas yeni ətiri çox bəyənmışdı. Hətta onun, letal flüidi kəşf etmiş bir adam üçün, deyirdi, ətir kimi ikinci dərəcəli və uçucu bir substansiyanın fərdin ümumi vəziyyətinə belə güclü təsirini müşahidə etmək çox təəccübüldür: hər şey bu substansiyanın inqrediyentlərinin yerlə nə qədər əlaqədar olması və ya yerdən nə qədər uzaq olmasından asılıdır. Cəmi bir neçə saat əvvəl burada solğun və bayılmağa yaxın bir vəziyyətdə yixilib qalmış Qrenuy onun yanında olan istənilən sağlam adam qədər təravətli və gümrah görünürdü; hətta demək olar ki, onun tzümrəsindən olan insanlara xas bütün çatışmazlıqlarına və savadsızlığına baxmayaraq, onda az qala şəxsi fərdiliyə bənzər bir şey yaranmışdı. Hər halda, o, Tayad-Espinas, çapa hazırlanan «Letal flüid nəzəriyyəsi məsələsinə» adlı traktatının vital diyetetika fəslində mütləq bu hadisəni göstərəcək. Hələlik isə, o özü yeni ətirdən təyinatı üzrə istifadə edəcək.

Qrenuy ona içində adı çiçək ətri olan iki ətir şüşəsi verdi və markiz bu ətirdən vurdu. O, effektdən tam razı idi. Ona elə gəlir ki, o etiraf etdi, bu dəhşətli bənövşə ətri illər boyu öz rurğusun ağırlığı ilə onu sıxırıcı, indi isə onun qanadları çıxıb və dizindəki dəhşətli ağrı kəsib və qulaqlarındakı küy azalıb; ümumiyyətlə o özünü qanadlanmış, gümrah və bir neçə yaş cavan hiss edir. Qrenuya yaxınlaşıb onu qucaqladı, onu öz «flüidal qardaşı» adlandırıb əlavə etdi ki, o heç də sosial deyil, sərf mücərrəd müraciət in conspektu universalitatis fluidi letalis nəzərdə tutur ki, onun qarşısında – və yalnız onun! – bütün insanlar bərabərdir; bundan başqa, - bunu isə o Qrenuydan aralanıb, amma kifayət qədər dostcasına, heç bir nifrət olmadan, az qala özünə bərabər kimi deyirdi, – o bu yaxınlarda fluidum letale mümkün qədər tezliklə fluidum vitale ilə əvəz etmək üçün onun qarşısının alınması məqsədilə təbəqədən kənar təşkilat təsis etməyi planlaşdırır və artıq indi Qrenuya söz verir ki, o bu təşkilatın ilk tərəfdarı olacaq. Sonra isə o çiçək ətrinin resepturasını yazmayı əmr etdi, kağızı cibinə qoydu və Qrenuya əlli luidor bağışladı.

Birinci məruzədən düz bir həftə sonra markiz de la Tayad-Espinas ikinci dəfə himayəsinə götürdüyü şəxsi universitetin akt zalında təqdim etdi. Həddindən artıq çox adam yığışmışdı. Təkcə elmi deyil, həm də ilk növbədə kübar cəmiyyətin qaymaqları, o cümlədən əfsanəvi mağara adamını görmək istəyən çoxlu xanım gəlmişdi. Tayad-Espinasin rəqiblərinin – əsasən «Universitetin botanika bağlarının yoldaşlıq dərnəyinin» nümayəndələri və «Aqrikulturaya yardım birliyinin» üzvlərinin – bütün tərəfdarlarını səfərbər etmələrinə baxmayaraq, tədbir görünməmiş uğur qazandı. Tamaşaçılara Qrenuyun bir həftə əvvəlki vəziyyətini xatırlatmaq üçün Tayad-Espinas əvvəlcə mağara adamının iyrənc dərəcədə baxımsız bir halda təsvir olunmuş şəkillərini zala payladı. Sonra isə o yeni – göy məxmərdən qəşəng pencək və ipək köynək geyinmiş ənlikli, kirşanlı və daranmış Qrenuyu gətirməyi əmr etdi; və artıq onun yeri, yəni düz, xırda addımlarla, ombasını yüngüləcə yırğalayaraq gəlməsi, heç kimin köməyi olmadan taxta səkiyə çıxması, baş əyməsi, gülümşəyərək başını o tərəf bu tərəfə yelləməsi bütün skeptik və tənqidçiləri susmağa məcbur etdi. Hətta universitetin botanika bağlarından olan yoldaşlar da dilxor halda susurdular. Dəyişiklik olduqca aydın görünürdü, burada açıq-aydın baş vermiş möcüzə həddindən artıq heyrətamız idi: əgər bir həftə əvvəl onlar qarşılarda hürkmüş, vəhşiləşmiş dördayaqlı heyvan görmüşdülərsə, indi həmin yerdə əməlli-başlı sivil, yaxşı bədən quruluşlu insan dayanmışdı. Zalda demək olar ki, sitayış əhval-ruhiyyəsi yarandı və Tayad-Espinas məruzə etmək üçün kafedraya qalxanda, tam sükut çökdü. Növbəti dəfə öz kifayət qədər məşhur letal yer flüidi nəzəriyyəsini şərh etdi, sonra isə flüidi nümayiş etdirilən subyektin bədənindən hansı mexaniki və diyetik vasitələrlə çıxardığını və onu vital flüidlə əvəz etdiyini izah etdi və sonda bütün burda oturanları, istər dostları, istərsə də rəqiblərini bu qədər inandırıcı bir sübut qarşısında yeni təlimə müqavimətdən imtina etməyə və onunla, Tayad-Esrinasla birlikdə zərərli flüidlə mübarizəyə qalxmağa və müsbət vital flüidin varlığını tanımağa çağırıldı. Bunu deyərkən əllərini açıb gözlərini göyə dikdi və elm xadimlərinin çoxu onun ardınca bu hərəkəti təkrar etdilər, qadınların isə gözləri yaşıla doldu.

Qrenuy səkinin üstündə durmuşdu və qulaq asmındı. O böyük bir məmnunluqla tamamilə başqa, daha real – öz şəxsi flüidinin təsirini müşahidə edirdi. Akt zalının ölçülərini nəzərə alaraq, çox ətirlənmişdi və səkinin üstünə qalxan kimi onun qoxusunun aurası sürətlə zala yayılmağa başladı. O, ətrin əvvəlcə birinci sıraları tutduğunu, sonra zalın mərkəzinə keçdiyini və nəhayət axırıncı sıralara çatdığını və qalereyaya yayıldığını gördü – həqiqətən də, hətta gözləri ilə gördü! Və onu hiss edən hər bir kəs – sevincindən Qrenuyun ürəyi çırılındı, - göz görə-görə dəyişirdi. Onun ətrinin təsiri altında insanlar özləri də bilmədən, üzlərinin ifadəsini dəyişir, öz davranışlarını, öz hissələrini dəyişirdilər. Əvvəl ona təmkinli təəccübə baxan indi riqqətlə baxırdı, əvvəl tənqidi şəkildə alını qırışdırıb və ağızını

çoxmənalı büzüb hərəkətsiz və düz oturan indi daha sərbəst oturub qabağa əyilmişdi, üzü isə uşaq kimi sadəlövh ifadə almışdı; hətta qorxaq, cəsarətsiz, ən həssas – əvvəl ona dəhşətlə dolu nəzərlərlə, sonra isə lazımı şübhə ilə baxan üzlərdə belə onun qoxusunu hiss edən kimi, mehriban münasibət, hətta simpatiya əlaməti görünürdü.

Məruzə bitəndə bütün yiğincaq gurultulu təntənə ilə yerindən qalxdı.

- Yaşasın vital flüid! Yaşasın Tayad-Espinas! Flüidal nəzəriyyəyə eşq olsun! Rədd olsun ortodoksal təbabət! – Fransanın cənubunda ən böyük universitet şəhəri Monpelyenin elm xadimləri qışqırır və markiz de la Tayad-Espinas həyatının ən vacib anını yaşayırdı.

Səkidən düşüb camaata qarışmış Qrenuy isə başa düşdü ki, bu coşğun alqışlar əslində ona, təkcə ona, Jan-Batist Qrenuya məxsusdur, baxmayaraq ki, zalda şadyanalıq edənlərin heç biri bunu bilmirdi.

32

O hələ bir neçə həftə də Monpelyedə qaldı. Məşhurlaşdı və onu salonlara dəvət edib mağara həyatı və markizin köməyi ilə sağalması haqqında sorğu-suala tuturdular. Təkrar-təkrar onu oğurlamış qudlular, zənbil və nərdivan haqqında hekayəti danışmalı olurdu. Və hər dəfə bu hekayəti daha canlı danışır və yeni təfərrüatlar uydururdu. Beləliklə, o danışmaq bacarığını yenidən inkişaf etdirdi – düzdür, o qədər də yaxşı yox, çünki dili ilə onun bütün ömrü boyu problemi olub, - və ən vacibi, yalan danışmağa öyrəşdi. Əslində, o başa düşdü ki, insanlara nə gəldi danışmaq olar. Bir dəfə inanıb – ona isə qoxusunu udduqları ilk nəfəsdən inanırdılar, - sonra həmişə ona etibar edirdilər. Bundan başqa, o əvvəllər heç vaxt malik olmadığı kübar rəftarında müəyyən əminlik qazandı. Onun donqarı da elə bil yox olmuşdu. Demək olar ki, düppədüz dururdu. Və ona müraciət edəndə daha baş əymir və ona istiqamətlənmiş baxışlara davam gətirərək, dayanmaqdə davam edirdi. Əlbəttə ki, bu vaxt ərzində o nə kübar insan, nə salonların daimi iştirakçısı, nə də cəmiyyətin müstəqil üzvü oldu. Amma qaraqabaq yönəmsizlik onu tərk edib yerini təbii təvazökarlıq və ya ən azı anadangəlmə utancaqlıq kimi izah oluna bilən və bəzi cənab və xanımlarda riqqət hissi yaradan ədaya verdi – o zamanlar «təbii» və bir qədər kobud məlahət kübar dairələrin zəif yeri idi.

Martin əvvəllərində öz şeylərini yiğib səhər tezdən, qapılar açılan kimi, əvvəlcədən köhnə pal-paltar alvercisiindən aldığı nəzərə çarpmayan qəhvəyi pencək geyib və sıfətinin yarısını örtən nimdaş şlyapa qoyub, gilicə çıxıb getdi. Heç kim onu tanımadı, heç kim görmədi, heç kim fikir vermədi, çünki həmin gün o bilərkədən ətir vurmamışdı. Və günortaya yaxın markız axtarışa başlamağı əmr verəndə, gözətçilər and-aman edirdilər ki, onlar şəhərdən çıxan müxtəlif adamlar görsələr də, mütləq nəzərlərinə çarpacaq həmin o

məşhur mağara adamını görməyiblər. Onda markiz şayiə buraxdı ki, Qrenuy Monpelyeni onun razılığı ilə, ailə işləri ilə bağlı Parisə getmək üçün tərk edib. Amma ürəyində bərk qəzəblənmişdi, çünki öz flüidal nəzəriyyəsinə tərəfdaşlar toplamaq üçün Qrenuyla birlikdə krallıq boyu turneyə çıxməq istəyirdi.

Bir azdan sakitləşdi, çünki onun şöhrəti turnesiz də, demək olar ki, özünün heç bir səyi olmadan yayıldı. «Jurnal de qavan» və hətta «Kuryer de l'Erop»da fluidum letale Taillade haqqında uzun məqalələr çıxdı və ölkənin hər yerindən letal zəhərlənmədən əziyyət çəkən xəstələr şəfa tapmaq ümidi ilə onun yanına axışmağa başladılar. 1764-cü ilin yayında Monpelyedə on iki üzvü olan birinci «Vital flüid təşkilatını» yaratdı və Marsel və Lionda filiallar açdı. Sonra öz nəzəriyyəsi üçün bütün sivil dünyani fəth etmək məqsədi ilə Parisə üz tutmaq, amma ondan da qabaq, öz səfərinə təbliğat dəstəyi xatırınə mağara adamının sağalması və digər eksperimentləri kölgədə qoyacaq bir flüidal hünər göstərmək, daha dəqiq desək, dekabrin əvvəllərində Kaniqu zirvəsinə yollanan bir qrup cəsarətli tərəfdarını müşayiət etmək qərarına gəldi. Zirvə Parisin uzunluq dairəsində yerləşir və Pireneyin ən yüksək zirvəsi sayılırdı. Qocalığın bir addımlığında olan bu alim onu 2800 m hündürlükdə zirvəyə aparmağı və üç həftə ərzində əsl, ən təmiz vital havanın təsirinə məruz qoymağı əmr etdi ki, hamiya elan etdiyi kimi, Milad gününə möhkəm iyirmi yaşlı gənc kimi yenidən aşağı düşsün.

Tərəfdarlar Venedən, dəhşətli dağın ətəyindəki son insan məskənidən keçən kimi təslim oldular. Amma markizi heç nə saxlaya bilməzdi. Qılinc kimi kəsən soyuqda paltarlarını soyunub, sevincdən qışqıra-qışqıra tək yuxarı çıxmaga başladı. Onun haqqında son xatirə onun mahnı ilə qar boranında itən, əlləri vəcdə gəlmış şəkildə göyə qalxmış siluetidir.

Milad gecəsi alımlər markiz de la Tayad-Espinasın qayıtmasını əbəs yerə gözləyirdilər. O nə qoca, nə də cavan qayıtdı. Və növbəti ilin yazında ən ürəklilər onu axtarmaq üçün yollanıb Kaniqu pikinin hələ də qarlı zirvəsinə qalxanda heç bir iz – nə geyiminin qırıqları, nə bədəninin parçasını, nə də sür-sümüyüni tapdırılar.

Sözsüz ki, bu onun təliminə zərər vurmadi. Əksinə. Tezliklə söz-söhbət yayıldı ki, dağın lap zirvəsində o daimi vital flüidlə birləşib, özünü onda həll edib və o zamandan görünməz olub, amma həmişə cavan Pireneyin zirvələri üzərində süzür və ora qalxan hər kəs bir il ərzində xəstəlik və qocalmanın nə olduğunu bilməyəcək. XIX əsrin sonuna dək bəzi tibb kafedraları Tayadın flüidal nəzəriyyəsini müdafiə edir, bir çox mistik cəmiyyətlər onu terapeutik olaraq tətbiq edirdilər. İndi də Pireneyin hər iki tərəfindən, daha dəqiq desək, Perpinyan və Fiqerasda, ildə bir dəfə Kaniqu pikinə qaxmaq üçün görüşən cizli Tayad təşkilatları var.

Orada guya ki, gün dönümü münasibəti ilə və ya müqəddəs İoannın şərəfinə böyük tonqal qalayır, amma əslində, bunu öz Ustav Tayad-Espinaslarına və onun böyük flüidinə ilahi ehtiramlarını izhar etmək və daimi həyata çatmaq üçün edirlər.

ÜÇÜNCÜ HİSSƏ

33

Əgər Fransa boyu səyahətin birinci mərhələsinə Qrenuy yeddi il sərf etmişdisə, ikinci mərhələni yeddi gündən də az müddətə başa vurdu. Artıq qələbəlik küçə və şəhərlərdən uzaq qaçmir, dolayı yollarla getmirdi. Onun qoxusu, cibində isə pulu var idi, o özünə inanırdı və tələsirdi.

Monpelyeni tərk etdiyi günün axşamı artıq Eq-Mortun cənub-qərbindəki liman şəhərciyi Qro-dyu-Ruaya gəldi və ordan yelkənli yük gəmisində Marselə yollandı. Marsel limanında dərhal sahil boyu şərqə gedən gəmini axtarıb tapdı. İki gündən sonra Tulonda, daha üç gündən sonra isə Kannda idi. Yolun qalanını isə piyada qət etdi. Ölkənin dərinliyinə, şimala, təpəliklərə aparan cığırla gedirdi.

İki saatdan sonra yaylanın başında durmuşdu, qarşısında isə bir neçə mil boyunca kənarlarını azca ucalan təpələr və sıldırımlı dağ silsilələri təşkil edən, uzaqda görünən mənsəbini isə təzə şumlanmış tarlalar, becərilmiş bağlar və zeytunluqlar örtən nəhəng landşaft piyaləsinə bənzəyən çay hövzəsi uzanırdı. Bu piyalə tamamilə fərqli, gizli atmosferlə dolu idi. Dənizin təpələrin başından görünəcək qədər yaxın olmasına baxmayaraq, burada dənizdən əsər-əlamət, şortəhər-qumlu, açıq heç nə yox idi – ancaq sakit tənhaliq, sanki sahil bir neçə günlük uzaqlıqda yerləşirdi. Şimala doğru başında hələ də qar olan və hələ uzun müddət də olacaq böyük dağ ucalsa da, burada yabanılıq və ya kasıbılıq, soyuq külək hiss olunmurdu. Burada yaz Monpelyedə olduğundan daha irəli getmişdi. Nazik duman tarlaların üstünü şüşə zinqirov kimi örtürdü. Ərik və badam ağacları çıçək açmışdı və iliq havanı nərgiz ətri bürümüşdü.

Bu böyük piyalənin o biri başında, təxminən iki mil aralıda hansısa şəhər uzanır, daha dəqiq desək, dağların sıldırıminə yapışırıdı. Uzaqdan o, bir elə möhtəşəm görünmürdü. Orada böyük, evlərin arasından ucalan kilsə yox idi, sadəcə kilsənin zəng qülləsi qabarındı, peyzajın başının üstünü kəsən qala, nəsə bir cah-calallı bina yox idi. Divarlar heç də alınmaz görünmürdü, orda-burda evlər sanki hamar sərhə can atılmış kimi öz hasarlarından boylanır və bu sakit mənzərəyə bir az dağınıq görünüş verirdi. Sanki bu

şəhər həddindən artıq çox zəbt olunub, yenidən azad olunmuşdu, elə bil ki, o gələcək basqınlara ciddi müqavimət göstərməkdən yorulmuşdu, amma zəif olduğu üçün yox, etinasızlıqdan və ya hətta öz gücünü hiss etdiyindən. O sanki lovğalanmaq istəmirdi. Onun, ayaqları altında gözəl qoxu saçan böyük ətir piyaləsi var idi və deyəsən, bu ona kifayət edirdi.

Bu yaraşıqsız və eyni zamanda qürurlu şəhərciyin adı Qres idi və artıq bir necə onillik idi ki, ətirlə maddələr, ətriyyat malları, əl-üz sabunu və yağların şəksiz ticarət və və istehsal paytaxtı sayılırdı. Cüzeppé Baldini həmişə onun adını xəyal dolu heyranlıqla çəkirdi. Deyirdi ki, bu şəhər ətirlərin Romasıdır, ətriyyatçıların həsrətində olduğu yerdr və burada məktəb keçməyən kəsin ətriyyatçı adlanmağa haqqı yoxdur.

Qrenuy Qres şəhərinə tam aydın nəzərlərlə baxırdı. O ətriyyatın həsrəti çəkilən ölkəsini axtarmırdı və yüksək yamaclara yapışmış yuvanı gördükdə onun ürəyi çırpınmadı. Bura başqa yerlərdən daha yaxşı olduğu üçün, ətirlərin alınmasının bəzi texniki üsullarını öyrənmək üçün gəlmışdı. İndi bu texniki biciliklərə yiyələnmək istəyirdi, çünki öz məqsədləri üçün buna ehtiyac duyurdu. Cibindən xüsusi ətri olan ətir şüşəsini çıxarıb qənaətlə özünə vurdu və yola düşdü. Saat yarımdan sonra, günortaya yaxın artıq Qrasda idi.

Şəhərin yuxarı başında Oz-Er meydanındakı karvansarada nahar etdi. Bütün uzunu boyu meydanı kiçik çay kəsirdi ki, burada dabbaqlar dəriləri sonradan qurutmağa sərmək üçün yuyurdular. Buradan elə dəhşətli pis iy gəlirdi ki, bəzi kirayənişinlərin iştahı qaçırdı. Amma bu Qrenuya aid deyildi. Bu qoxu ona tanış idi. Bütün şəhərlərdə birinci növbədə dabbaqların məhəlləsini axtarıb tapırdı. Sonra, pis iyər mühitində çıxıb şəhərin başqa yerləri haqqında soraqlaşanda, artıq özünü yad kimi hiss etmirdi.

Bütün günü, günortadan axşamadək, şəhəri əldən-ayaqdan saldı. Onlarla mənbə və fəvvərələrdən axan kiçik çirkli çaylarda və çirkab arxlarında quruldayan və döngə-dalanı yuyan və ya lillə dolduran çoxlu suya baxmayaraq, daha doğrusu, onun sayəsində şəhər olduqca çirkli idi. Bəzi məhəllələrdə evlər elə sıx yerləşmişdi ki, keçidlər və pilləkənlər üçün cəmi-cümlətanı bir dirsəklik yer qalırdı və çirkabin içi ilə özünə yol tapıb keçən adamlar qarşında gedəni ötmək istəyəndə bir-birinə sıxlırdılar. Və hətta meydanlar və az sayılı geniş küçələrdə belə karetlər güclə hərəkət edə bilirdilər. Amma, bütün bu çirkaba, bütün tünlüyü və darısqallığa baxmayaraq, şəhər sənətkarlarının işgüzərligindən şişib çatlayırdı. Şəhəri dolaşarkən Qrenuy ən azı yeddi sabun bisirən, on iki ətriyyat və əlcək atelyesi, saysız həddə distillyat, pomada və ədviyyat hazırlayan xırda emalatxana və nəhayət yeddiyə yaxın ətriyyat məmulatları ilə alver edən topdan satış dükanı saydı.

Hər halda, burada ətriyyat maddələrinin satışı ilə məşğul olan əsl iri kontor sahibi olan tacirlər var idi. Adətən, onların evlərindən heç nə bilmək olmurdu. Küçəyə çıxan fasadlar çox sadə görünürdü. Amma fasadların arxasında – anbarlarda və iri zirzəmilərdə: yağla dolu çəlləklər, ətirli lavanda sabunu qalaqları, çiçək cövhərləri, şərablar, spirtlər olan balonlar, iyi dəri rulonları, kisələr, ədviyyat dolu sandıqlar, yeşiklər... Qrenuy onların iyini bütünlüklə ən qalın divarların arxasından belə hiss edirdi, - hətta knyazların da malik olmadığı var-dövlət idi. O daha yaxşı, küçəyə çıxan cansixici ticarət və anbar binalarından içərini iyələyəndə göründü ki, bu balaca burjua evlərinin arxa tərəfində ən zəngin tikililər var idi. Oleandr və palmaların bitdiyi və ləklərlə dövrələnmiş fəvvərələrin səs saldığı kiçik, amma gözəl bağların ətrafında malikanələrin açıq tərəfi cənuba baxan «Π» formasında düzülmüş adam yaşayan fligellər ferləşirdi: yuxarı mərtəbələrdə günəş işığı ilə dolu, divarlarına ştoflu divar kağızı çəkilmiş yataq otaqları, aşağı mərtəbədə ekzotik ağaç növlərindən olan panellər düzülmüş dəbdəbəli qonaq otaqları, bəzən bağa çıxan eyvan formasında tikilmiş yemək otaqları; burada, Baldininin dediyi kimi, doğrudan da, çini boşqabda yemək yeyir, qızıl çəngəl, bıçaq və qaşıqdan istifadə edirdilər. Bu sadə səhnə arxasında yaşayan cənablar qızıl və hakimiyyət, böyük etibarlı zənginliklə qoxuyurdular, onlar bütün bunlarla indiyədək Qrenuyun əyalət boyu səyahəti zamanı buna bənzər iyələdiyi hər şeydən çox qoxuyurdular.

Belə kamuflyajlı saraylardan birinin önündə o xeyli dayandı. Ev şəhəri qərbədən şərqədək bütün uzununa kəsən əsas küçə – Druat küçəsinin başında yerləşirdi. Görünüşünə görə onda qeyri-adi heç nə yox idi, amma ön tərəfdən o qonşu binalardan dəbdəbəli olmasa da, daha geniş və samballı görünürdü. Darvazanın ağızında çəlləklərlə dolu araba dayanmışdı; onu, çəlləkləri ona söykədilmiş geniş lövhə ilə aşağı gillədərək boşaldırdılar. İkinci araba öz növbəsini gözdəyirdi. Əlində kağızlar olan bir adam kontora girdi, sonra isə başqa bir adamlı oradan çıxdı və onlar hər ikisi darvazanın tağında itdilər. Qrenuy küçənin əks tərəfində duraraq bu vurnuxmaya tamaşa edirdi. Orada baş verənlər onu maraqlandırmırıldı. Amma o getmirdi də. Nə isə onu burada saxlayırdı.

O gözlərini yumdu və fikrini binadan gələn iyələrə cəmləşdirdi. Burada şirkə və şərab çəlləklərinin qoxusu, sonra onlarla ağır anbar iyəleri, sonra qızıl tər buxarı kimi divarlardan keçib gələn var-dövlət qoxuları və nəhayət, çox güman ki, evin digər tərəfində yerləşən bağın qoxuları var idi. Bağın zərif qoxularını tutmaq çətin idi, çünki onlar evin damından aşağı, küçəyə ancaq nazik zolaqlarla axıb gəlirdilər. Qrenuy maqnoliya, sünbülcicəyi və rododendronun ətrini hiss etdi... amma, sanki orada yenə nəsə var idi, dəhşətli dərəcədə

gözəl bir ətir. O həyatında heç vaxt – amma yox, cəmisi bir dəfə bu qədər nəfis ətir duymuşdu. Bu onu yaxınlaşmağa məcbur etdi.

O fikirləşdi ki, bəlkə malikanəyə sadəcə darvazanın tağından keçməyə cəhd göstərsin. Amma orada o qdər adam çəlləkləri boşaltmaqla və yoxlamaqla məşğul idi ki, o mütləq diqqəti cəlb edəcəkdi. O evin köndələn tərəfi boyu aparan döngə və ya keçid tapmaq üçün küçə ilə geri qayıtmaq qərarına gəldi. Bir neçə metr gedib o Druat küçəsinin başındakı şəhər darvazalarının yanında dayandı. O onu keçib dərhal sola döndü və şəhər divarları boyu aşağı düşməyə başladı. Bir az da getdikdən sonra o bağın iyini, əvvəlcə zəif, çöllərin havası ilə qarışmış halda, sonra isə daha güclü hiss etdi. Nəhayət o başa düşdü: şəhər divarına yapışan bağ lap yaxında, düz qarşısında idi. Bir qədər geri çəkilib o divarın o tayında bitən ağacların yuxarı budaqlarını görə bilirdi.

O yenidən gözlərini yumdu. Bağın göy qurşağının rəngarəng zolaqları kimi dəqiq və aydın çəkilmiş ətirləri onun üstünə töküldü. Və həmin o əziz, onu özünə cəlb edən ətir də onların arasında idi. Məmnunluqdan Qrenuya istilik gəldi və ləhşətdən soyuq bürüdü. Ələ keçmiş fırıldaqçı kimi qan onun beyninə vurdu və bədəninin ortasına çəkildi, sonra yenidən qalxdı, sonra yenə də çəkildi və o bunun qarşısında aciz idi. Bu qoxu hücumu həddindən artıq gözlənilməz idi. Bir saniyə – bircə nəfəs anı, bütöv bir ömür – ona elə gəldi ki, vaxt ikiqat artdı və ya əksinə, yox oldu, çünki o artıq anlaya bilmirdi ki, indi – indidir və bura – buradır, yoxsa indi – ondadır və bura – oradır, yəni Paris, Mare küçəsi, 1753-cü ilin sentyabri: bağdan axıb gələn ətir onun o zaman öldürüyü kürənsaçlı qızın ətri idi. Bu dünyada həmin bu ətri yenidən taplığından onun gözləri səadət yaşları ilə doldu, - amma bu olmaya da bilərdi – bu fikir onu dəhşətli dərəcədə qorxutdu.

Başı fırlanırdı, bir qədər səndələyirdi, divara söykənib yavaşca çuxura sürüsdü. Orada var gücünü toplayıb ruhunu ram edərək, bu faciəli ətri qısa, daha az riskli qullablarla udmağa başladı. Və gördü ki, divarın o tayindək ətir kürənsaçlı qızın ətrinə olduqca çox oxşasa da, tam eyni deyil. Əlbəttə ki, bu ətir də kürənsaçlı qızdan gəlirdi, buna şübhə ola bilməzdi. Öz iyilmə qabiliyyətinin təxəyyülündə Qrenuy bu qızı şəkildəki kimi göründü. O sakit oturmamışdı, atılıb-düşürdü, isti idi, sonra yenidən soyuyurdu, sanki qoxusunun heç bir əhəmiyyəti olmayan ikinci bir adamlı hansısa bir oyun oynayırdı və bu oyun zamanı tez-tez hərəkət etmək və yerində donub qalmaq lazım idi. Qar kimi ağ dərisi var idi. Gözləri yaşıl idi. Üzü, boynu və sinəsi çillə dolu idi... yəni – bir anlıq Qrenuyun nəfəsi kəsildi; sonra isə burnunu bərk çəkib Mare küçəsindən olan qızın qoxusu haqqında xatırəleri uzaqlaşdırmağa çalışdı, - yəni burdakı qızın həqiqi mənada heç sinəsi də yox idi! Onun sinəsi hələ təzə əmələ gəlirdi. Onun hədsiz zərif və azca xoş ətir verən, çillərlə dolu, bəlkə

cəmi bir neçə gün, bəlkə cəmi bir neçə saat... elə bu dəqiqə qabarmağa başlamış kiçik sinəsi var idi. Bir sözlə, bu qız hələ uşaq idi. Amma necə uşaq!

Qrenuyu tər basdı. Bilirdi ki, uşاقlar o qədər də bərk qoxumurlar – çiçəklərin yaşıl, açılmamış qönçələri kimi. Amma bu, Qrenuydan başqa heç kimin diqqətini cəlb etməmiş, ilk ləçəklərinin ətirli uclarını təzəcə buraxan bu çiçək, divarın o tayindakı hələ açılmamış qönçə artıq indi elə gözəl qouxuyurdu ki, adamın tükləri biz-biz dururdu. Amma o bütün cəlalı ilə açarsa, dünyanın hələ iyələmədiyi bir ətir saçacaq. O artıq indi Mare küçəsindəki həmin qızdan yaxşı qoxuyur, Qrenuy fikirləşdi, onun qədər bərk, onun qədər gözəl olmasa da, daha zərif, daha geniş və eyni zamanda daha təbii idi. İki-üç ilə isə bu qoxu kamilləşib elə bir gücə yetişəcək ki, heç kim – nə bir kişi, nə də qadın – ona tabe olmaya bilməyəcək. Və insanlar bu qızın sehri qarşısında baş əyəcək, iqtidarsız, çarəsiz qalacaq və bunun səbəbini bilməyəcəklər. Onlar o qədər ağılsızdırular, burunlarını yalnız asqırmaq üçün istifadə edə bilir və düşünürler ki, hər şeyi gözləri ilə dərk edə bilərlər, ona görə də deyəcəklər ki, bu qızın gözəlliyi, zərifliyi və məlahətinə heyran olublar. Öz məhdudluqları üzündən onlar onun adı cizgilərini, boy-buxununu, üzünün qüsursuz ovalını tərifləyəcəklər. Deyəcəklər ki, onun gözləri zümrüdə benzəyir, dişləri mirvarini xatırladır, dərisi isə fil sümüyü kimi hamardır, - o qədər axmaq müqayisələr tapacaqlar ki. Və onu Jasəmənlərin Kralıçası elan edəcəklər və kütbeyin bir rəssam onun portretini çəkəcək və hamı deyəcək ki, o Fransanın ən gözəl qadınıdır. Və gənclər gecələr mandolinanın cingiltisi altında onun pəncərəsinin altında oturacaqlar... kök varlı kişilər dizləri üstündə sürünə-sürünenə, yalvararaq onun atasından qızını istəyəcəklər... yaşıdan asılı olmayaraq bütün qadınlar isə onu görəndə köks ötürəcək və heç olmasa bir gün onun kimi cazibədar görünmək arzusu ilə yaşayacaqlar. Və bilməyəcəklər ki, əslində onun xarici görünüşü, guya ki, qüsursuz gözəlliynə deyil, yalnız onun təkrarsız, şahanə ətrinə heyran olublar! Bunu yalnız o, Qrenuy, təkcə o biləcək. Axı o bunu artıq indi də bilirdi.

Ah! O bu ətrə sahib olmaq istəyirdi! O zaman Mare küçəsində olduğu kimi ağılsızcasına yox. O qızın qoxusunu o sadəcə içdi, içiñə töküb, bununla da dağıdı. Yox, divarın o tayindakı qızın ətrinə sözün əsl mənasında sahib olmaq istəyirdi: dəri kimi soyub özünükü etmək. O bunu necə edəcəyini bilmirdi. Öyrənmək üçün ehtiyatda onun iki il vaxtı var idi. Əslində bu nadir çiçəyi qarət edib qoxusunu əlindən almaqdan çətin olmalı deyildi.

Qalxdı. Az qala sitayışla, müqəddəs və ya yatan adami tərk edirmiş kimi əyilib, heç kim görməsin, heç kim eşitməsin, heç kim onun qiymətli tapıntısına fikir ferməsin deyə sakitcə uşaqlaşdı. Beləcə şəhər divarı boyunca qızın gözəl ətri itənədək, şəhərin o biri başına kimi qaçıdı. Onu yenidən Fenean alaqapısından buraxdırılar. Evlərin kölgəsində ayaq saxladı. Döngələrin pis iyi dəmi ona əzm verib, qəlbini bürüyən ehtirası ram etməyə kömək etdi.

Yarım saatdan sonra yenidən tam sakitlik çökdü. Birincisi, o düşündürdü, bir də divarın o tayındakı bağa yaxın getməyəcək. Bunu etmək lazım deyil. Bu onu həddindən artıq həyacanlandırır. Çiçək orada onun iştirakı olmadan da açacaq, onun necə ciçəklənəcəyi isə ona onsuz da məlumdur. Özünə vaxtından əvvəl ətirdən bihuş olmayı rəva bilməyəcək. İşə başlamalıdır. O, biçin vaxtı gələndə tam hazır olmaq üçün öz biliklərini artırmalı və öz sənətkarlıq bacarığını təkmilləşdirməlidir. Ehtiyatda hələ iki ili var idi.

35

Fenean alaqapısı yaxınlığında De-la-Luv küçəsində Qrenuy kiçik ətriyyat emalatxanası tapdı və iş olub olmadığını soruşdu.

Məlum oldu ki, emalatxananın sahibi ətriyyat ustası Onore Arnulfi ötən qış vəfat edib və onun dul qalmış arvadı, otuz yaşlı diribaş qarasaçlı qadın işi təkbaşına usta köməkçisi ilə aparır.

Madam Arnulfi uzun-uzadı pis dövrdən və öz ağır maddi vəziyyətindən gileyəndi, amma bildirdi ki, ikinci usta köməkçisi saxlamağa imkanı olmasa da, buna çox ehtiyacı var, çünki işi başından aşır; bundan başqa o ikinci usta köməkçisini heç cür evinə buraxa bilməz, amma, digər tərəfdən, onun burdan on dəqiqəlik aralıda fransiskan monastırının arxasındaki zeytun bağında kiçik koması var ki, lazımlı gələrsə, çox tələbkar olmayan cavan oğlan orada gecələyə bilər; əlbəttə ki, madam davam edirdi, o vicdanlı sahibədir və öz usta köməkçilərinin sağlamlığına görə məsuliyyət daşımağa hazırlıdır, amma, digər tərəfdən, onları gündə iki dəfə isti yeməklə təmin etmək iqtidarında da deyil; bir sözlə, madam Arnulfi – Qrenuy bunu o dəqiqə hiss etdi – firavan, sağlam düşüncəli və işgüzər qadın idi. Onun özünü pul maraqlandırmadığı və iki franklıq həftəlik maaş və digər kasad şərtlərə qane olduğu üçün onlar tez razılışdırılar. Birinci usta köməkçisi Drüo adlı nəhəng bir oğlanı çağırıldılar və Qrenuy o dəqiqə başa düşdü ki, madam onunla yatağını bölüşməyə öyrəşib və onsu işlə bağlı qərarlar qəbul etmir. Ayaqlarını aralı qoyub sperma iyi yayaraq, Qrenuyun qarşısında durdu (o bu natarazla müqayisədə gülməli dərəcədə balaca görünürdü), onu, hansısa qara fikirlərindən şübhələnirmiş və ya onda mümkün rəqibini görmüş kimi qərəzli baxışlarla nəzərdən keçirib, nəhayət təkəbbürlə gülümsündü və başını tərpətməklə razılıq verdi.

Beləliklə, hər şey həll olundu. Qrenuyun əlini sıxb, soyuq şam yeməyi, ədyal və xoş, köhnə qoyun peyini və quru ot iyi gələn pəncərəsiz tövlədən ibarət komanın açarını verdilər və o burda birtəhər yerləşdi. Növbəti gün madam Arnulfinin yanında işə başladı.

Nərgiz gülərinin açan vaxtı idi. Madam Arnulfi ciçəkləri şəhərdən kənardı, Qrass vadisindəki kiçik şəxsi sahəsində əkir, ya da kəndlilərdən alır və hər bir səbətin qiymətinə

görə uzun-uzadı sövdələşirdi. Çiçəkləri atelyeyə səhər tezdən gətirirdilər, on minlərlə gülü səbətlərdən yerə tökür, nəhəng, amma lələk kimi yüngül, ətirli qalaqlarla yiğirdilar. Bu arada Drüo böyük qazanda donuz və mal piyi əridirdi; Qrenuyun durmadan süpürgə kimi uzun ucu yaylı əlatlə qarışdırımlı olduğu bu smetanabənzər qaşıqaşına Drüo bellə tər çiçəkləri atırdı. Onlar bu məhlulun üzündə cəmi bir saniyə dəhşətli dərəcədə qorxmuş gözlər kimi qalır və yaylı alət onları tutub qaynar yağı salanda o dəqiqlik rəngləri qaçırdı. Və onlar demək olar ki, dərhal büzüşür və solurdular və görünür, onların ölümü elə tez çatırdı ki, son ətirli nəfəslərini boğulduqları həmin o mühitə verməkdən başqa çarələri qalmırdı, çünki – Qrenuyunu başa düşəndə, hədsiz sevindi, - o öz qazanında nə qədər çox çiçək qarışdırırdısa, yağıdan bir o qədər xoş ətir gəlirdi. Və bu ətri yağdakı ölü çiçəklər saçmırıdı, yox, bu çiçəklərin ətrini mənimseməmiş yağı özü idi.

Bu arada isə qaşıqaşı qatılışındı və onlar nəm meytılardən təmizləmək və təzə çiçəklər üçün hazırlamaqdan ötrü onu tez böyük xəlbirin içində tökməli olurdular. Beləcə onlar bütün günü ara vermədən tökür, qarışdırır və süzürdülər, çünki proses cəld tərpənməyi tələb edirdi, belə ki, axşamacan bütün çiçək yığını yağı dolu qazandan keçirilirdi. Arada heç nəyin boş yerə getməməsi üçün tullantıların üstünə qaynar su tökür və son damlaşınadək şpindel məngənəsində sıxırdılar və bu həm də zərif qoxulu yağı iyi verirdi. Amma ətinin əsası, bütöv bir çiçək dənizinin canı qazanda, çirkin, boz-ağ, indi yavaş-yavaş soyumaqda olan yağıñ içində bağlı qalıb qorunurdu.

Növbəti gün maserasiya, bu prosedur elə belə də adlanırdı, davam edirdi, qazanı yenidən qızdırır, yağı boşaldır və yeni çiçəklərlə doldururdular. Beləcə bir neçə gün səhərdən axşamadək davam edirdi. İş gərgin idi. Qrenuyun əlləri qurğuşun asılmış kimi ağırlaşır, ovuclarında qabarlar əmələ gəlir və kürəyi ağrıyır. Axşamlar öz komasına güclə, yorğunluqdan ayaqları bir-birinə dolaşa-dolaşa gedib çıxırdı. Drüo, ondan ən azı üç dəfə güclü idi, amma o qazanı qarışdırıran zaman bir dəfə də olsun onu əvəz etmir, ancaq lələk kimi yüngül çiçəkləri qazana atır, əlinə imkan düşən kimi istini bəhanə gətirib boğazını yaşlamağa gedirdi. Amma Qrenuy şikayət etmirdi. O, səhərdən axşamadək dinməz-söyləməz yağıda çiçəkləri qarışdırır və qarışdırıran zaman demək olar ki, gərginlik hiss etmirdi, çürki təkrar-təkrar onun gözləri qarşısında və burnunun altında baş verən prosesdən: çiçəklərin tez solması və onların ətrinin hopmasından həzz alırdı.

Bir müddət sonra Drüo qərara gəlirdi ki, yağı doyub və daha ətri uda bilməz. Onlar ocağı söndürür, sonuncu dəfə ağır qaşıqaşını xəlbirdən keçirir və onu daş putanın içində tökür və o buradaca gözlə, ətirli pomada şəklində donub qalır. Burda işi yoxlamağa gələn, qiymətli məhsulun üstünü yazıb, onun keyfiyyət və kəmiyyətini dəqiqliklə öz kitabına yanan madam Arnulfinin vaxtı gəlib çatırdı. O putanın ağızını şəxsən özü bağlayır, möhürləyir və

öz zirzəmisinin soyuq dərinliklərinə aparır, sonra isə qara paltarını geyib və dulluq şalını bağlayıb şəhərin tacirləri və ətriyyat mağazalarına yollanırdı. Onlardan mərhəmət diləyərək, bu cənablara tənha qadının düşdürüyü vəziyyəti təsvir edir, təklifləri dinləyir, qiymətləri müqayisə edir, içini çəkir və nəhayət öz malını satır, ya da satmırıdı. Ətriyyat pomadası soyuqda uzun müddət qalır. Və indi qiymətlər o qədər də yaxşı deyilsə, kim bılır, bəlkə qışda, ya da gələn yaz qalxacaqlar. Malı bu fırıldaqçılara satıb-satmamaq, yoxsa başqa kiçik istehsalçılar kimi pomadanı gəmi ilə Genuyaya göndərmək, ya da məsələn, Bokerdə payız yarmarkasında iştirak etmək haqqında fikirləşmək lazımdı – bu əlbəttə ki, riskli iş idi, amma alınanda çoxlu mənfəət gətirirdi. Madam bu müxtəlif imkanları diqqətlə götür-qoy edir, tutuşdurur, bəzən birləşdirir və ya onların hamisindən istifadə edirdi, öz sərvətinin bir hissəsini satır, bir hissəsini gizlədir, üçüncüyü isə öz riski hesabına ticarətə qoyurdu. Və əgər soraqlaşandan sonra hesab edirdisə ki, bazar pomadalarla doludur və yaxın gələcəkdə onun malına tələbat artmayacaq, o öz şalını yellədə-yellədə evə tələsir və Drüoya bütün məhsulu təmiz esensiyaya çevirməyi əmr edirdi. Essense Absolue.

Və onda pomadanı yenidən zirzəmidən çıxarıır, ehtiyatla bağlı bardaqlarda qızdırır, tərtəmiz etil spirti əlavə edir və Qrenyun işə saldığı qoşulmuş qarışdırıcı vasitəsilə yaxşıca qarışdırır və yuyurdular. Zirzəmiyə qayıtdıqdan sonra bu qarışq tez soyuyur, spirt pomadanın donmuş yağından ayrılır və onu butulkalara tökmək olurdu. İndi o, ətirə bənzər bir şey idi, amma böyük intensivlikli, ancaq bu zaman qalan pomada öz ətrinin çox hissəsini itirirdi. Beləliklə, çiçək ətri bir daha başqa mühitə keçirdi. Ancaq bununla əməliyyat başa çatmırıldı. Hətta ən xırda yağı yığınlarının belə ilişib qaldığı cunadan keçirib süzdükdən sonra Drüo kiçik distillə qazanını ətirli spirtlə doldurur və yavaş-yavaş onu ən vam odda distillə edirdi. Spirt buxarlandıqdan sonra qabda cüzi miqdarda Qrenuya yaxşı tanış olan azca rəngli maye qalırdı; amma bu keyfiyyətdə və təmizlikdə mayeyə o nə Baldininin, nə də Runelin yanında rast gəlməşdi: bu təmiz, parlayan çiçək yağı, Essense Absolue gölməçəsində minqat qatılmış xalis ətir idi. Bu esensiya artıq xoş iyə malik deyildi. O demək olar ki, qeyri-təbii intensivliklə, kəskin və acı qoxuyurdu. Amma buna baxmayaraq, onun bir litr spirtdə həll olunmuş bircə damcısı bəs idi ki, bütöv bir çiçək çəmənliyinin iyi aləmi başına götürsün.

Əlbəttə, məhsul olduqca az idi. Distillyatordan çıxan maye düz üç kiçik ətir şüşəsinə çatırıldı. Yüz minlərlə çiçəkdən cəmi üç şüşə ətir alınırdı. Amma onlar hətta burada, Qrasda da böyük pul idi. Onları Liona, Qrenobla, Genuyaya və ya Marselə yollayanda isə ikiqat baha satılırdı! Bu ətir şüşələrini görəndə madam Arnulfinin gözləri xumarlanır, onları baxışları ilə əzizləyir və əlinə götürüb məharətlə sürtülüb kipləşdirilmiş şüşə tixacla bağlayarkən nəfəsini saxlayırdı ki, qiymətli məhluldan heç nə itməsin. Və bağladıqdan

sonra ən kiçik atom beləitməsin, buxarlanmasıñ deyə tixacları yağılı mumla möhürləyir və şüşəni balıq qovوغuna büküb, boğazına bərk dolayırdı. Sonra ətir şüşələrini pambıq aralıqlı qutulara qoyur, zərzəmiyə aparıb kılıdlayırdı.

36

Apreldə onlar meşə gilası və portağal çiçəkləri, mayda ətri şəhəri bir aylıq görünməz, krem kimi şirin dumana bürümüş bir dünya qızılğülü maserasiya etdirilər. Qrenuy durmadan işləyirdi. Drüonun ona tapşırıldığı bütün ikinci dərəcəli əməliyyatları sakitcə, demək olar ki, qul itaətkarlığı ilə yerinə yetirirdi. Amma o sanki kor-koranə çiçəkləri qarışdırıb və ya dırmaqlayarkən, butulkaları yuyarkən, emalatxananı süpürərkən və ya odun daşıyarkən bu sənətin əsas tərəflərindən, ətirlərin metamorfozlarından heç biri onun diqqətindən yayılmırıdı. Qrenuy, burnu sayəsində çiçək ləçəklərinin ətirlərinin yağı və spirtdən keçərək kiçik qiymətli ətir şüşələrinə yollanmasını Drüonun nə vaxtsa edə biləcəyindən daha yaxşı müşayiət və mühafizə edirdi. O yağın həddindən artıq qızmağa başladığını daha tez duyur, çiçək kütləsinin ətrini itirməsini, qaşıqaşının ətirlə doymasını hiss edir, o qarışdırıcıların içində nə baş verdiyini və distillyasiya prosesinin dəqiq hansı anda başa çatacağını bilirdi. Və hər dəfə guya ki, təsadüfən, yaltaqlıq maskasını çıxarmadan buna işarə edirdi. Ona elə gəlir ki, o deyirdi, indi yağı, yəqin həddindən artıq qaynardır; onda belə hiss var ki, spirt distillə qazanında indicə buxarlanmağa başlayacaq... Drüonun üz-gözündən ağıl yağmasa da, lap kütbein də deyildi və getdikcə başa düşdü ki, ən yaxşı qərarları «belə bir hissi olan» Qrenuya «gəldiyi kimi» edəndə və etməyi əmr edəndə verir. Və Qrenuy heç vaxt «belə bir hissi olduğu» üçün lovğalanmadığı və öyünmədiyi və heç vaxt – əlxüsus da madam Arnulfinin yanında! – hətta zarafatla olsun belə Drüonun nüfuzunu və üstünlüğünü şübhə altına qoymadığı üçün Drüo onun məsləhətlərinə qulaq asmamaq üçün elə bir səbəb görmürdü; hələ üstəlik bir azdan o tamamilə açıq şəkildə qərar qəbul etməyi ona həvalə etməyə başladı.

Çox zaman elə olurdu ki, Qrenuy həm qazanı qarışdırır, üstəlik çiçək kütləsini tökür, sobanı yandırır və pomadanı süzgəcdən keçirirdi, Drüo isə bu vaxt «Dörd Dofin»ə şərab içməyə gedir, ya da yuxarı, madamın yanına qalxırkı ki, görsün nə var, nə yox. O bilirdi ki, Qrenuya etibar etmək olar. Qrenuy isə iki nəfərin yerinə işləsə də, tənhalıqdan həzz alır, yeni sənətdə təkmilləşir və imkan düşdükcə bir az eksperiment də aparırıdı. Və oğrulara xas bir sevinclə o aşkar etdi ki, onun hazırladığı pomada müqayisə edilməz dərəcədə yaxşıdır, onun Essense Absolue isə Drüo ilə birlikdə hazırladığından çox-çox təmizdir.

İyunun sonunda jasminin, avqustda isə tuberozaların zamanı gəldi. Hər iki bitkinin elə gözəl və eyni zamanda zərif ətri var idi ki, çiçəkləri nəinki gün çıxmamış dərmək, həm də onları xüsusi, ehmallı üsulla emal etmək lazım idi. İsti ətri azaldırdı, birdən-birə qaynar maserasiya yağına salmaq onu tam dağında bilərdi. Gullərin ən nəcibi olan bu çiçəklər canlarını elə belə qoparmağa imkan vermirdilər, onu az qala hiylə ilə almaq lazım gəlirdi. Xüsusi otaqda onları yağ çəkilmiş hamar lövhələrin üstünə səpir, ya da sıxmadan yağ hopdurulmuş kətana bükür və burada yavaş-yavaş ölenədək zəiflədirildilər. Onlar yalnız üç-dörd gündən sonra öz ətirlərini onları əhatə edən yağı verib solurdular. Sonra isə onları ehtiyatla yiğir və yeni çiçəklər səpirdilər. Proses on, iyirmi dəfə təkrarlanır və pomada dolana və gişlərdən ətirli yağları sıxmaq vaxtı çatanacan sentyabr gəlirdi. Burada hasilat maserasiyada olduğundan da az idi. Amma soyuq anfleraj yolu ilə alınmış jasmin pastası və ya qədim resept əsasında hazırlanmış tuberoza yiğinin keyfiyyəti öz zərifliyi və orijinala uyğunluğuna görə istənilən digər ətriyyat sənətini üstələyirdi. Sanki jasminin şirin-davamlı erotik ətri yağ lövhəciklərində güzgüdə olduğu kimi təsvir olunmuşdu və tamamilə təbii eks olunurdu – əlbəttə ki, cum grano salis³. Çünkü Qrenuyun burnu sözsüz ki, hələ çiçəklərin qoxusu və onların konservləşdirilmiş ətri arasında fərqi seçirdi: yağın öz iyi (istənilən qədər təmiz) onun üzərinə nazik örtük kimi yataraq, orijinalın ətirli obrazını itirir, onun kəskinliyini yumşaldır, bəlkə də, hətta onun gözəlliyyini adi insanlar üçün dözülməz edirdi... Hər halda, soyuq anfleraj zərif ətirləri tutmağın ən təkmilləşdirilmiş və kəsərli vasitəsi idi. Bundan yaxşısı yox idi. Baxmayaraq ki, iyibilmə qabiliyyətindən məhrum olan axmaqlar sürüşünü ələ salmaq üçün bu tam kifayət idi.

Artıq tez bir zamanda o istər maserasiyada, istərsə də soyuq aromatizasiyada öz müəllimi Drüonu geridə qoydu və yoxlanılmış yaltaqcasına ədəbli şəkildə bunu ona çatdırıldı. Drüo məmnuniyyətlə ona şəhərə, sallaqxanaya getməyi və orada ən münasib yağ növünü almağı, onları təmizləməyi, əritməyi, süzməyi və qarışıqların proporsiyalarını təyin etməyi tapşırırdı. Drüo özü bu işdən həmişə qorxur və onu böyük çətinliklə yerinə yetirirdi, çünkü çırkli, qaxsimış və ya həddindən artıq donuz, mal və ya qoyun ətinin iyini verən yağı qiyəmətli pomadanı məhv edə bilərdi. O aromatizasiya otağındaki yağılı lövhəciklər arasındaki araları, çiçəklərin dəyişdirilmə vaxtını, pomadanın doyma səviyyəsini təyin etməyi Qrenuya etibar etdi, tezliklə Drüo özünün, bir zamanlar Baldini etdiyi kimi, yalnız qarasına, əzbərlənmiş qaydalar üzrə, Qrenuyun isə, - Drüo burnu əlbəttə ki, ehtimal belə etməsə də – öz burnu sayəsində, işi bilərək qəbul etdiyi bütün riskli qərarları ona tapşırırdı.

- Onun əli yüngüldür, - Drüo deyirdi. – O hər şeyi daxildən hiss edir.

³ дуз дянятьи, ядвийятла

Hərdən isə fikirləşirdi: sadəcə o məndən çox-çox bacarıqlıdır, o məndən yüz dəfə yaxşı ətriyyatçı olacaq. Və buna baxmayaraq, onu həm də axmağın biri sayırdı, çünki Qrenuy, onun fikrincə, öz qabiliyyətindən heç bir pul çıxarmır, daha az bacarığı olan Drüo isə artıq usta ola bilib. Qrenuy isə onu buna inandırır, bacardıqca özünü kütbein göstərir, heç bir şöhrətpərəstlik əlaməti nümayiş etdirmir, özünü elə aparırkı ki, guya dahiliyindən xəbərsizdir, yalnız təcrübəli Drüonun əmri ilə hərəkət edir və onsuz Qrenuy heç nədir.

Sonra payız və qış gəldi. Emalatxanada iş dayandı. Putalar və ətir şüşələrinə tökülmüş çiçək ətirləri zırzəmilərə yiğilmişdi. Vaxtaşırı madam bu və ya digər pomadanı yoxlamağı və ya hansısa quru ot kisəsini distillə etməyi əmr edirdi, ümumilikdə isə iş o qədər də çox deyildi. Həftə-həftə dolu səbətlərlə zeytun (onları sıxıb bakırəlik yağı yağı çıxarır, qalanını isə yağı zavoduna verirdilər) və çaxır gətirirdilər ki, onun da bir hissəsindən Qrenuy təmiz spirit çəkirdi.

Drüo emalatxanaya getdikcə daha az gəlirdi. O öz vəzifələrini madamın yatağında yerinə yetirir, tər və sperma iyi verə-verə peyda olanda da, «Dörd Dofin»ə getmək üçün gəlirdi. Madam da aşağı az-az düşməyə başladı. Onlar öz əmlak işləri ilə və matəm ilinin başa çatması üçün qarderoblarını dəyişməklə məşğul idilər. Çox vaxt Qrenuy bütün günü nahara ona şorba, şəhərə çıxmırıldı. Korporativ həyatda, daha dəqiq desək, usta köməkçilərinin mütəmadi görüşləri və nümayişlərində elə iştirak edirdi ki, nə onun yoxluğu, nə də iştirakı gözə çarpmasın. Onun nə dostu, nə də tanışı var idi, o çox çalışırkı ki, onu nə həyasız, nə də dönük saysınlar. O digər usta köməkçilərinə onunla ünsiyyəti maraqsız və sıxıcı hesab etmək imkanı verdi. O darıxdırıcı olmaq və özünü yöndəmsiz axmaq kimi göstərməkdə mahir idi, əlbəttə ki, bunu ağını çıxarmadan edirdi ki, onu ələ salıb və ya kobud sex zarafatlarının qurbanına çevirməsinlər. O özünü tamamilə maraqsız göstərə bildi. Onu rahat buraxdırılar. Ona isə başqa heç nə lazım deyildi.

37

O öz vaxtını emalatxanada keçirirdi. Drüoya isə bunuodekalon resepti kəşf etməsi ilə izah edirdi. Əslində isə o tamamilə başqa qoxularla təcrübə aparırkı. Onun Monpelyedə hazırladığı ətir, çox qənaətlə işlətməsinə baxmayaraq, artıq qurtarmışdı. O yenisini yaratdı. Amma bu dəfə təsadüfən əlinə keçmiş materiallardan tez-bazar əsas insan iyini imitasiya etməklə qane olmayaraq, bütün şöhrətpərəstliyini şəxsi ətrinən və hətta çox sayıda şəxsi ətirlərinin yaradılmasına qoydu.

Əvvəlcə o özünə seçilməzlik ətri, içində şortəhər-pendir insan iyi olsa da, sanki quru qoca dəriyə geyilmiş qalın yun paltar qatının altından gəlmiş kimi, azca hiss olunan nəzərə

çarpmayan gündəlik geyim düzəltdi. Belə bir qoxu ilə o insanların arasında rahat gəzirdi. Ətir hər hansı bir fərdin mövcudluğunu iyibilmə baxımından əsaslandırmaq üçün kifayət qədər tünd və eyni zamanda heç kimin hiss etməyəcəyi qədər sadə idi. Onun köməyi ilə Qrenuy iyibilmə baxımından sanki yox idi, amma ən təvazökar bir şəkildə həmişə öz mövcudluğunu təsdiq edirdi. Drüonun istər madam Arnulfinin evində, istərsə də şəhərə təsadüfi səfərləri zamanı çox kömək edirdi.

Düzdür, bəzi hallarda bu sadə ətir mane olurdu. Drüonun tapşırığı ilə alış-veriş etməli olanda və ya hər hansı tacirdən bir az sibetin, ya da bir neçə müşk toxumu almaq istəyəndə, elə olurdu ki, tamamilə görkəmsiz olduğu üçün onu ya heç görmür və yola salmur, ya da görsələr də, lazımlı olan şeyi vermir və ya yola salmayı unudurdular. Belə hallar üçün o özünə daha kobud görünüş verən və insanları onun hansısa təxirəsalınmaz iş dalınca tələsdiyini düşünməyə məcbur edən, daha nəcabətli, müəyyən iyibilmə künc və kantları olan bir qədər tər iyi verən ətir düzəltdi. Bundan başqa, müəyyən qədər özünə diqqət cəlb etmək lazımlı olanda, o yağılı kətan dəsmalın təzə ördək yumurtası və qovrulmuş buğda unundan düzəldilmiş pasta ilə aromatlaşdırılması yolu ilə yarada bildiyi Drüoya xas aura seminalis-in imitasiyası vasitəsilə yaxşı nəticələr əldə edirdi.

Onun arsenalında olan növbəti ətir orta və qoca yaşılı qadınlara sözsüz təsir edən mərhəmət hissi yaradan qoxu idi. Bu duru süd və təmiz yumşaq ağac iyi idi. Bu ətri vuranda Qrenuy, üzü tüklü, qaşqabaqlı sıfətlə pləşini çıxartmadan içəri girəndə belə köməyə ehtiyacı olan cırıq gödəkcəli görkəmsiz, solğun oğlan təəssüratı yaradırdı. O bazarda alver edən qadınlara o qədər ac və köməksiz görünürdü ki, onlar onun ovcuna qoz və quru armud basırdılar. Öz daşürəkliliyi və simiciliyi ilə tanınan qəssab arvadı isə ona köhnə iylənmiş ət və sümük qalıqlarını seçib, pulsuz götürməyə icazə vermişdi, çünkü onun məsum ətri onun ana ürəyinə toxunmuşdu. Bu qalıqlardan isə o öz növbəsində spirtlə birbaşa hopdurma yolu ilə mütləq tək qalmaq istəyəndə istifadə etdiyi qoxunun əsas komponentlərini əldə etdi. Bu qoxu onun ətrafında sakit nifrət, səhərlər qoca, baxımsız ağızlardan gələn çürük iyi yaradırdı. Effekt o qədər güclü idi ki, hətta o qədər də vasvası olmayan Qrenuy belə istər-istəməz dönüb təmiz havaya çıxırdı, əlbəttə ki, onu evdən əslində nəyin çıxardığını fikirləşmədən. Komanın kandarında isə bu repellentdən bir neçə damcı tökmək kifayət edirdi ki, insan və ya heyvan olmasından asılı olmayaraq, istənilən çağırılmamış qonaq buradan uzaqlaşsin.

İndi, kənar hallardan asılı olaraq, paltar kimi dəyişdiyi və ona insanların arasında fərqlənməmək və öz varlığını gizlətməyə imkan verən müxtəlif qoxuların daldasında Qrenuy özünü əsl böyük marağrı – incə ətir ovuna həsr etdi. Onun qarşısında böyük məqsəd durduğu və ehtiyatda bir ildən artıq vaxtı olduğu üçün, o nəinki qızığın şövqlə, həm də olduqca planlı

və sistematik şəkildə silahını itiləməyə, incə üsulları işləməyə, metodları inadcılıqla təkmilləşdirməyə başladı. O Baldinin dayandığı yerdən – cansız əşyalardan: daşdan, metaldan, ağacdan, duzdan, sudan, havadan ətir çəkməkdən başladı.

O zaman kobud distillyasiya metodunun tətbiqi üzündən acınacaqlı uğursuzluqla nəticələnən, indi yağıñ güclü hopdurma qüvvəsi sayəsində mümkün oldu. Bürunc qapı rəzəsindən gələn soyuq kif iyi onun xoşuna gəldi və o bir neçə günlük onu mal piyi ilə yağıladı. Və işə bax – o yağı qaşışın yığandan və nəticəni yoxlayandan sonra, o az da olsa, birmənalı olaraq, məhz bürunc iyi verirdi. Və hətta spirlə yuduqdan sonra belə qoxu qalmışdı, olduqca zəif, uzaq, etil spirti buxarının kölgəsində qalmış və yəqin ki, bütün dünyada incə iyibilmə qabiliyyəti olan Qrenuyun hiss edə biləcəyi qədər, amma hər halda o var idi və bu o demək idi ki, o ən azı prinsip etibarılə onun sərəncamında idi. Onun əlində on min rəzə olsa və o ən azı min gün ardıcıl olaraq onlara piy çəkə bilsəydi, o çox kiçik Essence Absolue daması, elə bir gücə malik ətir əldə edə bilərdi ki, hamı onun düz burnunun altında rəzənin bürunc orijinalının olduğunu zənn edərdi.

Eyni şeyi o komanın qarşısında zeytun plantasiyasında tapdığı məsaməli əhəngdaşı parçasının ətri ilə də əldə etdi. O əhəngdaşını maserasiya etdi və izahedilməz iyindən hədsiz ləzzət aldığı kiçik daş pomada kürəciyi aldı. O komanın ətrafindan yiğilmiş bütün mümkün əşyalardan aldığı digər qoxuları birləşdirdi və getdikcə Fransiskan monastırının arxasındaki zeytun plantasiyasının kiçik ətir şüşəsinə yığıb yanında gəzdirə və istədiyi zaman canlandırma biləcəyə kiçicik modelini düzəltdi. Əlbəttə ki, onun ətirlərlə etdiyi virtuozi hoqqabazlıqlar, möcüzəli əyləncələr yalnız onun kefini açır və yalnız ona məlum idi. Amma o özü bu mənasız tryuklardan həzz alırdı və onun həyatında nə əvvəl, nə də sonra oyun azartında ətirli landşaft, ayrı-ayrı əşyaların natürmort və portretlərini yaradarkən keçirdiyi əsl dözülməz xoşbəxtlik hissini yaşama anları olmamışdı. Tezliklə isə o canlı obyektlərə keçdi.

O qış milçəkləri, sürfələri, siçovulları, kiçik pişikləri tutub qaynar yağda əritməyə başladı. Gecələr o inək, keçi və donuz saxlanan tövlələrə girir və onları bir neçə saatlıqa piy çəkilmiş gişlərə bükür və ya yağlanmış bintlərlə səriyirdi. Ya da qoyun pəyəsinə girib quzuları qırkırdı ki, onun ətirli yununu etil spirtində yusun. Əvvəlcə nəticələr o qədər də ürəkaçan deyildi. Çünkü bürunc rəzə və ya daş kimi səbirli əşyalardan fərqli olaraq, heyvanlar öz qoxularını vermək istəmirdilər. Donuzlar böyürlərini axurun qıraqlarına sürtərək bintləri cirib tökürdülər. Gecə, əlində bıcaq qoyunlara yaxışlaşanda, onlar mələyirdilər. İnəklər inadla yağlı əskiləri öz yelinindən silkələyib atırdılar. Tutduğu böcəklərin bəzilərini emal etmək istəyəndə onlar pis iy buraxır, siçovullar isə, yəqin ki, qorxudan, onun olduqca həssas pomadasına nəcis ifraz edirdilər. Onun maserasiya etmək istədiyi heyvanlar çıçaklırdən fərqli olaraq, öz ətirlərini dinməz-söyləməz, sakitcə ah

çəkməklə vermir, əksinə, var qüvvəsi ilə öldürülmələrinə müqavimət göstərir, heç cür onları boğmağa imkan vermir, təpik atır, mübarizə aparır və qorxudan hədsiz böyük miqdarda öldürücü tər ifraz edirdilər ki, qaynar yağ da turşularla həddindən artıq doyması nəticəsində xarab olurdu. Bu, əlbəttə ki, səmərəli işə mane olurdu. Obyektləri sakitləşdirmək və bunu elə qəflətən etmək lazımlı idi ki, onlar hələ qorxmağa və ya müqavimət göstərməyə imkan tapmasınlar. Və o, onları öldürməli oldu.

38

Əvvəlcə o, bunu bir küçüğün üzərində sınadı. O, onu sallaqxananın yanındakı it damından anasının yanından ət parçasının köməyi ilə ayırib emalatxanaya gətirdi və heyvan sevincli zingilti ilə tullanıb əti Qrenuyun sol əlindən almaq istəyəndə, o sağ əlində tutduğu odun parçası ilə onun peysərindən qısa və sərt zərbə endirdi. Küçüğün ölümü isə elə qəfil oldu ki, Qrenuy onu aromatlaşdırma üçün otaqda ehtiyatla yağlı lövhələr arasındaki qəfəsin üstünə qoyanda xoşbəxt ifadə hələ uzun müddət onun gözləri və pəncələrində qalmışdı və indi o burada öz təmiz, qorxu təri ilə bulanmamış ətrini buraxırdı. Sözsüz ki, həmişə diqqətli olmaq lazımlı idi. Meyitlər də, dərilmiş çiçəklər kimi tez xarab olurdular. Və ona görə də, Qrenuy öz qurbanının təqribən on iki saat, itin bədənindən xoşagələn olsa da, burada yersiz olan cəsəd iyi gəlməyə başlayanadək keşiyini çəkdi. O həmin dəqiqə anflərajı dayandırdı, cəsədi yiğisidirdi və aromatlaşmış piy parçasını qazana qoyub, onu yaxşıncı yudu. O spirti bir barmaq qalanadək distillə etdi və bu qalığı kiçik şüşə qaba qoydu. Ətir açıq-aydın nəm, təzə, parlayan it dərisinin iynin verirdi; qoxu kəskin, hətta olduqca kəskin idi. Və Qrenuy onu sallaqxanadakı qancığı iyılətdikdə, o bərkdən hürməyə başlayıb zingildədi və burnunu şüşə qabdan çəkmək istəmirdi. Amma Qrenuy onun ağızını bərk bağlayıb cibinə qoydu və hələ uzun müddət ilk dəfə canlı məxluqun ətirli canını ala bildiyi həmin zəfər günü haqqında xatırə kimi üstündə gəzdirdi.

Sonra, o çox yavaş-yavaş və böyük ehtiyatla insanlara keçdi. Öz yüngül seçilməzlik qoxusu altında gizlənərək, o axşamlar «Dörd Dofin»ın daimi müştərilərinin arasında dolaşır və stollar və skamyaların altına yağ və ya piy hopdurulmuş parça qırıqları sancırdı. Bir neçə gündən sonra o onları yiğir və yoxlayırdı. Həqiqətən də, onlar bütün mümkün mətbəx bugları, tütün tüstüsü və çaxır iyəleri ilə yanaşı canlarına bir qədər insan qoxusu da çəkirdilər. Amma o çox qeyri-müəyyən və dumansız qalırdı – şəxsi qoxudan çox ümumi üfunət iyini xatırladırdı. Eyni insan kütləsi aurasını, amma daha təmiz və yüksək – tərli keyfiyyətə sublimasiya edilmiş şəkildə Qrenuyun dekabrin iyirmi dördündə skamyaların altında öz sinaq bayraqçılarını asdıgı və dekabrin iyirmi altısında, onların üstündə ən azı yeddi günorta ibadəti keçirildikdən sonra yiğdiyi baş kilsədə əldə etmək olurdu. Kilsə

atmosferini canına çəkmiş bu parça qaraqlarında öz dumanlı formasızlığına, ürəkbulandırıcı qatılığına görə dəhşətli, amma tanınacaq dərəcədə insanlara xas olan minlərlə xorla oxuyan və piçilti ilə dua edən boğazların nəfəsindən gələn işlənmiş hava və bükür və mirranın ağır yapışqanlı buxarları ilə qarışmış acı tər, menstruasiya qanı, nəm dizaltı çökəklərin və qıç olmuş əllərin iyinin müdhiş konqlomeratı əks olunurdu. İlk fərdi qoxunu Qrenuy əllillər evində tapdı. O vərəmdən yenicə ölmüş dabbaq köməkçisinin iki ay bürünüb yatdığı, əslində yandırmaq üçün nəzərdə tutulan mələfəsini oğurlaya bildi. Parça dabbağın piyli ifrazatları ilə o qədər hopmuşdu ki, onun bugalarını anfleraj pastası kimi canına çəkmişdi və onu birbaşa yumaq olardı. Nəticə dəhşətli idi: Qrenuyun burnunun önündə dabbaq etil spiriti məhlulundan dirilib qalxdı və otağın havasında, onun, sxematik olsa belə, özünəməxsus çıxarma metodu və çoxsaylı xəstəlik qazları ilə təhrif olunsa da, tam tanına bilən fərdi iy portreti yaranmağa başladı: otuz yaşlı balaca adam, enli küt burunlu, sarışın, qısa əlləri, yastı ağımtıl-pendir rəngli pəncələri, şışmış cinsiyət orqanı, öd kimi acı təbiəti olan və ağızından pis iy gələn bu dabbaq gözəlliyi ilə fərqlənmirdi, onu həmin o balaca küçük kimi qoruyub saxlamaq lazımlı deyildi. Amma, hər halda, Qrenuy bütün gecəni kabusun onun komasında dolaşmasına imkan verdi və tez-tez onu burnu ilə tutaraq, başqa adamın aurası üzərində hakimiyyət əldə etdiyindən özünü xoşbəxt və olduqca məmənun hiss edirdi. Növbəti gün o onun pis qoxusunu çırpıb atdı.

Bu qış günlərində o daha bir sınaq keçirdi. Şəhərdə avara dolaşan lal bir dilənci qadına bir frank verdi ki, o gün ərzində çilpaq bədəninə müxtəlif piy və yağlar çəkilmiş əski-üşkü bağlayıb gəzdirsən. Məlum oldu ki, yüzü böyrəklərinin yağı, qarışqısız donuz və inək piyinin ikinin birə nisbətində kombinasiyasına az miqdarda bakirəlik yağı əlavə etdikdə, bu insan iyini daha yaxşı mənimsəyir. Bununla da, Qrenuy kifayətləndi. O hansısa canlı insanı bütünlükə ələ keçirib onu ətriyyat qaydaları ilə emal etmək fikrindən əl çəkdi. Bu həmişə risklə bağlı idi və yeni nəticələr verməzdi. O bilirdi ki, indi o insanın ətrini zorla almağa imkan verən texniki üsullara malikdir və bunun yeni sübutlara ehtiyacı yox idi.

İnsan qoxusu özü də onun üçün əhəmiyyətsiz idi. İnsan qoxusunu o surroqatlarla da kifayət qədər əvəzləyə bilirdi. Onun belə ehtirasla arzuladığı müəyyən adamların, daha dəqiq desək, sevgi oyadan olduqca nadir adamların qoxusu idi. Və məhz onlar onun qurbanı oldular.

nahar, usta köməkçiləri üçün isə daha sadə nahar verildi, madam, artıq bundan sonra rəsmi olaraq Drüo ilə bölüşdürdüyü yatağı üçün yeni matras aldı və şkafdan öz alabəzək paltarlarını çıxardı. Qalan hər şey isə əvvəlki kimi qaldı. O öz köhnə təmiz Arnulfi adını, bölünməmiş əmlakını, işlərə maliyyə rəhbərliyi və zirzəminin açarlarını özündə saxladı: Drüo hər gün öz seksual vəzifələrini yerinə yetirir, ssonra isə şərabla sərinlənirdi; Qrenuy isə, birinci və yeganə usta köməkçisinə çəvrilsə də, tökülb qalan işin əsas hissəsini dəyişməz qalan məvacib, az yemək və sıniq-salxaq koma müqabilində yerinə yetirirdi.

İl sarı səna axını, sünbülcicəyi, bənövşə və nərgizlərin şirin bihuşedici ətri ilə başladı. Bir dəfə bir mart bazarı – onun Qrasda peyda olmasından təqribən bir il keçirdi – Qrenuy daş hasarın o tayindakı bağda işlərin nə vəziyyətdə olmasına baxmaq üçün şəhərin o başına yollandı. Bu dəfə o qoxuya hazır idi və onu nə gözlədiyini kifayət qədər dəqiq təsəvvür edirdi... Amma, buna baxmayaraq, o artıq Təzə körpünün yanında, divarın o tayindakı həmin yerə gedən yolun yarısında bu qoxunu duyduqda onun ürəyi bərk döyündü və xoşbəxtlikdən damarlarında qanın necə köpüklənib qaynadığını hiss etdi. O hələ orada idi – misilsiz gözəl bitki sağ-salamat qış keçirib, şirələnib, böyüüb, açılıb, çox gözəl zoğlar atıb! Onun ətri, elə gözlədiyi kimi, öz zərifliyini itimadən daha güclü olub. Bir il bundan qabaq sıçrantı və damcılar saçan bu qoxu indi rəvan, azca pastozlu ətri axını ilə süzülür, min rəng verirdi və hər bir rəng bütöv və möhkəm idi və artıq qırılmirdi. Və bu axın, Qrenuy məmənunluqla qeyd etdi, daha güclü mənbədən qidalanırdı. Daha bir il, təkcə bir il, cəmi on iki ay və bulaq bütün gücü ilə qaynayacaq və o gəlib onu ələ keçirib, onun ətrinin dəli püskürtüsünü əhliləşdirə biləcək.

O divar boyu arxasında bağ yerləşən tanış yerədək qaçıdı. Qız bağda deyil, evdə, bağlı pəncərəli otaqda olsa da, onun ətri rəvan zərif sahil küləyi kimi gəlirdi. Qrenuy çox sakit dayanmışdı. O birinci dəfə olduğu kimi nə kar, nə də məst olmuşdu. Onun qəlbi uzaqdan pərəstiş etdiyi sevgilisini gündən və ya müşahidə edən və bir ildən sonra onu öz yanına aparacağıını bilən aşiqin keçirdiyi xoşbəxtlik hissi ilə dolu idi. Doğrudan da, Qrenuy, bu tənha gənə, heç vaxt sevgi hissi keçirməyən və heç vaxt sevgi oyada bilməyən bu əcaib, bu adamdanqaçan Qrenuy o mart günü Qrasın şəhər divarının yanında durmuşdu v sevirdi və sevdiyi üçün xoşbəxt idi.

Düzdür, o insanı, evdəki, orda, divarların o tayindakı qızı sevmirdi. O ətri sevirdi. Ancaq onu və daha heç nəyi, o, onu öz gələcək ətri kimi sevirdi. Bir ildən sonra o, ona yiylənəcək, o öz həyatına and içdi. Və bu özünəməxsus andı içib və bu nişanı bağlayıb, öz gələcək ətrinə sadiq qalacağına vəd verib, sevinc əhval-ruhiyyəsi ilə and yerini tərk edərək Dü-Kur darvazasından keçib şəhərə qayıtdı.

Gecə öz komasında uzanarkən o, bir daha onun ətrini öz yaddasından çıxardı – öz nəfsinə tab gətirə bilmədi – və onun içində girdi, o onu əzizləyir və ona özünü əzizləməyə imkan verirdi, o onu lap yanında, sanki yuxuda, sanki artıq həqiqətən də ona, öz ətrinə, öz şəxsi ətrinə yiylənmiş kimi yaxında hiss edirdi və bu məstedici heyrətamız an davam etdikcə, o özündə onu və onun sayəsində özünü sevirdi. O bu özünə vurğunluq hissi ilə yuxuya getmək istəyirdi. Amma o gözlərini yuman kimi və yuxuya getməsinə cəmi bir nəfəs ani qalmış ətir onu tərk etdi, birdən-birə itdi və onun yerini soyuq keçi pəyəsinin iyi tutdu.

Qrenuy dəhşətə gəldi. «Bəs birdən, - o düşünürdü, - birdən mənim malik olduğum bu ətir qurtardı? Axı bu bütün qoxuların daimi olduğu xatırələrdəki kimi deyil. Real qoxu ətraf aləmlə əlaqədə olaraq korlanır. O uçucudur. Və o işlənib qurtardıqdan sonra, mənim onu götürdüyüm mənbə artıq olmayıacaq. Və mən yenidən əvvəlki kimi çılpaq qalacağam və mən özümə yenidən surroqatlarla kömək etməli olacağam. Yox, bu əvvəlkindən də pis olacaq! Axı mən artıq onu tanıyacağam və ona, öz şəxsi şahanə ətrimə yiylənəcəyəm və onu unuda bilməyəcəyəm, çünki heç vaxt qoxuları unutmuram. Və deməli, bütün ömrüm boyu onun xatırəsi ilə, artıq indi, intizar anında olduğu kimi əzab çəkəcəyəm... Onda mən ümumiyyətlə ona nə üçün yiylənmək istəyirəm, o mənim nəyimə lazımdır?»

Bu fikir olduqca xoşagəlməz idi. Qrenuy, hələ malik olmadığı ətrə yiylənib mütləq onu yenidən itirəcəyindən hədsiz qorxdu. O onu nə qədər saxlaya biləcək? Bir neçə gün? Bir neçə həftə? Çox qənaətlə işlətsə bəlkə bütöv bir ay? Bəs sonra? O artıq indi ətir şüşəsindən son damlanı necə silkələyib tökdüyünü, heç bir zərrəsinin də itməməsi üçün ətir şüşəsini spirtlə necə yaxaladığını təsəvvür edir və onun sevimli ətrinin necə həmişəlik və biryolluq uçmasını görür və duyurdu. Bu yavaş ölüm olacaq, onun nəfəsi kəsiləcək, əksinə, tədricən, əzab-əziyyət içində özünü bayıra, iyriñc, dəhşətli aləmə buxarlandıracaq.

O titrəyirdi. Onu öz planlarından imtina etmək, gecəyə çıxıb biş götürüb getmək arzusu bürüdü. O qarlı dağları adlayıb Overniyədək 100 mili dayanmadan getmək və orada sürünen-sürünə öz köhnə mağarasına grib yuxuya getmək və yuxuda ölmək istədi. Amma o bunu etmədi. Arzu çox güclü olsa da, o yerində durub qaldı və ona uymadı. O uymadı, çünki artıq bir dəfə baş götürüb getmək və mağaraya çəkilmək istəyirdi. O bu hissləri artıq keçirmişdi. Onun hələ keçirmədiyi isə insan ətrinə, daş divarın o tayındakı qızın ətri kimi şahanə bir ətrə yiylənmək idi. Onun ətrə yiylənməsi və sonradan onu itirməsinin ona çox baha başa gələcəyini bilməsinə baxmayaraq, hər halda yiylənmə və itirmə ona sadəcə ondan da, bundan da imtina etməkdən daha arzuolunan görünürdü. Çünki, o bütün ömrü boyu imtina edirdi. Amma hələ heç vaxt malik olub itiməmişdi.

Getdikcə şubhələr, onlarla birlikdə isə titrəmədə də çəkilib getdi. O, isti qanın yenidən onu həyəcanlandırdığını hiss etdi və düşündüyünü həyata keçirmək əzmi onu

yenidən bürdü. Həm də əvvəlkindən daha çox, çünki indi bu əzm təmiz ehtirasla deyil, həm də ölçülüb-biçilmiş qərarla da diqtə olunurdu. Özü özündə qurumaq, yoxsa özünə yixılmağa imkan vermək seçimi qarşısında qalan gənə Qrenuy bu yixılmanın sonuncu olacağını tam dərk edərək ikincini seçdi. O yenidən taxta uzandı, samanın içində gizləndi, ədylə üstünə örtdü və özünü qəhrəman kimi hiss etdi.

Amma uzun müddət fatalist-qəhrəmanlıq hissi ilə qane olsaydı Qrenuy Qrenuy olmazdı. Bunun üçün onun özünü təsdiq iradəsi həddindən artıq sarsılmaz, bədəni həddindən artıq möhkəm, ağlı həddindən artıq iti idi. Beləliklə, o daş divarın o tayindakı qızın ətrinə yiyələnmək qərarına gəldi. Qoy bir neçə həftədək sonra o onu itirsin və bu itkidən ölsün, eybi yox. Amma ölməmək, amma bu ətrə sahib olmaq və ya heç olmasa bu itkini mümkün qədər uzun müddətə yubatmaq daha yaxşı olardı. Ətri davamlı düzəltmək lazımdır. Ətrin xarakterini pozmadan onun uçuculuğunu aradan qaldırmaq lazımdır, - ətriyyat sahəsinə aid bir problem.

Onillərlə qalmaq qabiliyyəti olan qoxular var. Müşk çəkilmiş sandıq, darçın yağı hopdurulmuş dəri parçası, ənbər topası, sidr ağacından mücrü qoxu baxımından demək olar ki, əbədi olurlar. Digərləri – limet yağı, berqamot, nərgiz və tuberoza ekstraktları və bir çox çiçək ətləri isə təmiz halda havaya qoyduqda artıq bir neçə saatdan sonra itirlər. Ətriyyatçı çox uçucu ətləri davamlılarla sarıyaraq onların azadlığa can atmasını ram edib, onları qandallayaraq bu faciəvi halla mübarizə aparır, ustalık isə qandalları sərt deyil, sarılmış ətrə sərbəstlik verərək, amma onun qaça bilməməsi üçün kifayət qədər yaxın saxlayaraq sarımaqdan ibarətdir. Bu tryuk Qrenuyda tuberoz yağı ilə iki dəfə alındı, o yağın keçici ətrini cüzi miqdarda sibetin, vanil, büxur və sərvət buxovladı və məhz bununla onun gözəlliyyini aşkar etdi. Qızın ətri ilə də buna bənzər bir şey etmək olmaz mı? Məgər ətlərin ən qiymətlisi və ən zərifini mütləq təmiz şəkildə işlədərək sərf etmək lazımdır? Necə də mənasızdır! Necə dəhşətli fərsizlikdir? Məgər almazı tilsiz qoyurlar? Məgər qızılı boyunda külçə şəklində gəzdirirlər? Yəni o, Qrenuy Drüo və digər çiçək maserasiya, distillə edənləri və sıxanları kimi sadəcə primitiv ətir qarətçisidir? Dünyanın ən böyüə ətriyyatçısı o deyilmi?

Bu onun ağlına əvvəl gəlmədiyi üçün məyusluqdan əlini alnınə vurdu. Əlbəttə ki, bu özünə görə yeganə ətri təbii şəkildə istifadə etmək olmaz. Ona, qiymətli daş kimi til lazımdır. O ətir diadəmisi kəsəcək və onun ətri ən yuxarıda, eyni zamanda həm digər qoxularla hörülərək, həm də onların üstündə hakimlik edərək parlayacaq. O sənətin bütün qaydalarına uyğun olaraq ətir düzəldəcək və daş hasarın o tayindakı qızın ətri onların mərkəzi olacaq. Əlbəttə ki, aranjiman üçün, dayaq orta və son not üçün, səslənmənin

itilənməsi və yazılıması üçün nə müşk, nə sibetin, nə qızılgül yağı, nə ənbər yaramır, bu aydır. Belə ətir üçün, belə gözəl insan ətri üçün ona başqa inqrediyentlər lazımdır.

40

Həmin ilin ayında qızılgül tarlasında, Qrasdan şərqdə yerləşən Onio adlı qəsəbəyə aparan yoluñ yarısında on beş yaşılı çilpaq qız meyiti tapıldı. O peysərindən dəyənək zərbəsi alaraq öldürülmüşdü. Meyiti tapan kəndli dəhşətli tapıntıdan elə sarsılmışdı ki, hələ bundan dəhşətli heç nə görmədiyini demək əvəzinə polis leytenantına titrək səslə hələ bundan gözəl heç nə görmədiyini deməklə az qala özünü şübhə altına qoyacaqdı.

Qız həqiqətən də nəfis gözəlliyyə malik idi. O qatı və şirin vəə olduqca yapışqan tünd rəngli balı xatırladan; yüngülcə bir hərəkətlə, başını bircə dəfə çevirməklə, qamçının fırlanması kimi cəmi bir asta baxışla məkanı əlinə alan və bu zaman sanki istər kişilər, istərsə də qadınların ehtiras və qəlbini cəlb etdikləri cazibə qüvvəsinə malik olduqlarını dərk etməyərək sakitcə burulğanın mərkəzində qalmaqda davam edən çox gözəl qadın tipinə aid idi. O isə gənc, yetkinleşməkdə idi, onun cazibədarlığı hələ mükəmməlliyyə çatmamışdı. Onun gözəl formaları hələ möhkəm və hamar, sinəsi elastik idi, onun cod qara saçlarla haşiyələnən yastıtəhər üzü hələ zərif konturları və cizgilərinin sırlı qeyri-müəyyənliyini qoruyub saxlamışdı. Əslində, saçların özü yox idi. Qatıl paltarlarla bərabər onları da kəsib özü ilə aparmışdı.

Qaraçılardan şübhələndilər. Qaraçılardan hər şey gözləmək olardı. Məlum olduğu kimi, qaraçilar köhnə paltarlardan xalça toxuyur, yastıqlarını insan saçı ilə doldurur və asılmış adamların dəri və dişlərindən balaca gəmiciklər düzəldirdilər. Belə qeyri-adi cinayəti yalnız qaraçiların ayağına yazmaq olardı. Amma o vaxt heç bir qaraçı-zad yox idi, bütün mahalda yox idi, sonuncu dəfə onlar buralardan dekabrda keçmişdilər.

Qaraçilar olmadığından, mövsümi italyan muzdurlarından şübhələnməyə başladılar. Düzdür, italyanlar da yox idi, onlar belə tezliklə görünməzdilər, ancaq iyunda, jasmin yığımı vaxtı işə girmək üçün gəlirdilər, deməli, bu italyanlar da ola bilməzdilər. Nəhayət, şübhə altına bərbərlər düşdü və öldürülmüş qızın saçlarını tapmaq üçün onları axtardılar. Səmərəsiz. Sonra yəhudilərdən, sonra benediktin monastırının guya ki, şəhvətpərəst rahiblərindən şübhələndilər – baxmayaraq ki, onların hamisinin yaşı yetmiş çoxdan ötmüşdü, sonra növbə sistersianlara, sonra frankmasonlara, sonra əllillər evindən olan dəlilərə, sonra kömürbasanlara, sonra diləncilərə və hətta əxlaqsız aristokratlara, xüsusilə də markiz de Kabriyə çatdı, çünki o artıq üçüncü dəfə idi ki, evlənirdi, deyilənlərə görə, öz zirzəmilərində orgiya messaları qurur və bu zaman kişilik potensialını artırmaq üçün bakırə qızların qanını içirdi. Düzdür, konkret bir şey sübut etmək mümkün olmadı. Qətlin şahidi

yox idi, mərhumun nə paltar, nə də saçları tapıldı. Bir neçə həftədən sonra polis leytenantı istintaqı dayandırıldı.

İyunun ortalarında jasmin yiğiminde işləmək üçün italyanlar gəldilər, çoxları da ailələri ilə birlikdə. Onları işə götürsələr də, qətli bir an belə unutmadan öz arvadlarına və qızlarına bu adamlarla danışmağa icazə vermirdilər. Bu mövsüm işçiləri doğrudan da törədilmiş cinayətə görə cavab verməsələr də, hər halda prinsip etibarilə onlar buna görə cavab verə bilərdilər, ona görə də onlardan özünü gözləmək lazımdır.

Jasmin yiğimi başlayandan bir az sonra iki başqa qətl baş verdi. Qurbanlar yenə də qızlar – həmin qarasaçlı qadın tipinə aid olan dilbər gözəllər oldular, onları yenə də çiçək tarlalarında çılməq və qırxılmış, peysərlərində küt yara ilə tapdilar. Yenə də cinayətkar iz qoymamışdı. Xəbər ildirim sürəti ilə yayıldı və gəlmə camaat artıq qırğın təhlükəsi qarşısında qalmışdı ki, birdən məlum oldu ki, hər iki qurban italyan, bir genuyalı muzdurun qızları imiş.

Bu insanları dəhşətə gətirdi. İndi onlar öz aciz qəzəblərini kimə yönəldəcəklərini bilmirdilər. Düzdür, bəziləri hələ də dəlilərdən və ya qudurmuş markizdən şübhələnirdilər, amma buna o qədər də inanmirdilər, çünki dəlilər gecə-gündüz nəzarət altında idilər, markiz isə çoxdan Parisə getmişdi. Və insanlar bir-birinə qışılmağa başladılar. Kəndlilər öz tövlələrini əvvəller açıq tarlada gecələyən mövsumi işçilərin üzünə açdılar. Şəhərlilər hər məhəllədə gecə gözətçi dəstələri təşkil edirdilər. Polis leytenantı şəhər darvazalarındaki qarovulları gücləndirdi. Amma bütün bu ehtiyat tədbirləri səmərə vermədi. İkiqat qətdən bir neçə gün sonra yenidən əvvəlkilər kimi eybəcər hala salınmış qız meyiti tapdilar. Bu dəfə söhbət Sardiniyalı qız – Fonten-de-la-Fu yaxınlığında, yəni şəhər darvazalarının düz yanında qətlə yetirilmiş yepiskop sarayının paltar yuyanından gedirdi. Əsəbi şəhərlilərin təzyiqi altında Konsullar Şurası alaqapılarda ciddi yoxlamalar, gecə qarovullarının gücləndirilməsi, qaranlıq düşəndən sonra qadın cinsindən olan bütün şəxslərin küçəyə çıxmاسının qadağan edilməsi kimi əlavə tədbirlər görsə də, bu yay elə həftə keçmirdi ki, hardasa gənc qız meyiti tapılmasın. Və bunlar həmişə qızların hələ qadın olmağa başladıqları yaşıdı olan və həmişə həmin o vadehedici tipə aid olan gözəl qarabuğdayı qızlar idi. Amma, tezliklər qatil yerli əhali arasında üstünlük təşkil edən yumşaq, ağıdərili və bir qədər dolu bədənli qızı da diqqətə layiq bildi. Son zamanlar hətta tünd qarasaç – qaragöz və hətta şabalıdı saçlı qızlar da – əgər onlar çox arıq deyildilərsə – onun qurbanı olurdular. O onları hər yerdə, artıq təkcə Qras ətrafında deyil, həm də şəhərin ortasında, hətta evlərdə də izləyib tapırdı. Bir xarratın qızını beşinci mərtəbədə, öz otağında qətlə yetirilmiş tapdilar və evdə heç kim heç bir səs eşitməmişdi və yad adamı uzaqdan hiss edən və hürən itlərdən heç biri bir ağız olsun belə hürməmişdi. Qatil ələ keçməz, bədənsiz ruha bənzeyirdi.

İnsanlar qəzəblənir və hakimiyyəti söyürdülər. Kiçik bir şayıə toqquşmalara gitirib çıxarırdı. Sevgi içkisi və digər fırıldaq dərmanlar satan sərsəri taciri kütlə onun tozlarında guya döyülmüş qız saççı olduğu üçün az qala parça-parça edəcəkdi. Kiməs markiz de Kabrinin malikanəsini və əlillər evini yandırmaq istəmişdi. Mahudcu Aleksandr Minar gecə evə qayıdan nökərini bədnam Qız Qatili bilib güllələmişdi. İmkani olan hər kəs böyükən qızlarını uzaq qohumlarının yanına, ya da Nissa, Eks və Marsel pansionatlarına göndərirdi. Şəhər şurasının israrı ilə polis leytenantı işdən çıxarıldı. Onun yerinə gələn qırxılmış qızların meyitlərinin virginal vəziyyətini yoxlamaq üçün həkimlər kollegiyası dəvət etdi. Məlum oldu ki, onlar hamısı toxunulmamış qalıb.

Qəribə olsa da, bu xəbər panik dəhşəti azaltmaq əvəzinə artırdı, çünki ürəyində hər kəs hesab edirdi ki, qızlar zorlanıb. Onda heç olmasa, cinayətlərin motivi aydın olardı. İndi isə artıq heç kim heç nə başa düşmürdü, indi hamı tamamilə köməksiz idi. Və Tanrıya inanan hər kəs dualarda qurtuluş axtarır və ümid edirdi ki, bu şeytan əməli heç olmasa onun öz evindən yan keçəcək.

Şəhər şurası, Qrasın otuz ən zəngin və hörmətli burjua və zadəganlarının mötəbər yiğincəgi, indiyədək yepiskopla heç nədə hesablaşmayan və məmənuniyyətlə monastır və abbatlıqları mal anbarları və fabriklərə çevirməyə hazır olan əsasən savadlı və din və ruhanilərə qarşı çıxan cənablar, - Şəhər Şurasından olan bu təkəbbürlü nüfuzlu bəylər o qədər sarsılmışdır ki, monsenyor yepiskopa acizanə bir müraciət göndərərək, dünyəvi hakimiyyətin qarşısında aciz qaldığı qızları öldürən yırtıcıını, 1708-ci ildə şəhər dəhşətli fəlakətlə – o zaman bütün ölkəni təhlükə altında qoyan çəyirtkə hücumu ilə üzləşdiyi zaman onların sələfinin etdiyi kimi, təlin etmək və qovmayı xahiş etdilər. Və həqiqətən də, sentyabrın sonunda, bütün təbəqələrdən ən azı iyirmi dörd ən gözəl qızı öldürmiş Qras Qız Qatili təntənəli surətdə təlin edildi və qovuldu: qovulmanın mətni şəhərin bütün qapılara vuruldu və bütün minbərlərdən və o cümlədən, Notr-Dam-dü-Püi amvonundan elan edildi və burada onu yepiskop özü təntənə ilə oxudu.

Uğur heyrətamız id. Səhərisi gün qətəllər dayandı. Oktyabr və noyabr qətsiz keçdi. Dekabrin sonunda Qrenobldan xəbərlər gəldi ki, son zamanlar orada öz qurbanlarını boğub, paltarlarını çıraq-çıraq edib və saçlarını çəngə-çəngə yolan bir Qız Qatili peyda olub. Və bu yönəmsiz cinayətlərin səliqə ilə yerinə yetirilmiş Qras qətəlli ilə heç uyğun gəlmədiyinə baxmayaraq, hamı o dəqiqli inandı ki, söhbət həmin cinayətkardan gedir. Qras sakınları rahatlaşaraq üç dəfə xaç vurdular: indi artıq bədzat onlarda deyil, buradan yeddi günlük məsafədə yerləşən Qrenoblda vəhsilik edirdi. Onlar yepiskopun şərəfinə məşəlli yürüş təşkil etdilər, dekabrin iyirmi dördü isə böyük təşəkkür liturgiyası keçirdilər. 1766-ci ilin yanvar ayının birindən gücləndirilmiş qarovullar götürüldü və qadınlara gecələr evdən

çıxmaga icazə verildi. İctimai və fərdi həyat inanılmaz dərəcədə tez normal yoluna düşdü. Qorxu heç olmamış kimi yox oldu, artıq heç kim cəmi bir neçə ay əvvəl şəhərdə və onun kənarlarında hökm sürən o dəhşətdən danışmırıldı. Hətta qurbanların ailələri belə bu barədə danışmırıldılar. Sanki yepiskopun elan etdiyi lənət təkcə qatılı deyil, həm də onun haqqında bütün xəbərləri də qovmuşdu. İnsanlara isə elə bu lazım idi.

Yalnız gözəl gənclik dövrünə qədəm qoyan qızı olanlar onu nəzarətsiz qoymamağa çalışır, alatoran düşən kimi qorxu hissi keçirir, səhərlər isə onu sağ və salamat görüb sevinirdilər – amma, əlbəttə ki, özləri özlərinə bunun səbəbini etiraf etmirdilər.

41

Amma Qrasda yaranmış sakitliyə etibar etməyən bir nəfər var idi. Onun adı Antuan Rişi idi, o İkinci Konsul vəzifəsini yerinə yetirir və Druat küçəsinin başındakı şəhər malikanəsində yaşayırıdı.

Rişi dul idi və Laura adlı bir qızı var idi. Onun hələ qırx yaşına çatmaması və həsəd aparacaq sağlamlığa malik olmasına baxmayaraq, o yenidən evlənməyə tələsmirdi. Əvvəlcə o qızını ərə vermək istəyirdi. Həm də kimə oldu yox, əsil-nəcabətli adama. O, oğlu və Vans yaxınlığında mülkü olan baron de Buyonu nəzərdə tutmuşdu; baronun yaxşı reputasiyası var idi, onun var-dövləti dağılmışdı və Rişi artıq uşaqların evlənməsi üçün onun razılığını almışdı. Laura yaxşı yerə ərə getdikdən sonra o öz nişanlı caynaqlarını Dre, **Mober** və ya Fonmişel kimi nəcabətli ailələrdən birinə ilişdirəcək, ona görə yox ki, o şöhrətpərəst idi və ya yatağında kübar həyat yoldaşı görmək arzusuna düşmüşdü, ona görə ki, o sülalə yaratmaq və öz nəslini yüksək ictimai mövqeyə və siyasi nüfuza aparan yola çıxarmaq istəyirdi. Bunun üçün ona biri onun işini davam etdirəcək, digəri isə hüquq sahəsində və Eksa parlamentində ugurlar əldə edəcək və bununla da, yuxarı, zadəgan təbəqəsinə yol açacaq ən azı daha iki oğul lazım idi. Amma belə ambisiyalar yalnız o şərtlə həyata keçmək imkanı əldə edə bilər ki, o öz şəxsiyyəti və soyadını provansal aristokratiya ilə sıx bağlaşın.

Belə cəsarətli planlar onun əfsanəvi dərəcədə zəngin olması ilə özünü doğruldurdu. Antuan Rişi mahaldakı istənilən burjuadan dəfələrlə dövlətli idi. Onun təkcə Qras ətrafında deyil, həm də Vans və Antib yaxınlığında da icarəyə götürdüyü portağal, zeytun, buğda və yulaf becərilən latifundiyaları var idi. O Eksdə evlərə, bütün əyalət boyu evlərə, Hindistana gedən gəmilərdən əldə olunan gəlirlərdə paya, Qenuyada daimi kontora və Fransada ən iri ətirli mallar, ədviiyat, yağ və dəri ticarət anbarına malikdir.

Amma Rişinin ən qiymətli cəvahiratı onun qızı idi. O, onun yeganə uşağı idı və düz on altı yaşında idi, onun tünd-kürən saçları və yaşıl gözləri var idi. Onun üzü elə gözəl idi ki, istənilən cinsli və yaşlı qonaqlar donub qalır və daha gözlərini ondan çəkə bilmirdilər, onlar

az qala dil ilə dondurmanı yalayan kimi gözləri ilə onun üzünü yalayırdılar və bu zaman onların sıfətində belə bir məşguliyyət üçün tipik olan axmaq dalğınlıq ifadəsi var yaranırdı. Rişi öz öz qızını görəndə özünü müəyyən müddətə – on beş dəqiqə, bəlkə yarım saatlıq bütün dünyani və işlərini unudub şahanə qızı tamaşa edərək tamamilə əriyib, sonra isə nə ilə məşgül olduğunu yadına sala bilmirdi – baxmayaraq ki, belə bir şey heç yuxuda da onun başına gələ bilməzdi. Müəyyən vaxtdan isə – o bunu peşmançılıqla etiraf edirdi, - aşşamlar onu yatağına uzadanda, bəzən isə səhərlər onu oyatmağa gələndə, o isə Tanrıının laylası altında yatarkən, gecə paltarının altından onun budları və sinəsinin formaları sezilir; köynəyinin yaxasından isə boynu, qoltuqlarının bükükləri, dirsəklərinin altındaki çökəklərdən və hamar əlindən onun sakit və isti nəfəsi axıb gəlirkən... onun daxilində nəsə acizanə sıxlır, nəfəsini kəsir və tüpürcəyini udmağa məcbur edirdi və – ay Allah! – özünü lənətləyirdi ki, o bu qadına yad, hansısa başqa kişi deyil, onun atasıdır, və o onun qarşısında indi uzandığı kimi uzanmayıb və o bütün yiylənmə ehtirası ilə onun yanına, onun üstünə, onun içində uzana bilmir. Və onu tər basır, bu dəhşətli fikri içində boğaraq, bütün bədəni ilə titrəyir və saf ata öpüşü ilə onu oyatmaq üçün ona tərəf əyilirdi.

Keçən il, qətller vaxtı o hələ bu cür məşum çarpışmalar keçirmirdi. Qızının onun üzərindəki sehri hakimiyyəti – hər halda ona belə gəlirdi, - hələ onun uşaqlığının sehri hakimiyyəti idi. Ona görə də o heç vaxt Lauranın, məlum olduğu kimi nə uşaqlara, nə də qadınlara, yalnız bakırəliyini itirməmiş böyük qızlara hücum edən qatilin qurbanı olacağından o qədər də qorxmurdu. Amma hər haldı, o evinin mühafizəsini gücləndirdi, yuxarı mərtəbənin pəncərələrinə yeni barmaqlıqlar vurmağı tapşırıdı və qulluqçuya Lauranın otağında yatmayı əmr etdi. Amma öz qızlarını, hətta bütün ailələrini şəhərdən kənara göndərən eyni təbəqədən olan yoldaşları kimi hərəkət etmək fikri onun üçün dözülməz idi. O bunu biabırçı və onun fikrincə həmvətənləri üçün təmkinlilik, cəsarət və yenilməzlik nümunəsi olmalı olan Şura üzvü və İkinci Konsula layiq olmayan hərəkət sayırdı. Bundan başqa, o elə adam idi ki, heç kim – nə çaxnaşmaya düşmüş kütlə, xüsusiələ də tək bir naməlum pozğun cinayətkar ünsür öz qərarlarını ona zorla qəbul etdirə bilməzdi. Və bütün bu dəhşətli vaxt ərzində o, şəhərdə qorxu həyəcanına uymayan və ağlını itirməyən bir neçə adamdan biri idi. Amma qəribə olsa da, indi bu dəyişmişdi. Küçələrdə insanlar qatili artıq edam etmiş kimi onun cinayətlərinə son qoyulmasını bayram etdiyi və o pis vaxtları demək olar ki, unutduqları halda, Antuan Rişinin qəlbində iyrienc bir cəhənnəm kimi qorxu yuva saldı. Əvvəlcə o məhz qorxunun onu çoxdan vaxtı çatmış səfərləri təxirə salmağa, şəhərə az-az çıxmağa, evə tez qayıtmaq üçün görüş və iclaslarını qısaltmağa məcbur etməsi fikrini yaxına buraxmaq istəmirdi. O uzun müddət özünə məşgul olması və həddindən artıq yorğun olmasına istinad edərək bəraət qazandırırdı, amma nəhayət qərara

aldı ki, ərlik qızı olan istənilən ata kimi o da bir qədər qaygilidir, axı belə narahatlılıq adı işdir... Məgər onun gözəlliyinin şöhrəti artıq bütün aləmə yayılmayıbmı? Məgər bazar günləri onunla birlikdə kilsəyə girəndə bütün başlar ona tərəf boylanmırmı? Məgər Şuradakı bəzi cənablar artıq özlərinin ya da oğullarının adından mümkün elçiliyə işaret etməyiblərmi?..

42

Amma bir dəfə martda Rişi qonaq otağında oturmuşdu və Lauranın bağa çıxdığını gördü. Onun əynində göy don var idi və gün işığında işıldayan kürən saçları onun üstünə səpilmışdı, o heç vaxt onu belə gözəl görməmişdi. O canlı çəpərin arxasında itdi və bəlkə onun gözlədiyindən iki ürək döyüntüsü qədər gec çıxdı, - və o dəhşətli dərəcədə qorxdu, çünki iki ürək döyüntüsü ərzində onu həmişəlik itirdiyini düşündü.

Həmin gecə o dəhşətli yuxudan ayıldı, məzmunu yadında qalmasa da, yuxu Laura ilə bağlı di və o, onu yatağında ölmüş, öldürülülmüş, təhqir olunmuş və saçları qırılxılmış tapacağıını düşünərək onun otağına cumdu, - amma o sağ-salamat idi.

O öz otağına tərdən yamyaş və həyəcandan, yox, həyəcandan yox, qorxudan titrəyərək qayıtdı, indi nəhayət ki, o bunu etiraf etdi, o sakitləşdi və fikri aydınlaşdı. Düzünə qalsa, o lap əvvəldən yepiskop lənətinin təsirliliyinə inanmırı; qatilin indi Qrenoblda işlədiyinə, və ümumiyyətlə onun şəhəri tərk etdiyinə də inanmırı. Yox, o hələ burda, Qrasın sakinləri arasında yaşayır və nə vaxtsa yenidən zərbə endirəcək. Avqustda və sentyabrda Rişi bir neçə öldürülüş qızı nəzərdən keçirmişdi. Bu mənzərə onu dəhşətə gətirdi və etiraf etmək lazımdır ki, eyni zamanda valeh etdi, çünki onlar hamısı və hərəsi özünə görə nəfis gözəlliyyə malik idilər. Onun heç ağlına da gəlməzdidi ki, Qrasda bu qədər qiymətləndirilməmiş gözəllik var. Qatil onun gözlərini açdı. Qatilin əla zövqü var idi. Və sistemli hərəkət edirdi. Qətlərin özlərinin eyni səliqə ilə yerinə yetirilməsi bir kənara, qurbanların seçimi özü az qala riyazi hesablamadan xəbər verirdi. Düzdür, Rişi qatilin öz qurbanlarından məhz nə istədiyini bilmirdi, çünki onların əsas sərvətini – gözəllik və gənclik füsunkarlığını oğurlaya bilməmişdi... Yoxsa oğurlamışdı? Hər halda, nə qədər absurd səslənsə də, qatilin məqsədi sanki dağıtmaq deyil, qayğı ilə kolleksiya yiğmaqdan ibarət idi. Məsələn, əgər Rişi düşünürdü, bütün qurbanları ayrı-ayrı fərd kimi deyil, hansısa ali prinsipin bir hissəsi kimi təsəvvür etsək və xəyalı olaraq onların müxtəlif xüsusiyyətlərinin bütöv bir vəhdətdə birləşdiyini güman etsək, belə mozaikadan təşkil olunmuş şəkil gözəllik şəkli olardı və onun saçıdığı sehr insanı deyil, ilahi hakimiyyətə malik olardı. (Göründüyü kimi, Rişi hətta küfr nəticələrdən belə qorxub çəkinməyən elmlı və düşüncəli insan idi və

onun iyibilmə deyil, optik kateqoriyalarda düşünməsinə baxmayaraq, hər halda o həqiqətə kifayət qədər yaxın idi).

Deyək ki, Rişi düşünürdü, qatil belə gözəllik kolleksiyaçısıdır və bu onun xəstə beyninin fantaziyası olsa belə Mükəmməllik portreti üzərində işləyir; sonra, deyək ki, o çox gözəl zövqü olan və son dərəcə dəqiqlik metodla hərəkət edən adamdır ki, bu da doğrudan da kifayət qədər ağlabatandır, onda, onun bu portret üçün yer üzündə tapıla biləcək ən qiymətli inşaat daşı – Lauranın gözəlliyindən imtina edəcəyini düşünmək sadəlövhələk olardı. Bütün qətllər piramidası onsuz heç nədir. O, onun tikilisini uğurla tamamlayacaq daş idi.

Bu dəhşətli nəticəyə gələrkən Rişi gecə köynəyində öz yatağında oturmuşdu və öz sakitliyinə heyrətlənirdi. O artıq titrəmirdi. Bir neçə həftə ərzində onu üzən qeyri-müəyyən qorxu yox olaraq, yerini konkret təhlükənin dərk olunmasına verdi. Qatilin niyyəti açıq-aydın Lauraya yönəlmüşdi – lap əvvəldən. Bütün qalan qətllər isə bu son, yekun qətl üçün zəmin idи. Düzdür, bu qətllərin hansı maddi məqsəd güddüyü və ümumiyyətlə onların məqsədinin olub olmaması anlaşılmaz qalırıldı. Amma, ən əsası, daha dəqiqlik desək, qatilin sistemli metodu və onun idealə can atmasını Rişi düz tapmışdı. Və o bu barədə nə qədər çox fikirləşirdi, həm o, həm də bu onun bir o qədər xoşuna gəlirdi və qatılə bir o qədər çox hörmət etməyə başlayırdı, – amma, bu hörmət hamar güzgündə olduğu kimi onun özünə münasibətini eks etdirirdi, axı Rişi kimi heç kim, öz iti, analitik oğlu ilə rəqibin niyyətini başa düşə bilməzdi.

O, Rişi eyni ehtiraslı ideyalara tutulmuş qatil olsaydı, onun addımları bu qatilin indiyə kimi etdiyindən fərqli ola bilməzdi və o öz divanə işini şahanə, tayı-bərabəri olmayan Laura ilə tamamlamaq üçün hər cür riskə gedərdi.

Bu son fikir onun xüsusilə xoşuna gəldi. Onun xəyalən özünü qızını gələcək qatilinin yerində qoymaq iqtidarında olması əslində ona qatil üzərində böyük üstünlük verirdi. Çünkü, sözsüz ki, qatil nə qədər fəhmi olsa da, əlbəttə ki, özünü Rişinin yerinə qoymaq qabiliyyətində deyildi, ən azı ona görə ki, o Rişinin özünü çıxdan onun – qatilin yerinə qoyduğunu heç ağlına belə gətirə bilməzdi. Əslində, burada hər şey işgizar həyatda olduğu kimi mutatis mutandis⁴ idi, bəs necə. Əgər sən rəqibin niyyətini tapa bilmisənsə, üstünlük sənin tərəfindədir; o artıq sənin kürəyini yerə vura bilməz; vura bilməz, əgər sənin adın Antuan Rişidir, sən oddan-alovdan keçmişən və mübarizədə uduzmağa öyrəşməmisənsə. Hər halda, Antuan Rişiyə Fransada ən iri ətirli mallar dükəni məxsusdur, nə var-dövlət, nə də İkinci Konsul vəzifəsi onun üçün göydən düşməyib; o onları inadkarlığı və hiyləgərliyi ilə, təhlükəni vaxtında hiss etmək, rəqiblərin planlarını bəsirətlə duyub və düşmənlərini

⁴ мцвафиг дяйишикликларля

yolundan silib atmaqla qazanmışdı. Və gələcək məqsədləri – hakimiyyət və gələcək nəslə üçün zadəgan titulunu da eynilə əldə edəcək. Və qatilin – Lauraya sahib olmaq uğrunda mübarizədə rəqibinin planlarının da üstündən eynilə xətt çəkəcək, ən azı ona görə ki, Laura onun, Rişinin də planlarının tacı idi. Əlbəttə ki, o onu sevirdi, amma həm də ona ehtiyacı var idi. Öz ən yüksək ambisiyalarını həyata keçirmək üçün ona lazım şeyləri isə o heç kimə güzəştə getmir, ondan bərk yapışırı.

İndi o yüngülləşdi. İblislə mübarizə ilə bağlı gecə düşüncələrini işgüzar münaqişə səviyyəsinə endirə bildikdən sonra o hiss etdi ki, yenidən cəsarət və hətta coşgunluqla doludur. Qorxunun son qalıqları yox oldu, ona düşkünlüyü qapılmış qoca kimi əzab verən ruh düşkünlüyü və üzücü qayğı hissi itdi, bir neçə həftə ərzində içindən çıxmaq üçün kor-koranə yol axtardığı ürəyinə dammış qara-qura fikirlər dumanı dağıldı. O tanış ərazidə və istənilən çağırışı etməyə hazır idi.

43

O, yüngüllük, demək olar ki, məmnunluq hissi ilə çarpayıdan yerə atıldı, zəngin ipini dartdı və yuxulu qulluqçusuna pal-paltarı və azuqə yiğmağı əmr etdi, çünki dan yeri söküləndə qızının müşayiəti ilə Qrenobla yollanmaq fikrindədir. Sonra o geyindi və bütün qalan nökərləri yataqlarından qaldırdı.

Gecə yarısı Druat küçəsindəki ev yuxudan ayıldı və onun içində həyat qaynamağa başladı. Mətbəxdə ocaqlar yanır, keçidlərdə həyəcanlı qulluqçular ora-bura qaçıır, ağanın şəxsi nökəri pilləkənlərlə aşağı-yuxarı qaçırdı, zirzəmilərdə anbardarın açarları cingildəyir, həyətdə məşəllər yanır, faytonçular atları çıxarıır, digərləri qatırları tövlələrdən çıxarıır, yüyənləyir, yəhərləyir, qaçıır, yükləyirdilər – elə bil ki, şəhərə 1746-cı ildə olduğu kimi qarşılara çıxan hər şeyi dağlıdan soyğuncu Avstriya-Sardiniya dəstələri hücum edir və ev sahibi vəlvələyə düşüb qaçmağa hazırlaşırdı. Amma, bu belə deyildi! Ev sahibi, Fransanın marşalı kimi sakit və vüqarla öz kontorunda yazı stolunun arxasında oturub südlü kofe içir və taqətdən düşən nökərlərə əmr verirdi. Eyni zamanda o merə və Birinci Konsula, öz notariusuna, öz həkiminə, Marseldəki bankirinə, baron de Buyon və müxtəlif iş ortaqlarına məktub yazırı.

Səhər altıya yaxın o məktubları yolladı və onun planları üçün zəruri sərəncamlar verdi. O iki yol tapançاسını qoltuğuna qoyub, kəmərindəki pul asılmış toqqasını bağladı və yazı masasını kilidlədi. Sonra isə qızını oyatmağa getdi.

Səhər səkkizdə kiçik karvan yola düşdü. İrəlidə atın üstündə Rişi gedirdi, o öz qırmızı şərab rəngli, qızıl baftalı kamzolunda, qara ingilis plaşında və lələklərdən diqqət

cəlb edən kəkili olan qara şlyapada çox əzəmətli idi. Onun ardınca daha sadə geyinmiş qızı gəlirdi, amma o elə gözqamaşdırıcı gözəl idi ki, küçədəki və pəncərələrdən baxan camaat gözünü ondan çəkə bilmirdi, adamların arasından pərəstiş dolu oh və ah səsləri eşidilir və kişilər guya ki, İkinci Konsulun önündə, əslində isə bu kralica qamətli qızın qarşısında şlyapalarını çıxarırdılar. Onun dalınca sakitcə onun şəxsi qulluqcusu, daha sonra iki yük atı ilə Rişinin nökəri gəlirdi – Qrenobl yolunun bərbad vəziyyətdə olması üzündən karetdən istifadə etmək mümkün deyildi. Uşaqlar hələ uzun müddət təntənəli izdihamın ardınca qaçırlı, sildirrim, dolanbac yolla yavaş-yavaş uzaqlaşan karvanın arxasında əl eləyirdilər.

Antuan Rişinin qızı ilə birlikdə çıxıb getməsi insanlarda çox qəribə hiss yaratdı. Onlara elə gəlirdi ki, hansısa qəbim qurban kəsmə mərasimində iştirak edirlər. Ətrafdə bütün söhbətlər Rişinin Qrenobla, yəni bu yaxınlardan qızları öldürən bədheybətin çalıb-çaplığı şəhərə getməsi haqqında idi. İnsanlar bilmirdilər nə düşünsünlər. Rişinin hərəkətini necə izah etmək olar? Qinanmalı olan yelbeyinlik, yoxsa tərifə layiq cəsurluq kimi? Bu allahlara meydan oxumaq, yoxsa onları rəhmə gətirmək cahdi idi? Amma onlarda belə bir qeyri-müəyyən hiss var idi ki, bu kürən saçlı gözəl qızı onlar sonuncu dəfə gördülər. Laura Rişinin öləcəyi onların ürəyinə dammışdı.

Tamamilə yanlış mühakimələrə əsaslanmasına baxmayaraq bu hiss gerçəkləşdi. İş burasındadır ki, Rişi heç də Qrenobla getmirdi. Təmtəraqlı səfər fintdən başqa bir şey deyildi. Qrasdan bir yarı mil şimal-şərqdə, Sen-Valye kəndi yaxınlığında o dayanmaq əmri verdi, o öz nökərinə vəkalət və müşayiətedici məktub verib qatır karvanını Qrenobla aparmağı əmr etdi; qatır sürənləri də karvanla yolladı.

Özü isə Laura və onun qulluqcusu ilə Kabriyə tərəb döndü, burada nahar etmək üçün dayandı, sonra isə Tannerona dağ aşırımından keçib cənuba yollandı. Bu yol olduqca çətin idi, amma o Qrası və Qras vadisini qərbdən geniş yarımdairə ilə ötüb keçməyə və axşama yaxın xəlvəti sahilə çatmağa verirdi... Rişi səhəri gün Laura ilə birlikdə ən kiçiyində yaxşı möhkəmləndirilmiş Sent-Onora monastırının yerləşdiyi Leren adalarına keçməyi planlaşdırırdı. Monastır təsərrüfatını qoca yaşlarına baxmayaraq, hələ özünü müdafiə etmək iqtidarında olan bir neçə rahib aparırdı. Rişi uzun illər ardıcıl olaraq bütün monastır məhsulu: evkalipt likörü, piniya toxumu və sərv yağı alıb yenidən satdığı üçün onları yaxşı tanıydı. Və o ilk vaxtlarda öz qızını İf qəsri və Sent-Marquerit adasındaki dövlət məhbəsi ilə yanaşı Provansın ən etibarlı yeri hesab olunan Sent-Onora monastırında yerləşdirmək istəyirdi. Özü isə dərhal sahilə qayıdır Qrası bu dəfə Antib və Kanndan keçərək şərqdən ötəcəkdi ki, həmin gün axşama yaxın Vansa çatsın. O artıq baron de Buyonla uşaqları Laura və Alfonsun nikahı haqqında razılışma imzalamaq üçün öz notariusunu ora dəvət etmişdi. O Bayona, onun rədd edə bilməyəcəyi bir təklif etmək istəyirdi: baronun 40.000 livr

məbləğində borcunun ödənməsi, eyni məbləğdə cehiz, bir neçə torpaq sahəsi və Maqanosk yaxınlığında yağı zavodu, gənc cütlük üçün 3000 livr məbləğində illik renta. Rişinin yeganə şərti ondan ibarət idi ki, müqavilə qüvvəyə on gündən sonra minsin və gənclər toydan dərhal sonra Vansa köçsünlər.

Rişi başa düşürdü ki, belə tələsiklik onun ailəsinin Buyonlar ailəsi ilə birləşməsinə görə ödənişin məbləğini hədsiz dərəcədə artıracaq. Gözləmək üçün vaxtı olsayda o dəfələrlə az pul ödəyərdi. Onda baron, dilənci kimi varlı tacirə bu sövdələşməyə razılıq verməsi üçün yalvaracaqdı: axı Lauranın gözəlliyyinin şöhrəti də Rişinin var-dövləti kimi artacaqdı, Buyonlar isə bir də gördün ki, tam müflisləşdilər. Eybi yoxdur! Axı onun rəqibi baron deyil, naməlum qatil idi. Bax onun işinə pər qatmaq lazımdı. Bakırəliyini itirmiş, bəlkə də hamilə ərli qadın artıq onun nəfis qalereyasına uyğun gəlməyəcəkdi. Bu mozaikanın son xanası boş qalacaq, Laura qatil üçün bütün qiymətini itirəcək, onun işi heç olacaq. Və ona məğlubiyyət acısını hiss etdirmək lazımdır! Rişi toyu Qrasda, böyük dəbdəbə ilə, bütün camaatın gözü qabağında etmək istəyirdi. Və qoy o öz rəqibini tanımır və heç vaxt tanımayacaq, amma hər halda onun bu hadisədə iqtirak etməsi və arzuolunan qəniməti onun burnunun altından apardıqlarını öz gözü ilə görməsini bilmək böyük həzz verəcək.

Plan dəqiq hesablanmışdı. Və biz yenidən həqiqətin açılmasına bu qədər yaxınlaşmış Rişinin duyma qabiliyyətinə heyrətlənməliyik. Çünkü, Laura Rişinin baron de Buyonun oğlu ilə nikahı doğrudan da Qraslı Qız Qatilinin tam məğlubiyyəti olardı. Amma plan hələ həyata keçməmişdi. Rişi hələ Lauranı gizlətməmişdi, hələ onu Sent-Onora monastırının xilasedici etibarlı sığınacağına gətirib çatdırılmamışdı. Üç atlı yolcu hələ qonaqsevməz Tanneron aşırımdan keçməmişdilər. Bəzən yol elə çətin olurdu ki, atlilar atdan enməli olurdular. Hər şey çox ağır-ağır gedirdi. Axşama yaxın onlar La-Napuli yaxınlığındaki sahilə – Kannın qərbində yerləşən kiçik kəndə çatacaqlarına ümid edirdilər.

44

Laura Rişi öz atası ilə birlikdə Qrası tərk edərkən Qrenuy Arnulfinin şəhərin o başındakı emalatxanasında idi və jonkiliyaları maserasiya edirdi. O tək və yaxşı əhval-ruhiyyədə idi. Onun Qrasdakı vaxtı sona çatırdı. Zəfər günü yaxınlaşırıldı. Onun komasında, arasına pambıq qoyulmuş qutularda içində 24 bakırə qızın axıdılmış aurasının damçıları, Qrenuyun ötən il bədənlərinin soyuq anflerajı, saç və palтарlarının digərasiyası, lavoj və distillə yolu ilə əldə etdiyi qiymətli esensiyalar olan 24 kiçik ətir şüşəsi var idi. İyirmi beşinci – ən gözəl, ən vacib esensiyanı isə o bu gün əldə edəcək. O son qəniməti üçün artıq içində

dəfələrlə təmizlənmiş yağı olan puta, ən nazik kətan parçası və bir balon ən təmiz spirt hazırlamışdı. Ərazi yoxlanılmışdı. Təzə ay çıxmışdı.

O bilirdi ki, Druat küçəsindəki malikanə yaxşı müdafiə olunur və onu qırıb içəri girmək mümkün deyil. Ona görə də, o hələ ara-toranda, qapılar bağlanmamış içəri girib və sehrlı papaq kimi onu insan və heyvanlar üçün görünməz edən şəxsi qoxusunun olmamasından istifadə edərək evin hər-hansı bir küncündə gizlənmək istəyirdi. Sonradan, hamı yuxuya gedəndən sonra, o qaranlıqda öz iyibilmə qabiliyyətinin kompasının ardına gedərək yuxarı, öz cəvahiratının yanına qalxacaq. O onu elə buradaca yerində yağı hopdurulmuş mələfəyə bükərək emal edəcək. Ancaq saç və paltarlarını həmişəki kimi, özü ilə götürəcək, çünki bu hissələr birbaşa etil spirtində yuyulmalıdır ki, bunu da emalatxanada etmək daha rahatdır. Pomadanın son emalı və onun konsentrata distillə edilməsi üçün ona daha bir gecə lazım olacaq. Və əgər hər şey yaxşı getsə – onun isə hər şeyin yaxşı gedəcəyinə şübhə etmək üçün heç bir əsası yox idi, - onda o, birisi gün dünyada ən yaxşı ətrin hazırlanması üçün lazım olan bütün esensiyalının sahibi olacaq və o Qrası dünyada ən yaxşı qoxuyan insan kimi tərk edəcək.

Nahara yaxın o jonkiliyalarla işini qurtardı. O alovu söndürdü, yağıla dolu qazanı bağladı və havasını dəyişmək üçün emalatxanadan çıxdı. Külək qərbədən əsirdi.

Artıq ilk nəfəsdən ehtiyatlandı. Atmosferdə nəsə başqa proes gedirdi; nəsə qaydasında deyildi. Şəhərin iyində, onun bu libasında, onun çox minlərlə saplardan toxunmuş görünməz şleyində qızıl sap çatmındı. Son bir neçə həftə ərzində bu gözəl ətirli sar elə güclü olmuşdu ki, Qrenuy onu hətta şəhər kənarında, komada da açıq-aydın hiss edirdi. İndi o itmişdi, yox olmuşdu, onu iyibilmə qabiliyyəti ilə tapmaq mümkün deyildi. qrenuy qorxudan yerində donub qaldı.

«O ölüb, - o fikirləşdi. Sonra isə daha dəhşətli: - Məni başqası qabaqlayıb. Başqası mənim çicəyimi dərib və onun ətrini ələ keçirib!» Qışqırmadı, bunun üçün sarsıntı çox böyük idi, amma gözlərinin künclərində göz yaşları yiğildi və birdən birə sel kimi axmağa başladı.

Bu arada Drüo nahar etmək üçün «Dörd Dofin»dən qayıtdı və söz gəlişi danışdı ki, bu gün səhər İkinci Konsul on iki qatır və öz qızı ilə Qrenobla yollanıb. Qrenuy göz yaşlarını udub bütün şəhərdən keçib Dü-Kur darvazasına tərəf qaçıdı. Qapıların yanındaki meydanda o dayanıb iyələməyə başladı. Və təmiz, şəhər iyələrinin toxunmadığı qərb küləyində o doğrudan da nazik və zəif olsa da, heç nə ilə müqayisə olunmayan qızıl sapını tapdı. Amma, sevimli ətir Qrenobla gedən yolun uzandığı şimal-qərbədən deyil, cənub-qərbədən, Kabri istiqamətindən gəlirdi.

Qrenuy qarovuldan İkinci Konsulun hansı yolla getdiyini soruşdu. Qarovulçularдан biri şimalı göstərdi. Bəs Kabriyə yox? Bəlkə o cənuba, Oribə və ya La-Napula gedib? Əlbəttə yox, qarovulçu dedi, o bunu öz gözləri ilə görüb.

Qrenuy geriyə, şəhər boyu öz komasına cumdu, kətan parçası, pomada üçün küpəni, qaşıq, qayçı və zeytun ağacından kiçik hamar dəyənəyi ciyinə atılan kisəsinə basıb yubanmadan yola düşdü – Qrenobla aparan yolla deyil, duyumunun ona işarə verdiyi yolla: cənuba.

Bu yol, La-Napula aparan birbaşa yol Frayera və Sianya vadilərindən Tannerona qolu boyu uzanır. Getmək asan idi. Qrenuy sürətlə irəliləyirdi. Sağ tərəfdə sanki dağların yamaclarında asılıb qalmış Oribonun mənzərəsi göründükdə o hiss etdi ki, qaçaqlara demək olar ki, çatıb. Tezliklə o onlarla bir hündürlükdə idi. İndi o onların hər birini ayrı-ayrılıqda hiss edirdi, o hətta onların atlarını da iyilərinə görə ayırırdı. Onlar yəqin ki, ən çoxu ondan bir mil aralıda, hardasa Tannerona meşələrində idilər. Onlar cənuba, dənizə tərəf gedirdilər. Elə onun kimi.

Günortadan sonra saat beşə yaxın Qrenuy La-Napula gəldi. O karvansara tapdı, yemək yedi və gecələmək üçün ucuz yer soruşdu. Guya, o Nitsadan olan dabbaq köməkçisidir və Marselə gedir. Cavab belə oldu ki, o tövlədə gecələyə bilər. Orada o künçə sıxılıb yatdı. Üç atının yaxınlaşdığını o uzaqdan hiss etdi. İndi yalnız gözləmək qalırdı.

İki saatdan sonra – artıq çox qaranlıq idi – onlar yaxıqlaşdırıldı. Özlərini tanıtmamaq üçün hər üçü paltarlarını dəyişmişdilər. Hər iki qadın tünd rəngli paltar və duvaqda, Rişi isə qara kamzolda idi. O özünü Kastellanalı zadəgan kimi təqdim edirdi; sabah o Leren adalarına keçmək istəyir, qoy karvansaranın sahibi dan yeri sökülməkçin səhər yeməyini hazırlasın. Evdə başqa kirayənişinlər varmı? Yox, ev yiyəsi dedi, ancaq Nissalı dabbaq köməkçisidir, amma o tövlədə gecələyir.

Rişi qadınları otaqlara yolladı. Özü isə, dediyi kimi, yükün arasından bəzi şeyləri götürmək üçün tövləyə getdi. Əvvəlcə usta köməkçisini tapa bilmədi və mehtərdən fənər gətirməyi xahiş etməli oldu və onun künclə olduğuunu gördü: dabbaq köməkçisi saman və köhnə çulun üstündə uzanıb və ciyinə atılan kisəni başının altına qoyub bərk yatmışdı. O elə çirkin və görkəmsiz idi ki, Rişiyə bir anlıq elə gəldi ki, o heç yoxdur, bu xülya, fənərin içindəki titrəyən şam işığının atdığı əcayıb kölgədir. Hər halda, Rişi o dəqiqlikə anladı ki, bu doğrudan da riqqət doğuran zərərsiz məxluq heç bir təhlükə yarpatmir və o, onun yuxusunu pozmamaq üçün sakitcə çıxıb evə qayıtdı.

Qızı ilə birlikdə onun otağında şam etdi. Yola düşərkən ona səyahətlərinin məqsədini izah etməmişdi və xahiş etməsinə baxmayaraq, indi də bunu etmədi. Sabah ona hər şeyi danışacaq və indi o əmin ola bilər ki, o dedi, planlaşdırıldığı və etdiyi hər şeyi onun

səadəti naminə edir və gələcəkdə bu ona xoşbəxtlik gətirəcək. Şam yeməyindən sonra onlar bir neçə partiya lomber oynadılar və o hamısını uduzdu, çünkü öz kartlarına baxmır, onun üzünüñ gözəlliynə tamaşa edirdi. Saat doqquz radələrində onu öz otağı ilə üzbəüz yerləşən otağına yola saldı və qapını çöl tərəfdən qıfılladı. Sonra isə özü də yatmağa getdi.

Birdən birə dəhşətli yorğunluq hiss etdi – ağır gün və ötən gecənin gərginliyi özünü göstərdi, amma eyni zamanda özündən və hadisələrin gedişindən razı idi. Dünənədək hər dəfə lampanı söndürən kimi onu yatmağa qoymayan narahatlıq, ürəyinə daman pis fikirlər olmamış kimi o dəqiqli yuxuya getdi və heç bir yuzu görmədən, inildəmədən, təlaşlı səksənmə və ya əsəbdən bir böyürdən o biri böyrü üstə fırlanmadan yatdı. Uzun vaxt ərzində ilk dəfə Rişi dərin, sakit yuxuya getdi.

Eyni zamanda Qrenuy tövlədəki döşənəyindən qalxdı. Özündən və hadisələrin gedişindən razı idi və bir saniyə belə yatmadığına baxmayaraq özünü tam gümrah hiss edirdi. Rişi tövləyə girəndə, o artıq «sezilməz» qoxusunun yaratdığı zərərsizlik təsirini daha inandırıcı etmək üçün özünü yuxuluğa vurmuşdu. Və o Rişini olduqca yaxşı, yəni iyibilmə qabiliyyəti ilə duydu və Rişinin onu görən kimi hiss etdiyi yüngüllük onun gözündən yayınmadı.

Beləliklə, onların qısa görüşü zaman hər ikisi bir-birinin zərərsizliyinə tam əmin oldular və Qrenuyun fikrincə bu yaxşı idi, çünkü onun zahiri zərərsizliyi və Rişinin həqiqi zərərsizliyi onun, Qrenuyun işini asanlaşdırırırdı. Elə Rişi də öz işləri ilə bağlı tamamilə eyni fikirdə idi.

45

Qrenuy işə professional ehtiyatiyla başladı. Kisəni açıb kətan parçası, pomada və qaşığı çıxardı, kətanı uzandığı çulun üstünə sərdi və ona yağlı pasta sürtməyə başladı. Bu iş vaxt tələb edirdi, çünkü yağı bərabər təndə deyil, kətanın bu və ya digər hissəsinin bədənin hansı hissəsinə düşəcəyindən asılı olaraq, bəzi yerlərə daha nazik, bəzi yerlərə isə daha qalın qatla çəkmək lazımdı. Ağız və qoltuq altları, sinə, cinsiyət orqanı və pəncələr, məsələn, baldır, kürək və ya dirsəklərdən; əllərin iç tərəfi üst tərəfindən; qaşalar kirpiklərdən daha çox ətir verir və s. və müvafiq olaraq onlar üçün daha çox yağı lazımdır. Beləliklə də, Qrenuy eyni zamanda kətanın üzərində emal olunacaq bədənin aromatik diaqramının modelini hazırlayırdı və işin bu hissəsi əslində ona daha çox ləzzət verirdi, çünkü səhbət eyni dərəcədə hissiyyat orqanları, fantaziya və əlləri məşğul edən və bundan başqa, gözlənilən yekun nəticədən qabaqcadan həzz almağa imkan verən müəyyən artistik texnikadan gedirdi.

Bir küpə pomadanın hamısını işlədib bir neçə son cizgini vurdu – harasa daha qalın yağı qatı çəkdi, hardansa artıq yağı sildi, retuşla düzəldti və bir daha yağından düzəldilmiş landşaftı yoxladı, - həm də, gözləri deyil, burnundan istifadə etməklə, çünki hər şey zülmət qaranlıqda baş verirdi ki, bu da çox güman ki, Qrenuyun sakit və sevincli əhval-ruhiyyəsi üçün əlavə səbəb idi. Bu yeni ay çıxmış gecədə onu heç nə yayındırmırıldı. Dünyada qoxu və bir də yəqin ki, dənizdən gələn ləpədöyənin səsindən başqa hey nə yox idi. O öz mühitində idi. Sonra o, yağlanmış səthlərin bir birinin üstünə düşməsi üçün kətanı divar kağızı parçası kimi bükdü. Onun üçün bu ağrılı proses idi, çünki o yaxşı bilirdi ki, nə qədər ehtiyatlı olsa da, modelləşdirilmiş konturlar pozulacaq və yerindən oynayacaq. Amma onun kətanı başqa çür daşimaq imkanı yox idi. Onu böyük çətinlik çəkmədən qoltuğunun altına ala biləcəyi şəkildə büküb, qaşıq və qayçını cibinə qoydu, zeytun ağacından düzəldilmiş dəyənəyi götürdü və xəlvətcə həyətə girdi.

Səma buludlarla örtülmüşdü, ev qaranlıq idi. Bu zülmət qaranlıqda yeganə qığılçım şərqdə işildayırdı: La-Napulidən bir mil aralıda yerləşən Sent-Marquerit adasındaki istehkamın mayakı zil qara rəngli örtüyün üstündə parlayan iynə ucunu xatırladırdı.

Qrenuy divarına nərdivan söykədilmiş buğda anbarına yaxınlaşdı. O boş sağ əli ilə üç tirdən yapışdırıb nərdivanı qaldırdı, onu şaquli vəziyyətdə saxlayıb və çıxıntı hissəsini sağ ciyininə söykəyərək onu həyət boyu pəncərəyə tərəf apardı. Pəncərə aralı idi. Tirlərlə, rahat pillələrlə olduğu kimi yuxarı qalxa-qalxa, o özünü bu qızın ətrinin məhsulunu burada, La-Napulda yiğmaq imkanı alması ilə təbrik etdi. Pəncərələrin barmaqlıqla örtüldüyü, evin isə ciddi mühafizə olunduğu Qrasda hər şey daha çətin idi. Burada hətta o tək yatırıldı. O qulluqçunu öldürməli olmayıcaq.

O pəncərənin bir tayını açdı, sürüşüb otağa keçdi və bükülmüş mələfəni yerə qoydu. Sonra çarpayıya tərəf döndü. O üzü üstə uzanıb əlinin büküyü ilə çərçivələnmiş sifətini balınca sıxdığı üçün saçlarının iyi daha çox gəlirdi və peysəri dəyənək zərbəsi üçün demək olar ki, ideal qoyulmuşdu.

Zərbənin səsi boğuq və qıjılıtı idı. O ona nifrət edirdi. O ona sadəcə səs, onun səssiz işində səs olduğu üçün nifrət edirdi. O bu iyrənc səsə yalnız dişlərini bir-birinə sıxaraq dözə bildi və səs kəsildikdən sonra o, sanki səsin əks-səda kimi haradansa qayida biləcəyindən qorxaraq hələ bir qədər əsəbiliklə dəyənəyi əli ilə sıxb donmuş və acınacaqlı vəziyyətdə dayandı. Amma səs qayıtmadı, otaqda isə yenidən sükut çökdü, hətta daha dərin sükut, çünki onu artıq qızın hıçkırtılı nəfəsi pozmurdu. Və yalnız onda Qrenuy duruşunu dəyişdi (bunu bir dəqiqlik ehtiramlı və ya əsəbi sükut kimi izah etmək olardı) və onun bədəni yumşaldı və boşaldı.

O dəyənəyi kənara qoydu və ciddi-cəhdələ işə başladı. Əvvəlcə o gətirdiyi kətanı hamarladı və yağılı tərəfinə toxunmamasına nəzarət edərək onu təmiz tərəfindən stol və stulların üstünə sərdi. Qızın birdən birə isti qatı dalğa ilə fişqıran gözəl ətri bu dəfə ona çox təsir etmədi. Axı o artıq ona tanış idi, sərxiş olanadək isə o sonra, həqiqətən də ona yiyləndikdə həzz alacaq. İndi onu bacardıqca az itirmək lazımlı idi, indi ondan fikrini toplamaq və çeviklik tələb olunurdu.

Qayçını bacarıqla hərəkət etdirərək o gecə köynəyini kəsdi, qızı onun içindən çıxartdı, mələfəni götürüb çilpaq bədəninə atdı. Sonra bədəni qaldırdı, kətanın aşağı sallanan hissəsini onun altına keçirtdi və parçaya bükdü – çörəkçi ruleti belə bükür, - kənarlarını qatladi və mumiya kimi bintlədi – başdan ayağadək. Yalnız saçları bintlənməmiş qaldı. O onları dəriyə mümkün qədər yaxın yerdən kəsdi və gecə köynəyinə yığıb düyünlədi. Sonra o qırılmış kəlləni kətanın boş qalan parçası ilə örtdü və onun üstündən aşırılmış kənarını barmaqları ilə ehmalca sixaraq hamarladı. O bütün paketi yoxladı. Onda ətin siza biləcəyi heç bir yarıq, heç bir deşik, heç bir hamarlanmış qırış yox idi. Qız əla qablaşdırılmışdı.

Başqa ediləsi bir şey yox idi. İndi yalnız gözləmək, saat altıya – dan yeri sökülenədək gözləmək qalırdı.

O, üstünə onun paltarları qoyulmuş kiçik kreslonu götürdü, onu yatağın yanına qoydu və oturdu. Geniş qara paltarda onun, yola çıxmazdan əvvəl cibinə qoyduğu cirəli kökənin iyi ilə qarışmış ətrinin zərif mehi hələ də qalmışdı. O ayaqlarını onun yatağının qırığına, onun ayaqlarının yanına qoydu, onun paltarını üstünə örtdü və cirəli kökələri yedi. O yorulmuşdu. Amma yatmaq istəmirdi, çünki iş başında yatmaq olmazdı, hətta iş yalnız gözləməkdən ibarət olsa belə. O, Baldininin emalatxanasında destillə ilə məşğul olduğu gecələri xatırladı: hislə örtülmüş ənbiq, şölələnən alov, **florensiya** qabının dibinə dəyən distillyat damcılarının yüngül, xəyalı səsi. Vaxtaşırı alova nəzarət etmək, su əlavə etmək, yeni **florensiya** qabları qoymaq, ətrini itirmiş distillə materialı kütləsini dəyişmək lazımlıydı. Və buna baxmayaraq, ona həmişə elə gəlirdi ki, yatmaq olmaz. Ona görə yox ki, bu və ya digər növbəti əməliyyatları yerinə yetirmək lazımlı idi, ona görə ki, ayıq qalmağın öz mənası var. Hətta burada, anfleraj prosesinin öz-özünə baş verdiyi və bundan başqa, yersiz yoxlama, ətirli bağlamanın yanında çevrilmə və vurnuxmanın yalnız mane ola biləcəyi karvansara otağında, - hətta burada da, Qrenuya elə gəlirdi ki, onun ayıq iştirakı vacib rol oynayırdı. Yuxu uğur ruhunu hürkündüb qaçıra bilərdi.

Amma, yorğunluğa baxmayaraq, onun üçün ayıq qalıb gözləmək çətin deyildi. O bu gözləməni sevirdi. Belə gözləmə zamanı nəsə baş verirdi. Ən əhəmiyyətli olan bir şey baş verirdi. Və hətta o bunu özü etmirdisə, bu onun sayəsində baş verirdi. O, ondan asılı olan

hər şeyi edib. O öz ustalığını göstərdi. Heç bir səhv buraxmadı. Onun işi yeganə və təkrarolunmaz idi. O uğurla başa çatacaq... Ona ancaq bir neçə saat gözləmək qalırdı. Bu gözləmə ona çox böyük həzz verirdi. O həyatında heç vaxt – hətta o vaxtlar, öz dağında olanda belə – özünü sənətin tələb etdiyi bu fasılə saatlarında, gecə yarısı gözlərini yummadan öz qurbanlarının yanında oturub gözlədiyi anlarda olduğu kimi belə sakit, belə təmkinli hiss etməmişdi, özü ilə belə həmrəy olmamışdı. Ancaq belə anlarda onun tutqun beyninə demək olar ki, şən fikirlər gəlirdi.

Qəribə olsa da, bu fikirlər gələcəyə yönəlməmişdi. O nə bir neçə saatdan sonra əldə edəcəyi ətir, nə iyirmi beş qız aurasından olan ətirlər, nə gələcəklə bağlı planlar, nə xoşbəxtlik və nə də uğur haqqında düşünürdü. Yox. O keçmiş yada salırdı. O öz həyat yolu – madam Qayarin evi və bu evin qarşısındaki nəm, günəş altında qızmış odun qalağından kiçik, baliq iyi tutmuş La-Napul qəsəbəsinə bugünkü səyahətinədək olan yoldakı dayanacaqları yaddaşında canlandırırdı. O dabbaq Qrimalı, Cüzeppé Baldinini, markiz de la Tayad-Espinası xatırladı. O Parme şəhəri, onun nəhəng, min rəngə çalan üfunətli buxarlarını, Mare küçəsindən olan kürənsaçlı qızı, yer üzündəki boş açıqlıqları, zəif küləyi, meşələri xatırladı. O Overindəki dağı da – o heç də bu barədə xatırələrdən qaçmirdı, - öz mağarasını, insan qoxusu olmayan havanı yada saldı. O öz yuxularını da yada salırdı. Və bütün bunları o böyük məmnuniyyətlə yada salırdı. Bəli, dönüb geri baxarkən, o başa düşürdü ki, səadət ona qarşı xüsusiylə xeyirxah olub və tale onu dolaşiq olsa da, son nəticədə düzgün yolla aparıb, - əks halda o burada, bu qaranlıq otaqda, öz arzularına çatmağa belə yaxın ola bilərdimi? Əgər yaxşı-yaxşı fikirləssək, o həqiqətən də xoşbəxt şəxsiyyətdir!

O itaət və minnətdarlıq hissindən lap mütəəssir oldu.

- Mən sənə minnətdaram, - o sakitcə dedi, - Jan-Batist Qrenuy, mən sənə minnətdaram ki, sən olduğun kimi varsan! – O bu dərəcədə özünə məftun idi.

Sonra o gözlərini yumdu – yatmaq üçün yox, tamamilə bu Müqəddəs Gecənin sakitliyinə dalmaq üçün. Onun qəlbini rahatlıqla dolu idi. Amma ona elə gəlirdi ki, onun ətrafında əmin-amanlıq hökm sürür. O qonşu otaqdakı qulluqçunun dinc yuxusunu, qarşidakı otaqdakı Antuan Rişinin dərin, sakit yuxusunu duyurdu, o ev yiyəsi və xidmətçilərin, itlərin, **burdaqdakı** heyvanların, bütün ərazinin və dənizin dinc mürgüsünü duyurdu. Külək yatdı. Hər şey sakit idi. Heç nə əmin-amanlığı pozmurdu.

O bir dəfə ayağını kənara çəkdi və çox yüngülçə Lauranın ayağına toxundu. Əslində ayağına yox, onun üstünü örətən astarında nazik yağı qatı olan və onun ətrini, onun – Qrenuyun! – şahanə ətrini özünə çəkən kətana.

Quşlar oxumağa başlayanda – yəni dan yeri sökülmzdən çox qabaq, - qalxdı və işini sona çatdırıldı. Kətanı açdı və onu ölüünün bədənidən plastır kimi çıxartdı. Yağ dəridən yaxşı qopurdu. Yalnız çökək yerlərdə hələ kiçik laxtalar qalmışdı ki, onları ərsinlə yiğmalı oldu. Qalan pomada axan yerləri Lauranın alt köynəyi ilə sildi, axırda isə onunla bütün bədəni başdan ayağadək elə yaxşı-yaxşı sildi ki, hətta dərisinin məsamələrindəki ən xırda yağı damcılarını və onlarla birlikdə onun ətrinin son tel və qırıqlarını da çıxardı. İndi o, onun üçün doğrudan da çiçək tullantıları kimi ölü, solmuş, rəngi qaçmış və bürüşmiş idi.

Alt köynəyini, qızı yaşatmağa davam edən böyük aromatlaşdırılmış kətanın içində atdı, gecə köynəyini və saçlarını da ora qoydu və onların hamisini qoltuğunun altına yerləşən kiçik kip paket kimi bükdü. Yataqdakı meyitin üstünü örtməyə zəhmət çəkmədi. Və gecənin qaranlığı artıq dan yerinin boz göyümtüllüyü ilə əvəz olunsa və otaqdakı əşyaların konturları görünməyə başlasa da, o onu həyatında heç olmasa bir dəfə gözləri ilə görmək üçün belə onun yatağına tərəf baxmadı. Bədəni onu maraqlandırmırıdı. O artıq onun üçün bədən kimi yox, yalnız bədəni olmayan ətir kimi mövcud idi. Onu qoltuğunun altında saxlamışdı və özü ilə aparırdı.

Yavaşca pəncərə altına hoppandı və söykəmə nərdivanla aşağı düşdü. Həyətdə yenidən külək qalxmışdı və yerə soyuq tünd-göy işiq yayındı. Yarım saatdan sonra qulluqçuların biri mətbəxdəki ocağı qaladı. Odun üçün həyətə çıxanda söykədilmiş nərdivani gördü, amma hələ çox yuxulu olduğu üçün aqlına heç nə gəlmədi. Altıdan azca sonra günəş çıxdı. O böyük, saf qızıl rəngində Leren adalarının arasından, dənizdən qalxdı. Göydə bir dənə də olsun bulud yox idi. Parlq yaz günü başlayırdı.

Otağı qərbə baxan Rişi saat yeddiidə oyandı. Uzun aylar ərzində ilk dəfə yaxşı yatmışdı və həmişəkindən fərqli olaraq, hələ on beş dəqiqə də yatağında nazlanırdı, sonra isə ləzzətlə dartındı və nəfəs aldı və mətbəxtən gələn xoş səslərə qulaq asdı. Sonra o qalxdı, pəncərəni taybatay açdı və gördü ki, həyətdə gözəl hava var və təravətli ətirli səhər havasını duydu və ləpədöyənin səsini eşitdi, onun yaxşı əhval-ruhiyyəsi tamamilə coşdu və o dodaqlarını boru kimi uzadıb hansısa şən bir mahnını fit verə-verə çalmağa başladı.

Geyinə-geyinə o fit çalmaqda davam edirdi və otaqdan çıxb, iti addimlarla dəhlizi keçib qızının otağının qapısına yaxınlaşanda da hələ fit çalırdı. O qapını döydü. Və onu qorxutmamaq üçün yenidən lap yavaşça yenidən qapını döydü. Cavab yox idi. O gülmüşündü. O fikirləşdi ki, qızı hələ yatıb. O açarı yavaşça açar yerinə saldı və onu qorxutmamaq üçün sakitcə, lap sakitcə, bir daha, onu başqa kişiye verməzdən qabaq sonuncu dəfə öpüslə yuxudan oyatmaq üçün onu yatmış vəziyyətdə görmək arzusu ilə qapının qulpunu fırlatdı.

Qapı açıldı, o içəri girdi və gün işığı onun üzünə vurdu. Otaq sanki əridilmiş gümüşlə dolu idi, hər şey parıldayırdı və ağrıdan o bir anlıq gözlərini yummalı oldu.

Onları açıb, o yataqda uzanan – çilpaq və ölü, keçəl qırxılmış və gözqamaşdırıcı ağ Lauranı gördü. Bu onun ötən gecə Qrasda gördüyü və unutduğu dəhşətli yuxudakı kimi idi və indi bu qorxulu yuxu ildirim kimi onun yadına düşdü. Hər şey birdən birə dəqiqliklə o yuxudakı kimi oldu, amma daha aydın.

47

Laura Rişinin qətli xəbəri Qrasın bütün ətraflarına elə sürətlə yayıldı ki, sanki kimsə «Kral öldü!» və ya «Müharibə!» ya da «Dəniz qudlurları sahilə yan alıblar» xəbərini gətirib və bu eyni və bəlkə də daha dəhşətli qorxuya səbəb oldu. Bir göz qırpmında ötən payızdakı kimi sirayətedici, bütün əlavə təzahürləri: çaxnaşma, hiddət, qəzəb, isterik şübhələr, ümidsizliklə müşayiət olunan belə səylə unudulmuş qorxu yenidən qayıtdı. Gecələr insanlar evlərindən çıxmır, öz qızlarını içəri salıb qapını bağlayır, barrikada qurur, bir birinə etibar etmir və yuxusuz qalırlılar. Hamı düşünürdü ki, indi hər şey o vaxt olduğu kimi təkrarlanacaq: hər həftə qətl törədiləcək. Sanki zaman yarıml il əvvələ çəkilmişdi.

Qorxu yarıml il əvvəl olduğundan daha sarsıcı idi, çünkü qarşısının çoxdan alındığı güman edilən təhlükənin gözlənilmədən qayıması insanlar arasında acizlik hissi yayırdı. Əgər yepiskopun lənəti də kömək etmədisə! Əgər Antuan Rişi, qüdrətli Rişi, şəhərin ən varlı sakini, İkinci Konsul, bütün özünü müdafiə vasitələrinə malik olan nüfuzlu, ağıllı bir adam öz şəxsi uşağını qoruya bilmədisə! Əgər qatilin əli Lauranın ilahi gözəlliyyinin qarşısında titrəməyibsə – çünkü o həqiqətən də onu tanıyan hər kəsə, xüsusilə də indi, öldükdən sonra, müqəddəs görünürdü. Bütün bunlardan sonra qatıldən yaxa qurtarmağa necə ümid etmək olardı? O taundan dəhşətli idi, çünkü taundan qaçmaq olardı, amma bu qatıldən yox, - bunu Rişinin nümunəsi sübut edirdi. O açıq-aydın fövqəltəbi bacarıqlara malik idi. O əlbəttə ki, iblislə ittifaqda idi, sözsüz ki, əgər iblisin özü deyildisə. Və bir çoxları, ilk növbədə, daha sadə, dar düşüncəli insanlara yalnız bir şey qalırdı – kilsəyə gedib dua etmək; hər sənət təbəqəsi öz hamisinə: çilingərlər – müqəddəs Aloquiyə, toxular – müqəddəs Kristinə, bağbanlar – müqəddəs Antoniyə, ətriyyatçılar – müqəddəs İosifə dua edirdi. Və onlar öz arvadları və qızlarını da özləri ilə götürür, onlarla birlikdə dua edir, kilsədə yeyib və yataraq, özlərini vəhşidən yalnız ümidi itirmiş kilsə adamlarının icmasının müdafiəsi və Madonnanın surəti qarşısında təhlükədən qoruya biləcəklərinə (gər ümumiyyətlə hansısa təhlükə var idisə!) inanaraq hətta gündüzlər də ordan çıxmırlılar.

Digərləri, daha düşüncəli adamlar mistik qruplarda birləşirdilər, çünki Kilsə artıq bir dəfə gücsüz olub, böyük pullar töküb özünü yaxşı tanıtmış Qurdonlu cadugər qadını tutur, Qrasın çoxsaylı yeraltı mağaralarından birinə çəkilir və şeytana sitayış etməyə razı olduqlarını göstərmək üçün qara ibadətlər edirdilər. Bəzi mötəbər burjua və təhsilli zadəganlar elmi metodlara ümid edirdilər – evlərini hipnoz edir, qızlarını hipnozla yatırır, salonlarda gizli flüidal dərnəklər yaradır və fikrin uzaq məsafəyə ötürülməsi yolu ilə telepatik olaraq qatilin ruhunu qovmağa çalışırlar.

Kilsə kollegiyaları Qrasdan La-Napula və əksinə tövbə yürüsləri təşkil edirdilər. Şəhərin beş monastırının rahibləri bütün sutka boyu zəbur surələri oxumaqla ibadətlər keçirirdilər, ona görə də şəhərin gah bu, gah da o biri başında gecə və gündüz fasiləsiz ağrılar eşidilirdi. Demək olar ki, heç kim işləmirdi.

Beləliklə, bütün Qras əhalisi əsəbi fəaliyyətsizliklə, demək olar ki, səbirsizliklə növbəti qətli gözləyirdi. Onun baş verəcəyinə heç kim şübhə etmirdi. Və ürəyində həp kəs dəhşətli xəbərin ona deyil, başqasına aid olacağı ümidi ilə onu tez eşitmək istəyirdi.

Amma bu dəfə xalqın isterik əhval-ruhiyyəsi şəhər, mahal və əyalət hakimiyyətinə sirayət etmədi. Qız Qatili peyda olandan ilk dəfə Qras, Draginyon və Tulon şəhər hakimləri magistrat, polis, İntendant, parlament və dəniz donanması səviyyəsində planlı və şaxəli əməkdaşlığı başladılar.

Bu dünyanın güclülərinin belə həmrəyliyinin səbəbi bir tərəfdən ümumi xalq üsyani təhlükəsi, digər tərəfdən isə Laura Rişinin qətlindən sonra nəhayət ki, qatilin sistemli təqibinə başlamağa imkan verən çıxış nöqtələrinin meydana çıxması idi. Qatili görmüşdülər. Söhbət, sözsüz ki, faciə baş verən gecə La-Napuli karvansarasının at tövləsində olmuş, şəhər isə izsiz-soraqsız itmiş həmin şübhəli dabbaq köməkçisindən gedirdi. Karvansara sahibi, mehtər və Rişi bir birinə uyğun olaraq təsdiq edirdilər ki, bu qəhvəyitəhər gödəkcədə və kətan ciyinə atılan kisəsi olan görkəmsiz, alçaqboylu adam idi. Bu üç şahidin digər ifadələri dumanlı olsa və onlar bu adamın, məsələn üz cizgiləri, saçlarının rəngi və ya danışığını təsvir edə bilməsələr də, karvansara sahibinin yadına düdü ki, səhv etmirsə, naməlum şəxsin hərəkətləri və yol yeriində nəsə yondəmsizlik diqqəti cəlb edirdi, sanki nə vaxtsa onun baldırı sınıb və ya pəncəsi sıkəst olub.

İki atlı sahil müdafiə dəstəsi bu əlamətləri alıb qətl baş verən günün günortası Marsel istiqamətində təqibə başladılar – biri sahil boyu, o biri isə yolla əyalətin dərinliklərinə doğru. Könüllülərə La-Napulun ən yaxın ətraflarını axtarmaq əmr olunmuşdu. Qras məhkəməsinin iki səlahiyyətli üzvü dabbaq köməkçisi haqqında məlumat toplamaq üçün Nissaya yollandılar. Frejüs, Kann və Antibdə dənizə çıxan bütün gəmilər yoxlamadan keçirildi, Savoya gedən bütün yollar bağlanmışdı, səyahətçilərdən şəxsiyyəti

təsdiq edən sənədlər tələb edirdilər. Cinayətkarın təsviri olan axtarış vərəqləri Qras, Vans, Qurdon şəhər darvazaları və kəndlərdəki kilsə qapılarının önündə oxuya bilən hər kəsə verilirdi. Carçılar onu gündə üç dəfə meydanlarda oxuyurdular. Düzdür, axsaqlığın qeyd olunması cinayətkarın iblisin özü olması ilə bağlı şübhələri artırır və dürüst məlumatların toplanmasına kömək etməkdən çox çaxnaşma yaradırdı.

Yalnız Qras məhkəməsinin sədri Rişinin adından cinayətkar haqqında məlumatlara görə ən azı 200 livr mükafat vəd etdiyidən sonra Qrasda, Oneonda və Qurdonda verilən xəbərlər əsasında bir neçə usta köməkçisi saxlanıldı ki, onlardan biri doğrudan da bədbəxtlikdən topal idi. Bir çox şahidlərin təsdiq etdiyi alıblərə baxmayaraq onu artıq işkəncələrə məruz qoymaq istəyirdilər ki, birdən, qətldən on gün keçmiş meriyaya şəhər qarovalundan bir nəfər yaxınlaşdı və hakimlərə belə bir məlumat verdi: həmin gün günorta, o, qaroval kapitanı Qabriel Talyasko adəti üzrə Dü-Kur darvazasında xidməti vəzifəsini yerinə yetirərkən ona, indi onun fikrincə axtarış vərəqindəki əlamətlərin təsvirinə uyğun gələn bir subyekt müraciət etdi; bu subyekt bir neçə dəfə israrla şəhər İkinci Konsulun öz karvanı ilə şəhərdən hansı yolla getdiyini soruşub. Kapitan bu hadisəyə nə onda, nə də sonra heç bir əhəmiyyət verməyib və bu subyektə təsadüfən, həm də burada, Qrasda, De-la-Luv küçəsində, metr Drüo və madam Arnulfinin emalatxanasının qarşısında rast rast gəlməsəydi yəqin onu heç xatırlamazdı da – çünki o olduqca görkəmsiz idi; və bu dəfə həmin adamın emalatxanaya daxil olarkən nəzərə çarpacaq dərəcədə axsadığı onun diqqətini cəlb etdi.

Bir saatdan sonra Qrenuy həbs olundu. Hələ əvvəldən digər saxlanılanları tanımaq üçün Qrasa çağırılmış La-Napulidəki karvansaranın sahibi və onun mehtəri dərhal onlarda gecələmiş dabbaq köməkçisini tanıdılar: bu odur, şübhə ola bilməz, bu həmin o axtarılan qatildir.

Emalatxananı, fransiskan monastırının arxasındaki zeytunluqdakı komanı axtardılar. Küncdə, demək olar ki, göz qabağında, Laura Rişinin gecə köynəyi, alt köynəyi və kürən saçları atılmışdı. Torpaq döşəməni qazdıqda isə bir-birinin ardınca qalan iyirmi dörd qurbanın da paltar və saçları aşkar olundu. Dəyənək – cinayət aləti və kətan ciyinə atılan kisə tapıldı. Dəlillər sarsıcı təsir yaratdı. Kilsə zənglərini çalmaq əmr olundu. Məhkəmə sədri elanlar yapışdırmaq və carçılar vasitəsilə artıq bir ildir ki, axtarışda olan Qız Qatilinin nəhayət ki, tutulub zindana ciddi nəzarət altına alındığını xalqa çatdırmağı tapşırırdı.

Əvvəlcə camaat bu xəbərə inanmadı. Onlar elə hesab etdilər ki, bu hakimiyyətin yetişməkdə olan xalq həyəcanını sakitləşdirmək üçün öz köməksizliyini gizlətmək cəhdidir. Qatilin Qrenobla çıxbı getdiyi haqqında xəbərlərin yayıldığı zamanları hələ çox yaxşı xatırlayırdılar. Bu dəfə qorxu insanların qəlbində həddindən artıq dərin yuva salmışdı.

Yalnız növbəti gün, məhkəmənin qarşısındaki ümumi meydanda əşyayı-dəlillər camaatın tamaşasına çıxarıldıqda – müqəvva kimi şüvüllərin başına keçirilib sira ilə düzülmüş bu iyirmi beş geyim və iyirmi beş saç çəngəsinə baxmaq dəhşət doğurdu – yalnız onda ictimai fikir hərəkətə gəldi.

Yüzlərlə insan təntənə iləbu dəhşətli qalereyanın yanından ötüb keçdi. Qurbanların paltarlarını tanıyan qohumları qışqıraraq huşlarını itirirdilər. Qalan kütlə, bəziləri sensasiyalara olan məhəbbətdən, bəziləri isə şübhələrinə son qoymaq istəyindən qatili göstərməyi tələb edirdi. Tezliklə qışqırıqlar elə güclü, insan kütləleri ilə dolu kiçik meydanda həyəcan elə təhlükəli oldu ki, məhkəmənin sədri qərara gəldi: o Qrenuyu kameradan çıxbı ikinci mərtəbənin pəncərəsindən kütləyə göstərməyi əmr etdi.

Qrenuy pəncərəyə yaxınlaşdıqda kütlə susdu. Birdən birə elə sakitlik çökdü ki, sanki isti günorta çağrı hamı çölə işləməyə gedib, ya da evlərin kölgəsində daldalanıb. Nə ayaqların bir birinə sürtülməsi, nə xışltı, nə də nəfəslərin səsi gəlirdi. Düz bir dəqiqə kütlə gözlərini bərəldib və ağızlarını açıb durdu. Heç kimin ağlına batmirdi ki, orada, pəncərənin önündə duran bu zəif, balaca, belibükük adam, bu soxulcan, bu bir ovuc kül, bu miskin ikirmi dörd qətl törətmışdı. O heç qatılə oxşamırdı da. Düzdür, heç kim qatili – bu iblisi necə təsəvvür etdiyini deyə bilməzdi, amma bir şeydə onlar həmfikir idilər: belə yox! Baxmayaraq ki, qatil insanların təsəvvürünə tamamilə uyğun gəlmirdi və buna görə də onun əyani nümayışı, sanki az inandırıcı olmalı idi, - amma, hər halda artıq bu insanın pəncərədə görünməsi və başqasının deyil, məhz onun qatil kimi təqdim olunması, paradoksal şəkildə inandırıcı təsir göstərdi. Hamı fikirləşdi: ola bilməz, bu doğru deyil! – və eyni zamanda başa düşdülər ki, bu doğru olmalıdır.

Əlbəttə ki, keşikçilər bu balaca insanı geri, otağın qaranlığına çəksə, o gözdən itsə və görünməz olsa belə, qısa müddətə də olsa, hələ insanların beynində xatırə kimi, az qala murdar qatil simvolu kimi qalmaqda davam edərkən – kütlənin sarsıntısı öz yerini hadisəyə uyğun reaksiyaya verərək yox oldu: dillər işə düşdü, minlərlə göz yenidən işildədi. Və onda bütün qışqırıqlar vacib bir qəzəb və intiqam gurultusunda birləşdi:

– Onu bizə verin! – Və onlar öz əlləri ilə onu boğmaq, dağıtməq, parçalamaq üçün məhkəmə binasına hücum etdilər. Keşikçilər çox böyük çətinliklə qapıların qarşısında barrikada qurub qəzəblənmiş kütləni uzaqlaşdırıa bildilər. Qrenuyu dərhal öz zindanına apardılar. Sədr pəncərəyə yaxınlaşdı və söz verdi ki, məhkəmə tez və amansız olacaq. Buna

baxmayaraq, kütlənin dağılması üçün daha bir neçə saat, şəhərin isə bir az sakinləşməsi üçün daha bir neçə gün lazım oldu.

Həqiqətən də Qrenuya qarşı proses olduqca sürətlə gedirdi, çünki işdə təkzibedilməz əşyayı-dəlillər var idi, təqsirləndirilən şəxs özü də dindirmələrdə ittiham olunduğu qəllərin törədilməsini açıq-aşkar boynuna aldı.

Amma cinayətlərin motivi haqqında suala o qənaətbəxş bir cavab verə bilmədi. O yalnız təkrar edirdi ki, qızlar ona lazım idilər və ona görə də o onları öldürdü. Onlar onun nəyinə lazım idi və ümumiyyətlə «onlar ona lazım idilər» nə deməkdir – bu barədə o susurdu.

Onda ona işgəncə verməyə başladılar, bir neçə saat ayaqlarından asılı saxladılar, üstünə yeddi pinta su tökdülər, ispan çəkmələri geydirdilər – bu da heç bir fayda vermədi. Bu insan cismani ağrıya qarşı qeyri-həssas idi, o heç cincirini da çıxarmadı və təkrar verilmiş suala eyni cavabı verdi: «Onlar mənə lazım idilər». Hakimlər onu dəli hesab etdilər. Onlar işgəncələri dayandırıb prosesi bacardıqca tez, heç bir sorğu-sualsız bitirmək qərarına gəldilər.

Yeganə içik ləngimə tabeliyində La-Napulun olduğu Draginyan meriyası və Eksdəki parlamentlə hüquqi çəkişmə ilə bağlı idi, çünki həm Draginyan, həm də Eks prosesi öz əllərinə keçirmək istəyirdilər. Amma Qras hakimləri bu işin onların əlindən alınmasına imkan vermədilər. Cinayətkarı onlar və məhz onlar tutmuşdular, qəllərin böyük əksəriyyəti onların yurisdiksiyası altında olan ərazidə törədilmişdi və onlar qatili başqa məhkəməyə versəydilər xalq qəzəbi partlayışı təhlükəsi altında qalardılar. Onun qanı Qrasda axıdılmalı idi.

1776-cı il aprelin 15-i hökm çıxarıldı və müttəhimə öz kamerasında oxundu. «Ətriyyatçı üsta köməkçisi Jan-Batist Qrenuy – hökmdə deyilirdi, - 48 saat ərzində Dü-Kur darvazasına çıxarılmalı və üzü səmaya taxta xaça bağlanmalıdır və onun çılpaq bədəninə dəmir çubuqla on iki zərbə vurulmalıdır ki, bu zərbələr də onun əl, ayaq, bud və ciyin oynaqlarını sindiracaq və bundan sonra o ölündək xaça burulub bağlanmış vəziyyətdə saxlanacaq». Bu dəfə ölümqabağı əzablar bir neçə gün davam etsə belə cəllada cinayətkara həmişəki mərhəməti göstərmək – oynaqları sindirildiğden sonra iplə boğmaq qəti qadağan olunmuşdu. Bundan sonra meyiti dəri soyulan yerdə yerə basdırıb yerini isə qeyd etməmək lazım idi.

Qrenuy hökmə heç bir reaksiya vermədi. Məhkəmə xidmətçisi ondan son arzusu olub olmadığını soruşdu.

- Yox, - Qrenuy dedi; onun lazım olan hər şeyi var idi.

Keşiş Qrenuyun günahlarını yumaq üçün kameraya daxil oldu, amma on beş dəqiqədən sonra öz missiyasını yerinə yetirməmiş oradan çıxdı. Məhkum Allahın adını eşitdikdə bu adı ilk dəfə eşidirmiş kimi tamamilə yad baxışlarla ona baxdı, sonra isə dərhal dərin yuxuya getmək üçün öz taxtına uzandı. Bundan sonra, keşiş dedi, öyünd-nəsihət verməyin mənası yox idi.

Növbəti iki gün ərzində məshur qatılə baxmaq üçün çoxlu insanlar gəlirdi. Keşikçilər onlara qapıdakı gözlükdən kameraya baxmağa icazə verir və buna görə hər birindən altı su alırlılar. Eskiz çəkmək istəyən mis üzərində oymaçı onlara altı frank pul verməli oldu. Amma şəkil daha çox məyus edirdi. Bilək və topuqlarından zəncirlərlə bağlanmış məhbus bütün bu vaxtı öz taxtında uzanıb yatırdı. O üzünü divara çevirmişdi və nə tiqqıltı, nə də çağırılmasına reaksiya verirdi. Gələnlərə kameraya girmək qəti qadağan idi və keşikçilər yoldan çıxaran təkliflərə baxmayaraq, bu qadağanı pozmağa risk etmirdilər. Qorxurdular ki, məhbus onun qurbanlarının yaxınlarından biri tərəfindən vaxtından əvvəl öldürülə bilər. Eyni səbəbdən gələnlərin gətirdiyi yeməkləri ona vermirdilər. Onlar zəhərlənmiş ola bilərdilər.

Həbsxanada olduğu bütün müddət ərzində Qrenuy yeməyi yepiskop sarayının nökərləri üçün mətbəxdən alırdı, baş nəzarətçi onun dadına baxmalı idi. Ancaq, son iki günü o ümumiyyətlə yemək yemirdi. O uzanır və yatırdı. Vaxtaşırı onun zəncirləri cingildəyirdi, keşikçi özünü gözlüyə çatdıranda isə ancaq Qrenuyun su mehtərəsindən bir qurtum su içib yenidən taxtın üstünə yıxılıb yatdığını görə bilirdi. İnsan sanki öz həyatından elə yorulmuşdu ki, onun hətta son saatlarını da ayıq qalmaq istəmirdi.

Bu arada isə, Dü-Kur darvazasının yanındakı edam yeri edam üçün hazırlanırdı. Xarratlar böyük edam meydançası, sürahisi və möhkəm pilləkəni olan iki metr hündürlükdə edam kürsüsü (eşafot) quraşdırıldılar – Qrasda hələ belə təmtəraqlısı olmamışdı. Bundan başqa, onlar mötəbər qonaqlar üçün taxta tribuna və sadə camaatı uzaqda saxlamaq üçün çəpər düzəltmişdilər. Dü-Kur darvazasından solda və sağda yerləşən evlərin və şəhər qarovalunun binasının pəncərələri artıq çoxdan hədsiz baha qiymətə kirayə verilmişdi. Hətta bir qədər çəpəki yerləşmiş əllillər evində cəlladın əlaltısı müvəqqəti olaraq xəstələrdən onların otaqlarını kirayə alıb böyük mənfəətlə edama baxmaq istəyənlərə kirayə vermişdi. Limonad satanlar bardaqlara biyan suyu töküb ehtiyat üçün qoymuşdular, oymaçı qatilin həbsxanada çəkdiyi və fantaziyasının uçusu ilə bəzədilmiş portretindən bir neçə yüz nüsxə çıxardı, köçəri tacirlər dəstə-dəstə şəhərə axışır, çörəkbişirənlər xatırə pryanıkları bisirirdilər.

Artıq uzun illərdir oynaqları sindirilməqla edam etməyən cəllad, müsyö Papon dəmirçiye ağır dördüzlü dəmir çubuq sıfariş vermişdi və onunla salsaqxanaya gedirdi ki,

heyvanların cəmdəklərinə zərbə vurmaqla məşq etsin. O yalnız on iki zərbə vura bilərdi və bu on iki zərbə ilə mütləq on iki oynaq sindirilməli idi, amma bu zaman bədənin vacib hissələri, məsələn, sinə və ya baş zədələnməməli idi, - bu barmaqlardan çox böyük həssaslıq tələb edən çətin vəzifə idi.

Şəhər sakinləri bu hadisəyə təntənəli bayram kimi hazırlaşırdılar. Bu günün iş günü olmayacağı elə belə də aydın idi. Qadınlar öz bayram paltarlarını ütüləyir, kişilər sürtük və gödəkcələrindən tozu təmizləyir və uzunboğaz çəkmələrini parıldayanadək silirdilər. Hərbi rütbəsi və ya sex ustası, vəkil, notarius, birlik rəhbəri və ya digər əhəmiyyətli vəzifə sahibləri mundır və ya mantiya geyir, ordenlər, şərflər, zəncir və təbaşir kimi ağ pudralanmış pariklər taxırdılar. Möminlər post festum⁵ ibadət etmək üçün kilsəyə getmək, iblisin pərəstişkarları – Lüsiferə təmtəraqlı minnətdarlıq messası təşkil etmək, təhsilli zadəganlar – Kabri, Vilnöv və Fonmişel ailəlerinin malikanələrində hipnoz seanslarına yollanmaq fikrində idilər. Mətbəxlərdə artıq var qüvvə ilə bişirir və qızardır, zirzəmilərdə şərab, bazarlardan stolları bəzəmək üçün çiçək gətirir, baş kilsədə orqan çalan və kilsə xoru məşq edirdi.

Druat küçəsində Rişinin evində sakitlik idi. Rişi xalq arasında edam gününün adlandırıldığı kimi Qurtuluş gününə hər hansı hazırlığı özünə qadağan etmişdi. Hər şey ona iyrənc görünürdü. İnsanların gözlənilmədən canlanmış dəhşət hissi iyrənc idi, onların həyəcanlı sevinc intizi iyrənc idi, onlar özləri, bu insanlar da hamısı bir yerdə ona iyrənc görünürdülər. O nə cinayətkar və onun qurbanlarının kilsə meydanında təqdim olunmasında, nə prosesdə, nə də avara adamların məhkumun kamerası qarşısında iyrənc seyrində iştirak etmədi. Qızının saçları və paltarlarını tanımaq üçün o məhkəmə üzvlərini öz evinə dəvət etdi, qısa və təmkinlə ifadə verdi və bu əşyaları yadigar kimi ona verməyi xahiş etdi ki, bu da yerinə yetirildi. O onları Lauranın otağına apardı, kəsilmiş gecə köynəyi və alt köynəyini onun çarpayısına qoydu, onun kürən saçlarını balıncın üstünə tökdü, çarpayının önündə oturdu və daha ondan uzaqlaşmadı, sanki bu fasılısız növbə onun o gecə La-Napulidə etmədiyinin yerini doldura bilərdi. Onun qəlbi nifrətlə, dünyaya və özünə nifrətlə o qədər dolu idi ki, o ağlaya da bilmirdi.

O qatılə qarşı da nifrət hiss edirdi. O artıq onda insan deyil, sadəcə kəsilməli olan qurban görmək istəyirdi. O onu yalnız edam anında, o xəçin üstündə uzananda və ona on iki zərbə vurulanda görəcək, bax onda o onu görəcək, lap yaxından, o özü üçün ən ön cərgədə yer saxlamışdı. V camaat dağınışdıqdan bir neçə saat sonra o onun yanına qana boyanmış edam kürsüsünə qalxacaq və yanında oturacaq və lazımlı olarsa günlərlə və gecələrlə növbə çəkəcək və onun, qızının qatilinin gözlərinin içində baxacaq və bu murdar

⁵ Байрамдан sonra

gəbərənədək öz nifrətini zəhərli turşu kimi damla-damla onun gözlərinə, onun can verməsinə axıdacaq...

Bəs sonra? Sonra nə edəcək? Bunu bilmirdi. Bəlkə də o, adı həyata qayıdacaq, bəlkə evlənəcək, bəlkə onun oğlu olacaq, bəlkə də heç nə etməyəcək, bəlkə də ölücək. Bunun onun üçün tamamilə fərqi yox idi. Bu barədə düşünmək ona öləndən sonra nə etmək barədə düşünmək qədər mənasız görünürdü: əlbəttə ki, onun artıq indidən biləcəyi heç bir şey.

49

Edam günortadan sonra saat beşə təyin olunmuşdu. Artıq səhər ilk tamaşa həvəskarları gəlib özlərinə yer tutmuşdular. Özləri ilə stul və skamyalar, oturmaq üçün döşəkcələr, yemək, çaxır və uşaqlarını gətirmişdilər. Günortaya yaxın kənd camaatı hər tərəfdən dəstə-dəstə şəhərə axışmağa başladıqda Dü-Kur darvazasının yanındakı meydanda elə tünlük var idi ki, yeni gələnlər çöl və bağlarda, yaylanın terraslara bölünmüş yamaclarında, Qrenobla gedən yol boyu yerləşməli oldular. Səyyar tacirlərin alveri yaxşı gedirdi, adamlar yeyib-içir, ətrafda yarmarkada olduğu kimi səs-küy və üfunət var idi. Tezliklə az qala on min, Kraliça Jasmin bayramında olduğundan çox, ən böyük xaç yürüşündə olduğundan çox, ümumiyyətlə nə vaxtsa Qrasa toplaşandan çox adam yığıldı. Bütün yamaclar insanla dolu idi. Onlar ağaclarla çıxır, hasarlara və damlara dırmasır, on-on, on iki-on iki pəncərələrdən sallanırdılar. Yalnız meydanın ortasında, çəpərin arxasında, sanki insan kütləsindən ibarət xəmirdən bıcaqla ayrılmış kimi tribuna və birdən birə oyuncaq və ya kukla teatrının səhnəsi kimi balacalaşan edam kürsüsü üçün yer qalmışdı. Və hələ edam yerindən Dü-Kur darvazası və Druat küçəsi boyu dar keçid boş qalmışdı.

Təqribən saat üçdə müsyö Papon və onun əlaltıları gəlib çıxdılar. Onları təqdiredici uğultu ilə qarşılıdlılar. Onlar tirlərdən düzəldilmiş xaçı sürüyüb edam kürsüsünə tərəf gətirdilər və iş üçün əlverişli hündürlük seçib onu dörd ağır dülər skamyasının üstündə quraşdırıldılar. Dülər köməkçisi onu skamyaya mixladı. Cəllad və dülər köməkçilərinin hər bir hərəkətini kütlə alqışlarla müşayiət edilirdi. Bundan sonra Papon dəmir çubuqla edam kürsüsünə yaxınlaşış xəçin hər tərəfinə fırlanıb, öz addımlarının sayını ölçüb gah bir, gah da o bri tərəfdən xəyalı zərbələr vurmağa başlayanda əsl sürəkli alqışlar eşidildi.

Dördə yaxın tribuna dolmağa başladı. Çoxlu əsilzadə cənablar, nökərləri və gözel maneraları olan zəngin adamlar, gözəl xanımlar, iri şlyapalar, parlaq bəzəklər – tamaşa ediləsi çox sey var idi. Şəhər və əyalətin bütün zadəganları toplaşmışdılar. Şəhər şurasının üzvləri başda hər iki Konsul olmaqla sıx sıra ilə öz yerlərinə keçdi. Rişinin əynində qara geyim, qara corab, qara şlyapa var idi. Şuranın ardınca məhkəmə sədrinin başçılığı altında

magistrat gəlirdi. Sonda açıq təxtirəvanda, bənövşəyi geyimin parlıtı içində və yaşıl papaqda olan yepiskop göründü. Hələ şlyapalarını çıxarmayanlar heç olmasa indi onları götürməyə tələsdilər. Təntənəli an yaxınlaşırıdı.

Sonra on dəqiqə ərzində heç bir şey baş vermədi. Cənablar yerlərini tutdular, camaat yerində donub qalmışdı, daha heç kim yemirdi, hamı gözləyirdi. Papon və onun əlaltıları edam kürsüsünün səhnəsində yer mixlanmış kimi quruyub qalmışdır. Böyük və sarı günəş Esterelin üzərində asılmışdı. Qras vadisindən çıçəklənən portağal ağaclarının ətrini gətirən isti külək əsirdi. Hava isti və az qala inanılmaz sakit idi.

Nəhayət, artıq gərginliyin son həddə çatlığı və minsəslı şivənin, vurhavurun dava-dalaşın və ya kütlədə daha hansıa hadisənin elə indicə sükutu pozacağı an yaxınlaşırıdı ki, at ayaqlarının tappiltisi və təkərlərin ciriltisi eşidildi.

Druat küçəsində bir cüt at qoşulmuş karet, polis leytenantının kareti göründü. O şəhər darvazalarından keçdi və artıq hamının görə bildiyi karet edam yerinə aparan dar döngəyə girdi. Polis leytenantı onun bu üsulla gətirilməsində israr edirdi, çünki başqa cür cinayətkarın təhlükəsizliyini təmin edə bilməyəcəyini düşünürdü. Ümumiyyətlə isə, belə qəbul olunmamışdı. Həbsxana edam yerindən cəmi beş dəqiqəlik məsaflədə yerləşirdi və əgər məhkum edilmiş hər hansı bir səbəbdən bu məsafləni qət edə bilmirdi, onu ora eşşək qoşulmuş açıq arabada gətirirdilər. Kimisə şəxsi edamına zəngin minikdə, faytonçu ilə, livreyalı nökərlər və atlı mühafizə dəstəsi ilə gətirsinlər – belə şey hələ görünməmişdi.

Buna baxmayaraq, kütlədə nə narahatlıq, nə də narazılıq yaranmadı, əksinə, hamı ümumiyyətlə nəyinsə baş verdiyindən razı idi və teatrda məşhur pyesi gözlənilməz yeni quruluşda necə iltifatla qarşılayırdılar, faytonu da eləcə uğurlu ideya kimi qəbul etdilər. Çoxları hətta baş qəhrəmanın belə çıxışını münasib hesab etdilər. Belə xüsusilə iyrənc cinayətkara qarşı xüsusi münasibət lazım idi. Onu adı quldur kimi zəncirli vəziyyətdə dərtib meydana gətirmək və çubuqla döymək olmazdı ki. Bunda sensasiyalı heç nə yox idi. Onu zəngin faytonun yumşaq oturacağından qaldırıb xaçın yanına gətirmək – bax bunda daha çox qəddarlıq var idi. Karet edam kürsüsü və tribunanın arasında qaldı. Nökərlər karetin arxasındaki xidmətçi yerindən yerə hoppanıb qapını açılar və kiçik qatlanan ayaq yerini aşağı buraxdırılar. Polis leytenantı, onun ardınca mühafizə dəstəsi zabiti və nəhayət Qrenuy düşdü. O mavi gödəkcədə, ağ köynəkdə, ağ ipək corablarda və toqqalı qara ayaqqabıda idi. Onun üstündə heç bir qandal yox idi. Onu heç kim qolundan tutub aparmırdı. O karetdən azad adam kimi düşdü.

Və onda möcüzə baş verdi. Və ya möcüzəyə bənzər bir şey, daha dəqiq desək, o qədər ağlasığmaz, misli görünməmiş və anlaşılmaz bir şey ki, əgər bunun şahidləri sonralar nə vaxtsa bu barədə danışsaydılar, bunu möcüzə adlandırdılar, onlar isə heç vaxt

danişmirdilər, çünki hamısı ümumiyyətlə bu işdə iştirak etdiklərini etiraf etməyə xəcalət çəkirdilər.

İş isə orasında idi ki, darvazanın yanındakı meydanda və ətraf yamaclardakı on min adama birdən birə, bir an içində elə indicə karetdən düşən mavi gödəkcəli balaca adamın heç cür qatil ola bilməyəcəyinə qəti inam yarandı. Onlar heç də onun eyni adam olmasından şübhələnmədilər! Onların qarşısında bir neçə gün əvvəl kilsə meydanında məhkəmənin pəncərəsində gördükələri və o zaman əllərinə düşsəydi hədsiz nifrətlə daşqalaq etməyə hazır olduqları həmin o adam durmuşdu. Həmin o adam ki, iki gün qabaq təkzib olunmaz dəlillər və şəxsi etirafı əsasında qanuna uyğun olaraq ölümə məhkum edilmişdi. Həmin adam ki, cəmi bir dəqiqə əvvəl onlar ehtirasla onun cəllad tərəfindən öldürülməsini gözləyirdilər. Bu o idi, buna şübhə ola bilməzdi!

Amma buna baxmayaraq o o deyildi, o ola bilməzdi, o qatil ola bilməzdi. Edam yerində duran adam günahsızlıq mücəssəməsi idi. O anda bunu yepiskopdan limonad satana, markızdən sadə paltaryuyana, məhkəmə sədrindən küçə uşağınadək hamı bilirdi.

Papon da bunu bilirdi. Və onun dəmir çubuğu sıxan yumruqları titrədi. Onun güclü əlləri birdən birə uşaq əli kimi zəif, dizləri uşaq dizi kimi yumşaq, ürəyi isə uşaq ürəyi kimi hürkək oldu. O bu çubuğu qaldırıa bilməzdi. O heç vaxt onu balaca günahsız adama qarşı qaldırmağa güc tapmadı, ah, o onu bura, yuxarı gətirəcəkləri andan qorxurdu, o hönkürdü, o zəiflikdən dizi üstə çökməmək üçün öz öldürücü çubوغuna söykənməyə məcbur idi – böyük, güclü Papon!

Və toplaşmış on min kişi, qadın, uşaq və qoca eyni hissleri keçirdilər: onlar yoldan çıxaran adamın cazibəsi qarşısında davam gətirə bilməyən balaca qızlar kimi zəif oldular. Onları güclü meyl, riqqət, dəli uşaq sevgisi, bəli, Tanrı şahiddir, balaca caniyə qarşı sevgi hissi bürüdü və onlar ona müqavimət göstərə bilmirdilər, göstərmək istəmirdilər. Bu qarşısı alına bilməyən, daxildən, içəridən qalxan və möcüzəli şəkildə ona müqavimət göstərən hər şeyi dağıdırıb, əridib qovan fəryada bənzəyirdi. İnsanlar sanki ərimişdilər, onların ağılı və qəlbə həll olub amorf, duru bir ünsürə çevrilmişdi və yalnız içəridə durmadan çırpınan bir parça ürəyi hiss edirdilər və onlar – onlardan hər biri, həm kişilər, həm də qadınlar onu həmişəlik mavi gödəkcəli balaca adamin ovcuna qoydular: onlar onu sevirdilər.

Qrenuy artıq bir neçə dəqiqə idi ki, karetin açıq qapısında durmuşdu və yerindən tərpənmirdi. Onun yanında duran nökər dizləri üstünə çökdü və Şərqdə sultan və ya Allah qarşısında olduğu kimi yerə sərilmış vəziyyəti alanadək əyildi. Və hətta bu vəziyyətdə də o hələ titrəyir, yırgalanır və daha aşağı əyilməyə, yerin üstünə, yerin altına yayılmağa çalışırıb. O saf sədaqət hissindən yerin altına girmək, dünyanın o başından çıxanadək ona sızmaq istəyirdi. Mühafizə zabiti və polis leytenantı, vəzifələri məhkumu edam kürsüsünə aparıb

cəlladın əlinə verməkdən ibarət olan iki zorba kişi hərəkətlərinin koordinasiyasını itirdilər. Onlar ağladılar və şlyapalarını çıxardılar, yenidən geyindilər, onları yerə atdilar, bir-birinin qucağına atıldılar, aralandılar, əllərini mənasız şəkildə yellədilər, müqəddəs Vitt titrəməsinə düşçər olmuş kimi əsəbi halda dartılmağa və əzilib-büzülməyə başladılar.

Müəyyən qədər aralıda duran mötəbər vətəndaşlar öz diqqətlərini daha ədəbsiz şəkildə ifadə edirdilər. Hər kəs öz qəlbini tam azadlıq vermişdi. Elə qadınlar var idi ki, Qrenuyu görən kimi yumruqlarını dizlərinin arasına salıb məmnunluqdan inildəyirdilər, elələri də var idi ki, şahanə oğlana qarşı – o onlara belə görünürdü – ehtiraslı meyldən heç bir səs çıxarmadan özlərindən gedirdilər.

Elə cənablar var idi ki, birdən birə öz oturacaqlarından dik qalxıb yenidən onun üstünə yixılırdılar və yenidən bərkdən fisıldayaraq və qılınclarını qınlarından çıxarmaq istəyirmiş kimi onlarını sapını əllərində çıxaraq atılıb yerlərindən qalxır və artıq çıxarırkən yenidən qınlarına salırdılar, ona görə də hər yerdə cingilti və şaqqualtı səsləri eşidilirdi; elələri var idi ki, səssizcə gözlərini göyə dikib əsəbi halda əllərini dua etmək üçün sıxırdılar; və monsenyor yepiskop özünü pis hiss edirmiş kimi başını dizlərinin arasına saldı və yaşıł papaq onun başından düşdü; amma o heç də özünü pis hiss etmirdi, amma həyatında ilk dəfə olaraq onu dini vəcd hissi bürümüşdü, çünki hamının gözü qarşısında möcüzə baş verdi: Allah özü hamının qatil kimi qəbul etdiyi şəxsin mələk sıfətini göstərib cəlladın əlini saxladı, - on səkkizinci əsrə də belə bir şey verə bilərmiş. Həqiqətən də Allah böyükdür! Sən özün isə kiçik və miskinsən, çünki özün də buna inanmadan, sadəcə xalqı sakitləşdirmək üçün mələyi təlin etdim! Ah, bu necə yersiz cəsarət, necə kəmetiqadlıqdır! Və budur Allah möcüzə göstərir! Ah, Allah yepiskopun xudpəsəndliyini ram etmək üçün necə böyük həqarət, necə şirin alçaltma, necə nemət göndərib.

Bu arada isə çəpərin o tayındakı camaat Qrenuy görünən kimi hamını bürümüş ehtiraslı məstliyə qapılmışdı. Onu görən kimi yalnız mərhəmət və riqqət hissi keçirənlər indi ehtirasla dolu idilər, heyrət və şiddətli arzu hissi keçirənlər isə vəcdə gəlmişdilər. Mavi gödəkcəli adam hamı qarşısında onların təsəvvür edə biləcəkləri ən gözəl, ən cəlbedici və ən mükəmməl varlıq kimi durmuşdu; rahibələrə o canlı İsa, iblisə sitayış edənlərə – şəfəq saçan zülmət knyazı, ziyalılara – Ali Məxluq, qızlara – əfsanəvi nağıl şəhzadəsi, kişilərə – onların özlərinin ideal obrazı kimi görünürdü. Hamı özünü elə hiss edirdi ki, sanki o onların ən həssas yerini axtarış tapıb, onların düz şəhvani mərkəzindən vurmuşdu. Sanki bu insanın yüz min görünməz əli var idi və sanki o əlini onu əhatə edən on min adamdan hər birinin cinsiyyət orqanına qoyub və onu kişi və qadınların hər birinin ayrı-ayrılıqda özlərinin ən gizli fantaziyalarında ən çox arzuladıqları şəkildə oxşayırdı.

Nəticədə, dövrünün ən mənfur cinayətkarının planlaşdırılmış edamı dünyanın Milad gündündən sonra ikinci əsrən görəmediyi ən böyük vakxanaliyaya çevrildi: əxlaqlı qadınlar üst köynəklərini cirir, əsəbi qışqırıqlarla sinələrini açır, tumanlarını yuxarı qaldırıb özlərini yerə çırpırdılar. Kişilər divanə baxışlarla, ayaqları dolaşa-dolaşa bu şəhvətli şəkildə yerə sərilmüş bədən meydanında dolaşır, titrəyər barmaqları ilə dözülməz üzütmədən bərkimmiş cinsiyyət orqanlarını şalvarlarından çıxarır, xırıltı ilə hara gəldi yixılır, ən ağlagəlməz vəziyyət və cütlərdə birləşirdilər: qoca kişi bakırə qızla, günəmuzdçu vəkilin arvadı ilə, usta köməkçisi olan oğlan rahibə ilə, yezuit frankmasonla – bir birinə qarışmış halda, kim kiminlə oldu. Hava şirin tərli şəhvət iyindən ağırlaşmışdı və on min şeytanın qışqırıqları, xorultusu və iniltisi ilə dolu idi. Bu cəhənnəm idi.

Qrenuy dayanıb gülümsəyirdi. Üstəlik onu görənlərə elə gəlirdi ki, o dünyada ən təmiz, ən mehriban, ən cazibədar və eyni zamanda ən valehedici təbəssümlə gülümsəyir. Əslində isə onun dodaqlarında təbəssüm deyil, onun bütün triumfu və onun bütün nifrətini əks etdirən iyrənc, həyasız gülüş dolaşırı. O, dünyanın ən pis qoxuyan yerində qoxusuz doğulmuş, tullantılar, çirkab və çürüntülər içindən çıxmış, sevgisiz böyümüş, təkcə inadkarlıqlıdan və nifrət sayəsində insan səmimiyyətindən kənardə sağ qala bilmiş balaca, qozbel, ağsaq, eybəcər, rədd edilmiş, fiziki və mənəvi cəhətdən şikəst Jan-Batist Qrenuy – o dünyanın xoşuna gələ bilən bir şeyə nail olmuşdu! Amma təkcə bu deyil! Onu sevirlər! Hörmət edirlər! Pərəstiş edirlər! O Prometey hünəri göstərmişdi. İnsanlara beşikdən, elə-bələ verilən və dünyada yalnız onun məhrum olunduğu ilahi qığılçımı, bu qığılçımı o hədsiz mahiranə inadçılıqla əldə etmişdi. Bundan başqa! Əslində o onu özü, öz «mən»ində yonmuşdu. O Prometeydən daha böyük idi. O özünə ona qədər heç kimin malik olmadığı parlaq və valehedici aura yaratmışdı. Və o buna görə heç kimə – nə hansısa bir ataya, nə hansısa anaya və nə də hansısa bir rəhmlı Allaha deyil, - yalnız və yalnız özünə borclu idi. O həqiqətən də özü özünün allahı idi və kilsədə sığınan bəxur iyi verən Allahdan daha əzəmətli allah. Canlı yepiskop onun qarşısında dizi üstə ağlayır və həzzdən zingildəyirdi. Zənginlər və hakimiyyət sahibləri, təkəbbürlü cənablar və xanımlar heyranlıqdan ölürlər, onu geniş dairə ilə əhatə edən camaat, o cümlədən onun qurbanlarının ataları, anaları, qardaşları, bacıları onun şərəfinə və onun naminə olan orgiyanı bayram edirdilər. Onun başı ilə işarə etməsi kifayətdir ki, hamı Allahdan üz döndərib ona, Böyük Qrenuya sitayış etsin.

Bəli, o Böyük Qrenuy idi! Bu məhz indi aydın oldu. O nə vaxtsa özünə vurğun fantaziyalarında, indi isə həqiqətdə Böyük idi. Bu an içində o həyatının ən böyük triumfunu yaşıdı. O dəhşətə gəldi.

O dəhşətə gəldi, çünki bir saniyə də olsun ondan zövq ala bilmədi. İnsanlarda məhəbbət oyadan, üzərində iki il işlədiyi, bütün həyatı boyu arzuladığı ətirdən vurub

kameradan gün işığı ilə dolu meydana çıxdığı an... İnsanların ona müqavimət göstərmək iqtidarında olmadığını və ətirin insanları kəmənd kimi dartaraq ona tərəf çəkdiyini gördü və duyduğu an onun daxilində yenidən insanlara qarşı nifrət baş qaldırdı və onun triumfunu o qədər zəhərlədi ki, o nəinki sevinc, heç məmnunluq da hiss etmədi. Onun həmişə belə çox arzuladığı, daha dəqiq desək, başqa insanların onu sevməsi uğur anında onun üçün dözülməz oldu, çünki o özü onları sevmirdi, o onlara nifrət edirdi. Və birdən o başa düşdü ki, sevgidə deyil, yalnız özünün insanlara və insanların özünə nifrətində məmnunluq tapacaq.

Amma onun insanlara nifrəti cavabsız qalırdı. O bu anda onlara nə qədər çox nifrət edirdisə, onlar ona bir o qədər sitayış edirdilər, çünki onlar onda olan mənimmsənilmiş aura, aromatik maska, oğurlanmış xoş ətirdən başqa heç nəyi həqiqət kimi qəbul etmirdilər, bu isə doğrudan da ilahiləşdirilməyə layiq idi.

İndi o, o zamanlar, öz qara-qura qəlbinin ölkəsində bütün yad qoxuları silib atmaq istədiyi kimi, bu axmaq, üfunət qoxuyan, şəhvət düşkünlüyüünə qapılmış adamçıqları məmnuniyyətlə yer üzündən silib atardı. Və o istəyirdi ki, onlar onun onlara necə nifrət etdiyini hiss etsinlər və onlar da onun nə vaxtsa keçirdiyi bu yeganə həqiqi hissə qarşılıqlı nifrətlə cavab versinlər və öz tərəflərindən əvvəldən necə istəyirdilərsə onu yer üzündən silib atmaq istəsinlər. O həyatında ilk dəfə ifşa olunmaq istəyirdi. Həyatında ilk dəfə o başqa insanlar kimi olmaq və öz iç üzünü açıb göstərmək istəyirdi: onlar öz məhəbbət və dərin ehtiramlarını açıb göstərdikləri kimi o da öz nifrətini göstərmək istəyirdi. O bir dəfə, cəmi bircə dəfə olduğu kimi qəbul olunmaq və insanlardan özünün yeganə həqiqi hissi – nifrətinə cavab almaq istəyirdi.

Amma heç nə alınmadı. Heç nə alına bilməzdi də. Axı o dünyada ən yaxşı ətirlə maskalanmışdı, bu maska altında isə onun sıfəti yox idi, ümumi qoxusuzluqdan başqa heç nəyi yox idi. Birdən onun əhvalı xarablaşdı, çünki o yenidən dumanların qalxdığını hiss etdi.

O zaman mağarada, röyalarda, yuxuda, ürəyində, onun fantaziyalarında birdən-birə başqa xassəli olduğu üçün burunla duyula bilməyəcək dumanlar, şəxsi qoxusunun müdhiş dumanlarının qalxdığı kimi. Və onda olduğu kimi, o hədsiz dəhşət və qorxu hissi keçirdi və düşündü ki, elə indicə boğulacaq.

Amma indi bu nə röya, nə də yuxu deyid, xalis həqiqət idi. Və o mağarada yalnız uzanmamış, meydanda, on minlərlə insanın gözü qarşısında durmuşdu. Və indi burada onu oyadıb azad edəcək çığırtı kömək etməzdi və geriyə, rəhmlı, isti, xilasedici dünyaya yol yox idi. Çünkü bu, burada və indi gerçək dünya idi və bu, bura və indi onun həyata keçmiş yuxusu idi. Və o özü bunu istəmişdi.

Xalq onun ətrafında qarşışılınmaz ehtiraslı titrəyişlər içində haldan düşərək inildədiyi halda onun qəlbinin dibsiz bataqlığından dəhşətli üfunətli dumanlar qalxmaqdə davam edirdi. Ona tərəf kimsə qaçırdı. O mötəbər tamaşaçılar oturan tribunanın ən qabaq sırasındaki yerdən elə sürətlə qalxdı ki, onun qara şlyapası başından düşdü və yellənən qara sürtükdə quzğun və ya intiqam mələyi kimi edam kürsüsündən keçdi. Bu Rişi idi.

«O məni öldürəcək, - Qrenuy fikirləşdi. – O yeganə adamdır ki, mənim maskama aldanmayıb. O özünü aldatmağa imkan verməz. Məndən onun qızının ətri gəlir, bu sübut qan kimi təkzibedilməzdır. O məni tanıyıb öldürməlidir. O bunu etməlidir».

Və o göylərdən üstünə enmiş mələyi ağuşuna almaq üçün əllərini açdı. Ona artıq elə gəlirdi ki, sinəsinə dəyən qılınc və ya xəncər zərbəsi, bu xoş zərbəni, tiyənin bütün aromatik zireh və üfunətli dumanlıqları yardımı və onun soyuq ürəyinin ortasına keçdiyini hiss edir – nəhayət ki, onun ürəyində nəsə, özündən başqa nəsə bir şey var. O demək olar ki, artıq xilas olmasını hiss edirdi.

Bəs əvəzində nə oldu? Rişi onun sinəsinə sıxlılmışdı, intiqam mələyi deyil, sarsılmış, yazıq-yazıq içini çəkən Rişi və o onu qucaqlayırdı, xoş ərintilər dənizində başqa sığınacaq tapmamış kimi az qala ondan yapmışdı. Nə xilasedici qılınc zərbəsi, nə ürəyinə sancılma, hətta lənət və ya heç olmasa nifrət çığırtısı da eşidilmədi. Bunun əvəzinə isə Rişinin göz yaşlarından islanmış yanağı onun yanağına yapışdı, titrəyən dodaqları isə zingilti ilə ona tərəf uzanırdı:

- Bağışla məni, oğlum, mənim əziz oğlum, məni bağışla!

Və birdən onun gözlərində hər şey ağardı, ətraf aləm isə qapqara oldu. Çıxmağa yol tapmayan dumanlar köpüyün altından qalxan qaynayan süd kimi aşib daşan mayedə birləşdilər. Onu qamçıladılar, dözülməz qüvvə ilə bədəninin daxili örtüyünü basıb sıxırlar, amma çıxmağa yer tapmadılar. O qaçmaq, allah xatırınə qaçmaq istəyirdi, amma hara... O özü ilə boğulmamaq üçün partlamaq, dağılmaq istəyirdi. Nəhayət, yerə yixildi və huşunu itirdi.

Yenidən özünə geləndə gördü ki, Laura Rişinin yatağında uzanıb. Ondan qalan yadigarlar, paltarları və saçları yiğisdirilmişdi. Gecə stolunun üstündə şam yanındı. Örtülmüş pəncərədən şadyanalıq edən şəhərin uzaqdan gələn səs-küyü eşidilirdi. Antuan Rişi onun yatağının yanında kiçik skamyada oturmuşdu və ayıq idi. O, Qrenuyun əlini öz əlində saxlamışdı və onu isidirdi. Gözlərini açmazdan əvvəl Qrenuy atmosferi yoxladı. Onun daxilində sakitlik idi. Artıq heç nə qaynamır və sıxmırıldı. Qəlbində yenidən ona

şüurunu buz kimi soyuq və aydın etmək və onu kənara yönəltmək üçün lazım olan adət etdiyi soyuq gecə hökm sürürdü: orada öz ətrinin qoxusunu duydu. Dəyişmişdi. Dikdirlər bir qədər hamarlanmışdı, buna görə də ətrin özəyi (Laura Rişinin qoxusu) daha gözəl - zərif, tünd, işıldayan alovla parlayırdı. Özünü inamlı hiss edirdi. Bilirdi ki, hələ bir neçə saat da toxunulmaz olacaq və gözlərini açdı.

Rişi gözlərini ondan çəkmirdi. Baxışlarında hədsiz mərhəmət, zəriflik, riqqət və aşiq olmuş adamın səfəh dərinliyi var idi.

Gülümsündü, Qrenuyun əlini daha bərk sıxdı və dedi:

- İndi hər şey yaxşı olacaq. Magistrat hökmü ləğv etdi. Bütün şahidlər öz ifadələrindən imtina etdilər. Sən azadsan. Sən istədiyini edə bilərsən. Amma mən istəyirəm ki, sən mənim yanımda qalasan. Mən qızımı itirmişəm, mən səni oğulluğa götürmək istəyirəm. Sən ona oxşayırsan... Sən də onun kimi gözəlsən, sənin saçların, sənin dodaqların, sənin əlin... Mən bütün vaxtı sənin əlindən tutmuşdum, sənin əlin eynilə onunku kimidir. Sənin gözlərinə baxanda isə mənə elə gəlir ki, mənə o baxır. Sən onun qardaşsan və mən istəyirəm ki, sən mənim oğlum, mənim sevincim, mənim fəxrim, mənim varisim olasan. Sənin valideynlərin hələ sağdılardı.

Qrenuy başını silkələdi və xoşbəxtlikdən Rişinin sifəti al-qırmızı oldu.

- Deməli, sən mənim oğlum olmağa razısan? – dedi və çarpayının kənarına oturub, Qrenuyun ikinci əlini sıxmaq üçün öz skamyasından qalxdı, - Razısan? Razısan? Sən istəyirsən, mən sənin atan olum? Heç nə demə! Danışma! Sən danışmaq üçün hələ çox zəifsən. Ancaq başınla işarə et!

Qrenuy başını tərpətdi. Və onda xoşbəxtlik qırmızı tər kimi Rişinin bütün məsamələrindən çıxdı və Qrenuya tərəf əyilib onun dodaqlarından öpdü.

- İndi yat, mənim əziz oğlum, - dikələrək dedi. – Sən yuxuya gedənədək mən sənin keşiyini çəkəcəyəm. – Beləcə uzun müddət sakit pərəstişlə ona baxdı. – Sən mənim çox, çox xoşbəxt edirsən.

Qrenuy gülümşəyən adamları təqlid edərək dodaqlarının kənarlarını azca uzatdı. Sonra isə gözlərini yumdu. Bir qədər gözləyərək, yatan adamlar kimi nəfəsini sakitləşdirib dərinləşdirdi. Rişinin məhəbbət dolu baxışlarını öz üzündə hiss edirdi. Bir dəfə hiss etdi ki, Rişi onu bir daha öpmək üçün əyildi, amma onu oyatmağa qorxaraq buna cəsarət etmədi. Nəhayət, Rişi şəhərə üfürüb söndürərək barmaqlarının ucunda yataq otağından çıxdı.

Evdə və şəhərdə səs-küy yatanadək Qrenuy yerində uzandı. Qalxanda hava artıq işıqlanırdı. Geyindi və sakitcə dəhlizdən keçərək pilləkənlə düşdü və qonaq otağından keçib terrasa çıxdı.

Buradan şəhər darvazalarının o tayına baxıb və Qras vadisi piyaləsini, aydın havada isə – düz dənizə qədər ərazini görmək olardı. İndi çöllərin üzərində zəif duman asılmışdı, hətta ilgim və otların, naz və qızılğullərin aşağıdan gələn ətirləri tərtəmiz yuyulmuş, sadə, lap təsəlliverici görünürdü. Qrenuy bağı keçib hasardan aşdı.

Dü-Kur darvazasının yanındakı meydanda azadlığa çıxmazdan qabaq bir daha insan buxarlarının içindən keçməli oldu. Bütün meydan və təpələrin yamacları pozulmuş böyük qoşun düşərgəsini xatırladırdı. Gecə orgiyasının ifratçılığından sərxoş olmuş, gücdən düşmüş minlərlə bədən yerə sərilmüşdi, bəziləri çılpaq, bəziləri isə yarıçılpaq idilər və ədyal kimi altına girdikləri paltarlarla üstlərini az-maz örtmüşdülər. Turş çaxır, cecə arağı, tər və sidik, uşaq ishalı və qarsalanmış ət iyi gəlirdi. Orda-burda hələ bir az əvvəl ətraflarında insanların yeyib-içib rəqs etdikləri tonqalların qalıqları tüstüleyirdi. Arabir çoxlu xorultuların arasından kiminsə donquldanması və ya qəhqəhəsi eşidilirdi. Cox güman ki, hələ kimsə oyaq idi və şüurunun son işaretlarını boğurdu. Amma bataqlıqla irəliləyirmiş kimi ehtiyatla və eyni zamanda sürətlə yerə sərilmüş bədənlərin üstündən adlayıb keçən Qrenuyu heç kim görmədi. Görənlər isə onu tanımadılar. Ondan artıq qoxu gəlmirdi. Məcüzə bitdi.

Meydanın sonuna çatdıqda o nə Qrenobl, nə də Kabri tərəfə dönməyib çöllərdən keçərək bir dəfə də geriyə baxmadan düz qərb istiqamətində getdi. Yağlı, sarı və qızmar günəş çıxanda onun heç izi-tozu da qalmamışdı. Qras sakinləri dəhşətli dərəcədə sustlaşmış vəziyyətdə oyandılar. Hətta içməyənlər də başlarında qurğunun ağırlığı, qarınlarında sancı, ürəkbulanma və öyümə hiss edirdilər. Meydanda günün günorta çığı bütün camaatın qabağında sadə kəndlilər orgiyanın təsiri altında əynindən cirib atdıqları paltarlarını axtarır, əxlaqlı qadınlar ərləri və uşaqlarını gəzir, ən intim vəziyyətdə qucaqlaşmış tamamilə yad adamlar dəhşət içində bir birindən aralanır, tanışlar, qonşular, həyat yoldaşları birdən birə bütün əziyyətli çılpaqlıqları ilə bir birinin qarşısında dururdular.

Coxlarına bu hadisə o qədər müdhiş, o qədər izaholunmaz və onların şəxsi mənəvi təsəvvürlərinə o qədər zidd görünürdü ki, onlar bu baş verən kimi onu yaddaşlarından çıxardılar və buna görə də sonralar həqiqətən də bunu xatırlaya bilmirdilər. Digərləri, öz qavrama aparatlarını yaxşı idarə edə bilməyənlər görməmək, eşitməmək və düşünməməyə çalışırdılar ki, bu da o qədər də asan deyildi, çünki rüsvayçılıq həddindən artıq aşkar və kütləvi idi. Öz şeyləri və yaxınlarını tapanlar hadisə yerində bacardıqca tez getməyə çalışırdılar. Günortaya yaxın meydan süpürgə çəkilmiş kimi boşaldı.

Yalnız axşama doğru şəhərdə adamlar və heç də hamısı yox, ən təxirəsalınmaz işləri ilə bağlı evlərindən çıxdılar. Görüşəndə onlar güclə salamlaşır, yalnız boş-boş şeylərdən danışırdılar. Dünənki hadisələr və ötən gecə haqqında bir kəlmə də kəsmirdilər. Əgər hələ

dünən hamı özünü sərbəst və sağlamdüşüncəli hiss edirdisə, bu gün hamını xəcalət bürümüşdü. Sanki Qras sakinləri arasında heç vaxt daha yaxşı anlaşma olmamışdı. Hər yerdə sakitlik və dinclik idi.

Düzdür, bəziləri xidməti vəzifələri ilə bağlı baş verənlərlə bilavasitə məşğul olmağa məcbur idilər. İctimai həyat ənənələri, qayda-qanunun sarsılmazlığı ciddi tədbirlərin görülməsini tələb edirdi. Artıq günortadan sonra Şəhər şurası yığıldı. Cənablar, o cümlədən İkinci Konsul dinməz-söyləməz qucaqlaşdırılar, sanki bu dilbirlik bildirən hərəkət mötəbər yığıncağı yenidən təsis etməli idi. Sonra isə hadisələr, xüsusilə də Qrenuyun adını xatırlatmadan yekdil olaraq «Dü-Kur darvazası yanındakı meydanda qurulmuş tribuna və edam kürsüsünü təxirə salmadan sökmək və meydan və onu əhatə edən tapdalənib əzilmiş çölləri əvvəlki səliqəli vəziyyətinə gətirmək» qərara alındı. Buna 60 livr ayrıldı.

Eyni zamanda məhkəmənin iclası keçirildi. Magistrat müzakirəsiz «Q. insidentini» bitmiş hesab etmək, aktları bağlamaq və qeydiyyatdan keçirmədən arxivə verib Qras dairəsində naməlum İyirmi beş Qız Qatılına qarşı yeni iş qaldırmağa razılıq verdi. Polis leytenantına təxirə salmadan istintaqa başlamaq əmri verildi.

Artıq səhəri gün o uğur qazandı. Açıq-aydın şübhəli hallar əsasında De-la-Luv küçəsindən olan ətriyatçı usta Dominik Drüo həbs olundu, - axı, hər halda, bütün qurbanların saçları və paltalarının tapıldığı koma ona məxsus idi. Əvvəlcə o öz günahını inkar edirdi, amma hakimlər özlərini aldatmağa imkan vermədilər. On dörd saatlıq işgəncələrdən sonra o hər şeyi etiraf etdi və hətta imkan daxilində edamı tezləşdirməyi xahiş etdi ki, onu da səhəri günə təyin etdilər. Hava işaqlananda onu asdırılar – təmtəraqsız, eşafotsuz və tribunalarsız, sadəcə cəllad, bir neçə magistrat üzvü, həkim və keşişin iştirakı ilə. Baş verdikdən sonra ölüm müəyyən olundu və protkollaşdırıldı, meyiti dərhal dəfn etmək tapşırıldı. Beləliklə, iş bağlandı.

Şəhər isə onu onsuz da unutmuşdu – o dərəcədə ki, növbəti gün şəhərə gələn və sözarası bədnəm Qras Qız Qatili haqqında xəbər alan müsafirlər bu barədə danışa biləcək bir nəfər də olsun ağıl sahibi tapmırıllar. Yalnız əllillər evindən olan bir neçə səfəh, hamının tanıldığı dəlilər Dü-Kur meydanında böyük bayram haqqında belə danışırdılar ki, onunla bağlı onlar öz otaqlarını boşaltmalı olmuşdular.

Və tezliliklə həyat öz məcrasına düşdü. İnsanlar çalışqanlıqla işləyir və yaxşı yatır, öz işləri ilə məşğul olur və özlərini ədəbli aparırdılar. Su əvvəlki kimi çoxsaylı bulaqlar və quyulardan axır və lil və çirkabı döngə-dalanlara yayırdı.

Xəsis şəhər yenidən məhsuldar vadinin üzərində təpələrin yamaclarında vüqarla ucalırdı. Günəş qızdırırdı. Tezliklə may gəldi. Qızılğulların yığım vaxtı başladı.

IV HİSSƏ

51

Qrenuy gecələr gedirdi. Səyahətinin başlanğıcında olduğu kimi o şəhərlərdən yan keçir, yollarla getməkdən qaçırm, hava işıqlananda yatır, axşamlar isə durub yolunu davam etdirirdi. O yolunda qabağına nə çıxdısa onu da yeyirdi: otları, göbələk, çiçəkləri, ölü quşları, soxulcanları. O Provansı keçdi, oğurlanmış qayıqda Oranjdan cənubda Ronanı üzüb keçdi, Ardeşinin axını boyu Savannanın içərilərinə getdi və sonra isə şimala, Allyeyə üz tutdu.

Overnidə o Plondyu-Kantala yaxınlaşdı. Yüksək, ay işığında gümüşü-boz görünən zirvə qərbə doğru yerləşmişdi və o oradan əsən soyuq küləyin iyini hiss edirdi. Amma onu ora çəkmirdi. Onun qəlbində artıq mağara tənhalığına qarşı coşğun həsrət yox idi. Bu təcrübə artıq sınaqdan çıxarılmışdı və həyat üçün yararsız olmuşdu. Eynilə başqa təcrübə, insanların arasında yaşamaq təcrübəsi kimi. Orda da, burda da doğulursan. O ümumiyyətlə daha yaşamaq istəmirdi. O Parisə qayıtmaq və ölmək istəyirdi. Bax bunu istəyirdi.

Vaxtaşırı olaraq o əlini cibinə salır və içində öz ətri olan kiçik ətir şüşəsini əlində sıxırı. Ətir şüşəsi demək olar ki, hələ dolu idi. Qrasda çıxişa o cəmi bir damcı sərf etmişdi. Qalan ətir bütün dünyani ovsunlamaq üçün bəs edərdi. O istəsəydi, Parisdə on min deyil, yüz minlərlə insanı ona valeh olmağa məcbur edərdi; və ya Versala gəzməyə gedərdi ki, kral onun ayaqlarını öpsün; Papaya ətirlənmiş məktub göndərə və hamı qarşısında yeni Məsih kimi peyda ola bilərdi; kralları və imperatorları onu Notr-Damda ən böyük imperator kimi padşah elan etməyə və hətta ümumiyyətlə Allahı padşah kimi taxta çıxarmaq olarsa, onu yerdə Allah etməyə məcbur edə bilərdi...

İstəsəydi o bunların hamısını edə bilərdi. Bunun üçün o hakimiyyətə malik idi. O onu əlində tutmuşdu. Bu hakimiyyət pulun hakimiyyəti və ya terror hakimiyyəti ya da ölümün hakimiyyətindən daha güclü idi: bu dəfedilməz insanlarda məhəbbət yaratmaq hakimiyyəti idi. Bu hakimiyyət ona yalnız bir şeyi verə bilməzdi: o ona şəxsi qoxusunu verə bilməzdi. Və qoy o ətri sayəsində bütün dünyanın qarşısında lap Allah kimi dursun – bir halda ki, o özü qoxuya bilmir və buna görə də heç vaxt kim olduğunu bilməyəcək, onda ona heç nə lazımlı deyil: nə bütün dünya, nə özü, nə də öz ətri.

Bir qədər bundan qabaq ətir şüşəsini saxlayan əldən güclə seziləcək xoş ətir gəlirdi və o onu burnuna yaxınlaşdırıb iyləyəndə kədərlənirdi və o bir neçə saniyəlik dayanır, durur və iyləyirdi. «Heç kim bu ətrin əslində nə qədər yaxşı olduğunu bilmir, - o düşünürdü. – Hamı bu ətrin sehrli qüvvəyə malik olduğunu belə bilmədən yalnız onun təsirinə tabe olur. Onun

əsl gözəlliyini qiymətləndirə bilmış yeganə adam mənəm, çünki onu mən özüm yaratmışam. Və eyni zamanda mən yeganə adamam ki, onun tilsiminə düşməmişəm. Mən, onun qarşısında aciz olduğu yeganə adamam».

Və bir dəfə də (o artıq Burqundiyada idi) o fikirləşdi: «Mən kürənsaçlı qızın oynadığı bağın daş divarlarının o taynında duranda və onun ətrini duyanda... Bəlkə də, hətta onun ətrinin vədini, axı onun sonrakı ətri ümumiyyətlə mövcud deyildi, - bəlkə də mənim o zaman hiss etdiklərim meydandakı insanları öz ətrimlə batırarkən onların hiss etdiklərinə bənzəyir?.. – Amma o dəqiqə də bu fikri kənara atdı. Yox, burada nəsə başqa bir şey var idi. – Axı mən bilirdim ki, qızı yox, ətrə sahib olmaq istəyirəm. Bu adamlar isə düşünürdülər ki, onları mən cəlb edirəm, amma əslində onları nəyin cəlb etməsi onlar üçün sərr olaraq qaldı».

Sonra o daha heç nə barəsində fikirləşmədi, çünki ümumiyyətlə düşüncələrə dalmayı xoşlamırdı; tezliklə o Orleana gəlib çıxdı.

O Sülli yaxınlığında Luaranı üzüb keçdi. Bir gündən sonra onun burnu Parisin qoxusunu duydu. 1767-ci il iyunun iyirmi beşi səhər tezdən, saat altıda Sen-Jak küçəsindən şəhərə daxil oldu.

Gün isti idi, o il hələ belə isti olmamışdı. Minlərlə müxtəlif iyılər və üfunətli buxarlar minlərlə partlamış irinlik kimi günorta düşməmiş bayıra axmışdı. Bir az da olsun külək əsmirdi. Bazar piştaxtalarda göy-göyərti hələ günorta düşməmiş solmuşdu. Ət və balıq xarab olmuşdu. Dalanlardan üfunət iyi gəlirdi. Hətta çay da sanki axmir, yerində durub piy iy saçırıdı. Bu elə Qrenuyun ad gününə düşürdü.

O Yeni körpü ilə sağ sahilə keçdi və sonra bazara və Günahsızlar Qəbiristanlığına tərəf getdi. O-Fer küçəsi boyu allah evlərinin tağ sıralarında o yerə oturdu. Qəbiristanlığın ərazisi onun qarşısında sökülüb dağılmış döyüş meydanı kimi eşələnmiş, şırırm-şırırm edilmiş, qəbirlərlə çapılmış, kəllə və skeletlərlə dolu, ağacsız, kolsuz və otsuz, - ölüm zibilliyi kimi uzanırdı.

Onun ətrafında heç bir canlı məxluq yox idi. Meyitlərdən gələn üfunət iyi elə ağır idi ki, hətta qəbirqazanlar da burdan qaçırlar. Onlar yalnız gün batandan sonra qayıtdılar ki, gecə yarıyadək məşəllərin işığında növbəti günün ölüleri üçün qəbir qazsınlar.

Yalnız gecə yaridan sonra – qəbirqazanlar artıq getmişdilər – bura hər cür zir-zibil: öğrenciler, qatillər, quḍurlar, fahisələr, fərarilər, azyaşlı cinayətkarlar yığışmağa başladı. Yemək bişirmək və üfunəti azaltmaq üçün kiçik tonqal qaladılar.

Qrenuy tağ sıralarının altından çıxbı bu adam yiğini ilə qarışdıqda onlar əvvəlcə ona fikir vermədilər. O onlardan biri imiş kimi sakitcə onların tonqalına yaxınlaşa bildi.

Sonradan bu onlarda əminlik yaratdı ki, bu ruh ya da mələk idi. Çünkü adətən onlar yad adamın yaxınlığına çox kəskin reaksiya verirlər.

Amma bu əlində tixacını çıxardığı kiçik ətir şüşəsi olan mavi gödəkcəli balaca adam onların arasında yerin altından çıxmış kimi peyda oldu. Bu onların xatırlaya bildiyi ilk şey idi. Sonra isə o bu ətir şüşəsinin içindəkini başdan-ayağadək öz üstünə tökdü və birdən birə işildayan alov kimi gözəllik saçmağa başladı.

Bir anlıq onlar pərəstiş və dərin heyrətdən sıcrayıb geri atıldılar. Amma o dəqiqlik də hiss etdilər ki, geriyə sanki dəstə ilə ona tərəf cuman kimi çəkildilər, onların pərəstişi ehtirasa, heyrəti isə məftunluğa çevrildi. Bu mələk-insan onları cəlb edirdi. Heç kimin qarşı dura bilməyəcəyi burulğan kimi cəlb edirdi, xüsusilə də heç kimin qarşı durmaq istəmədiyi halda, çünki bu burulğanı yaradan, onları cəzb edən, özünə tərəf çəkən iradə, sərf iradə idi.

Onlar halqa kimi onu dövrəyə aldılar, iyirmi, otuz adam ... və dairəni getdikcə daha da daraldırdılar. Tezliklə dairə artıq onları tutmurdu, həlqələr qırılırdı, onlar bir birini sıxışdırmağa, geri itələməyə və vurub çıxarmağa başladılar, onlardan hər biri mərkəzə daha yaxın olmağa can atıldı.

Sonra isə bəd ayaqda özünü saxlaya bilmə refleksləri imtina etdi və dairə birdən açıldı. Özlərini mələyə tərəf atıldılar, onun üstünə cumub yerə yıxdılar. Hər kəs ona toxunmaq, hər kəs ondan bir parça, bir tük, qanad, onun sehrli alovunun bir qığılçımını qoparmaq istəyirdi. Goresən kimi onun üstünə atılıb paltarlarını, saçlarını, bədəninin dərisini qopardılar, tüklərini yoldular, tikə-tikə etdilər, öz dırnaq və dişlərini onun bədəninə sancılar.

Amma, axı insan bədəni möhkəmliyi ilə fərqlənir, onu parçalamaq elə də asan deyil; cinayətkarı şaqqalayanda atlar da var gücünü işə salmalı olur. Və budur əzələləri didib tökən bıçaqlar parıldadı, baltalar və qılınclar viyilti ilə oynaqların üstünə enərək xırtıltı ilə sümükləri parçaladılar. Ən qısa vaxt ərzində mələk otuz yerə doğrandı və bu vəhşi dəstədən hər kəs özünə bir tikə götürdü, ehtirəslə tamahkarlıqla kənara qaçı və onu yedi. Yarım saatdan sonra Jan-Batist Qrenuy son xırda sümüyünədək yer üzündən itdi.

Bu adamyeyənlər yeməklərini bitirib yenidən alovun ətrafında toplaşdıqda, onlardan heç biri heç nə demədi. Hamı kirimişdi. Bir azdan kimsə qusdu, kimsə dilini qatlayıb sümüyü tüpürdü, dili ilə azca marçıldadı, ayağı ilə mavi gödəkcənin qırığını alova atdı. Onlar hamısı özərini bir qədər pərt hiss edir və bir birinə tərəf baxmaq istəmirdilər. Onlardan hər biri, kişi və ya qadın olmasından asılı olmayaraq qətl və ya hər hansı bir alçaq cinayət törətmüşdi. Amma adam yemək? Belə dəhşətli bir işə, düşünürdülər ki, heç vaxt, heç bir vəchlə getməzdilər. Və bunu necə asanlıqla edə bildiuklərinə və bütün narahatlığa baxmayaraq az da olsun vicdan əzabı çəkmədiklərinə təəccübəndilər. Əksinə! Qarınlarında

müəyyən ağırlıq hiss etsələr də ürəklərində açıq-aydın yüngüllük var idi. Onların kədərli ürəklərində nəsə xoşagələn bir şey tərpəndi. Və onların üzlərində qızlara xas zərif xoşbəxtlik işıltısı göründü. Bəlkə də buna görə başlarını qaldırıb bir birinin gözünün içində baxmağa çəkinirdilər.

Onlar nəhayət, əvvəlcə gizlicə, sonra isə açıq-aşkar bunu etmək qərarına gələndə, gülməkdən özlərini saxlaya bilmədilər. Hədsiz qürur duyurdular. Ömürlərində ilk dəfəydi ki, nəyisə məhəbbətlə etmişdilər.